
EXLIBRIS
1914

ROTTERDAMSCH JAARBOEKJE

Een vorstelijk bezoek te Rotterdam in 1549.
Naar eene penteekening van Ch. Rochussen.

ROTTERDAMSCH

JAARBOEKJE

ONDER REDACTIE VAN

J. H. W. UNGER
Archivaris der gemeente Rotterdam

EERSTE JAARGANG

ROTTERDAM — A. EELTJES
1888

Zuid-Hollandsche Boek- en Handelsdrukkerij, 's Hage.

INLEIDING.

Bij het verschijnen van den eersten jaargang van het Rotterdamsch Jaarboekje is het niet ongepast met een enkel woord het doel uiteen te zetten, dat redacteur en uitgever zich daarvan hebben voorgesteld.

In Juni 1824 zonden de uitgevers de wed. Locke & Zoon en J. W. van Leenhoff een prospectus in het licht, waarin zij medewerking en steun verzochten voor een «Rotterdamsch letterkundig Tijdschrift, (dat) zoo niet geheel, dan toch grootendeels in den vorm van de Vaderlandsche Letteroefening» zou uitgegeven worden. «Waarom toch», vragen de stellers van het prospectus, «zou deze stad, die zich met regt mag beroemen op het bezit van een groot aantal Mannen, in allerlei vakken van geleerdheid en wetenschappen ervaren, minder dan het naburig Amsterdam in staat zijn tot het leveren van een nuttig en onderhoudend Tijdschrift?» Deze woorden karakteriseeren voldoende de bedoeling van de ontworpen uitgave. De onderneming schijnt echter geen steun bij het publiek gevonden te hebben, want het plan werd niet ten uitvoer gebracht.

Vijftien jaren later werd opnieuw in bescheiden vorm beproefd eene zuiver plaatselijke uitgave in het leven te roepen, in den vorm van een «Rotterdamsch Jaarboekje, voor den Jare 1839». Hier was het doel van den uitgever A. Wynands «den gewonen Almanak te vervangen, en

onze Stad van een wel ingerigt, en meer aan het geen men thans van de Drukpers vordert, voldoend Jaarboekje te voorzien». Behalve een kalender en verschillende opgaven, die men in een «gewonen Almanak» aantreft, was het grootste deel van het boekje gevuld door mengelwerk, waarin bijdragen van stadgenooten, in dicht en ondicht, waren opgenomen. Vele stukken hadden betrekking op de geschiedenis van Rotterdam. In den tweeden jaargang werden, ofschoon het mengelwerk omvangrijker was, minder plaatselijke onderwerpen beschreven of bezongen. Wellicht is daaraan de weinige belangstelling bij het publiek toe te schrijven; ook deze uitgave werd niet voortgezet.

Thans wordt in anderen vorm weder eene dergelijke uitgave ondernomen. Hoofddoel zijn thans de plaatselijke geschiedenis en plaatselijke toestanden van Rotterdam. Wanneer men nagaat wat er verschenen is sedert G. van Reyn zijne «Geschiedkundige beschrijving der stad Rotterdam» (1832) schreef en gedeeltelijk uitgaf, dan blijkt het, dat er betrekkelijk zeer weinig over het verleden onzer stad in het licht is verschenen, dat de aandacht verdient. Wel schetsten eenige ingezetenen in een prachtwerk «Rotterdam in zijn voornaamste gebouwen» (1863) en gaf W. N. Peypers onder den titel: «Rotterdam in opkomst, ontwikkeling en bloei» (1863) een aantal historische tafereelen; maar van deze werken is het eerste van te algemeene strekking en het tweede te oppervlakkig bewerkt. De Rotterdamsche Historiebladen van Scheffer en Obreen (1876—80) brachten over enkele punten van onze stadsgeschiedenis nieuw licht, doch moesten door een samenloop van omstandigheden gestaakt worden.

Dit is zeker zeer te betreuren; want al neemt Rotterdam niet zulk eene belangrijke plaats in onze vaderlandsche historie in als menige andere stad in Holland, toch blijft

er nog zeer veel te zeggen over hare geschiedenis, over hare ontwikkeling en haren handel, over hare regenten en bestuurders, over de personen, die zich in eenigen tak van wetenschap of kunst verdienstelijk hebben gemaakt.

Die feiten, die personen moeten nauwkeurig behandeld worden, in kleine opstellen, welke aldus bouwsteenen zullen kunnen worden voor eene nieuwe Geschiedenis van Rotterdam.

Het Jaarboekje werd met dit doel in het leven geroepen. Stof is er in overvloed voorhanden, te meer daar wij ons voorstellen in volgende jaargangen ook bijdragen op te nemen over onderwerpen van actueel belang.

Ook aan medewerking zal het ons niet ontbreken, want reeds van vele zijden mochten wij hooggewaardeerde toezeggingen ontvangen.

Aan onze stadgenooten is nu de beslissing overgelaten, of zij genoeg belangstelling in de geschiedenis hunner stad willen toonen om aan deze uitgave een blijvend karakter te verzekeren.

J. H. W. UNGER.

DE ILLUSTRE SCHOOL

TE ROTTERDAM,

DOOR

J. B. KAN.

Meer dan tien jaren zijn er verloopen, sedert ik mijne «Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium» schreef, in de hoop van geen monnikenwerk te doen, wanneer ik uit de weinige bronnen eene schets trachtte te ontwerpen van den invloed, door deze oude school op de intellectueele en moreele ontwikkeling der Rotterdamsche burgerij uitgeoefend. Het is mij een genot geweest, aan de vergetelheid enkele namen te ontrukken, die niet behoorden vergeten te zijn, ja zelfs enkele schimmen weer vleesch en bloed te geven. Het is gebleken, dat er van de grijze school niet alleen kennis, maar ook kracht is uitgegaan. De rector Cornelis Meinaertsz. Boon werd door Alva verbannen, omdat hij de vrije uitoefening van godsdienst durfde verdedigen of liever, op grond van het « porrende gewisse », eischen; Zwaerdekroon, die het goede recht der Remonstranten, trots alle bezwaren, door kerkelijke bekrompenheid en wereldsche heerschzucht hem in den weg gelegd, wist te handhaven, gaf zijn nageslacht het recht, om «na 't zwaerd de kroon» tot devies te nemen. Oude schoolreglementen zijn weder uit het stof te voorschijn gekomen, waarin menig artikel getuigde, hoe men ook in vroeger eeuwen de jeugd tot al wat goed en schoon is trachtte te vormen, ten einde zoo een betere

toekomst of gouden eeuw, het ideaal der menschheid, nader te komen.

Al speelt den weinigen, die in zulke, gewoonlijk droge, studiën inderdaad belang stellen, soms een glimlach om de lippen, als zij van de middelen lezen, waardoor hunne voorouders dit doel hoopten te bereiken, al trekken zij soms de schouders op bij de kennismaking met die hybridische vermenging van school- en kerkvormen, vol eerbied ziet ieder, die het waarlijk wel meent met het opkomend geslacht en die de wijsheid dezer eeuw niet voor de eenig ware houdt, op zulke pogingen, en het ontcijferen van het ouderwetsche letterschrift, op de gele bladen verbleekt, wordt hem geen last, maar een lust.

Hij zoekt en peinst, wat en hoe hij ook hieruit kan leeren: in den spiegel, dien vervlogene eeuwen hem voorhouden, aanschouwt hij telkens een beeld van zijn tijd met al zijn nooden en behoeften, de weerkaatsing van het kleine en tevens van het groote der menschheid. Inderdaad met de ondervinding der velen, die ons zijn voorgegaan, valt voor ons niet weinig winst te doen. Maakte men een vlijtiger gebruik van dit door hen gespaarde kapitaal, waarschijnlijk zou zoo menigeen niet wanen, dat de wereld gedoemd is, zich eeuwig in denzelfden kring te bewegen.

Door mijne «Geschiedenis» poogde ik eene bijdrage te leveren tot het op lange na niet genoeg bekende en gewaardeerde «Roterodamum Eruditum». Onder het verzamelen van de daartoe noodige bouwstoffen kwamen mij enkele stukken in handen betreffende de zoogenaamde «Illustre School», die aan een Rector der Erasmiaansche haar ontstaan te danken heeft en omtrent wier geschiedenis slechts hier en daar iets te vinden was (1).

(1) Zie o. a. Chr. Sepp, Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland, gedurende de 16de en 17de eeuw. Dl. II. p. 134 v.v.

Het lag toen niet in mijn plan, de Illustre school te behandelen, maar ik beloofde, haar later een afzonderlijk opstel te wijden. Dit voornemen voerde ik uit, en 4 en 9 Jan. 1877 bevatte de Nieuwe Rotterdamsche Courant een feuilleton van mijne hand, getiteld «Een Rotterdamsch Athenaeum».

Niet alleen om aan het verlangen van den Redacteur van dit jaarboekje te voldoen, laat ik het vroeger geschrevene, geheel gewijzigd, veel vermeerderd en, naar ik hoop, verbeterd hier volgen: het is ook in de verwachting, dat anderen, die even veel lust, doch meer tijd voor dergelijke onderzoekingen hebben, nog menigen jaargang van dit Rotterdamsche jaarboekje zullen verrijken met beter en degelijker bijdragen tot de geschiedenis van onze stad, waarin werken altijd leven is geweest. Want het is inderdaad jammer, dat men hier ter stede zoo weinig weet van de groote vragen, die hier vroeger aan de orde van den dag waren, en aangaande de mannen van beteekenis, wier leven vaak hier, evenals elders in de wereld, een onafgebroken strijden en lijden was.

Met verbazing kwam ik tot het inzicht, hoe Rotterdam reeds in het laatst der 17de eeuw, vaak het middelpunt was van het woelige letterkundige en kerkelijke leven niet alleen van Nederland, maar ook van de beschaafde wereld; met bevreemding ontwaarde ik, dat er van mannen, als Pierre Bayle, slechts een flauwe herinnering was overgebleven. Dit moet anders, dit moet beter worden. De geschiedenis van schier elke stad, van schier iedere persoonlijkheid, die haren stempel op het intellectueele en moreele leven van tijdgenoot en nageslacht heeft gedrukt, verdient een nauwkeurig onderzoek. Zorgvuldig bewerkte monographieën behooren het licht te zien; zoolang de wolken, die onze vaderlandsche geschiedenis nog bedekken, niet verdreven zijn, zoolang wij schijnbaar alles weten,

kennen wij ons voorgeslacht niet. Raadpleegt men alleen de schoolboeken, ook de lijvige, dan is alles zonneklaar, maar alwie den moed heeft om tot de bronnen terug te gaan, ziet maar al te dikwijls, hoe de eene schrijver, vol goed vertrouwen, den anderen heeft nageschreven, zonder zich ooit te vergewissen, of eene voorstelling van personen of zaken op degelijke onderzoekingen steunde: bij mijne studiën, zoowel over de Rotterdamsche scholen als over Erasmus, waartoe ik nog eenmaal hoop terug te keeren, heb ik dit maar al te zeer ondervonden.

Hier geef ik in het raam der Illustre school enkele bouwstoffen. Immers de beteekenis van den man, niet zijn hoogleeraarschap, maakt hem voor ons belangrijk. Daarom b. v. heb ik mij zoo lang met P. Bayle bezig gehouden. Misschien verrijst eens, ook met behulp van dit jaarboekje — door samenwerking van vele, hier en elders beschikbare krachten — een schoon gebouw: een «Geschiedenis van Rotterdam».

Eene «Illustre School» (1) in den waren zin des woords heeft men te Rotterdam nooit gehad, al werd die naam in den loop der 18de eeuw ook gewoonlijk aan de hier bestaande inrichting van onderwijs gegeven. Immers dan had zij behooren «voorzien te zijn van Professoren of Lectoren in de ordinaire hoofd- en andere faculteiten van studiën». Dit begrepen de vroede Heeren zelf, toen zij

---

(1) Het woord heeft ongeveer gelijke beteekenis met Athenaeum, eene inrichting, waar men in humaniora en studium generale de zoodanigen onderwijst, die meer behoeven dan een Hoogere Burgerschool of Gymnasium geeft. Zie G. I. Mulder, Getuigenis in zake H. O. p. 496.

Dat het altijd practische Rotterdam ook andere vakken heeft opgenomen voor de oud-leerlingen zijner Erasmiaansche school en voor anderen, spreekt wel van zelf.

in hunne vergadering van 8 April 1709 besloten, «Burgermeesteren, Rekenmeesteren, en Curateurs vande Latijnsche School te committeren om te overleggen, off en op wat voet eene Illustre School in dese stad soude konnen en behoren te werden geformeert en opgeregt, en dese vergaderinge te dienen van hare consideratie en advis.»

Men besloot af te zien van het stichten eener Illustre School in den boven bedoelden zin (1), ofschoon men het noodig bleef achten «encouragement te geven tot eenige bysondere stuydiën in een stadt van commercie» en «luyden van bysondere bequaemheijt te employeren».

Stierf er dus een professor of lector, dan was zijne plaats daarom niet vacant en de tractementen werden beschouwd als «gemortificeert». Echter zou er gezorgd worden voor onderwijs in de anatomie en de mathesis, waaronder men ook begrepen wilde hebben «de konst vande navigatie». Viel het lectoraat in het eerste vak open, dan zou men omzien naar een opvolger, en in 't tweede eerst dan een leeraar aanstellen, als zich een geschikt persoon opdeed (2). Vonden eindelijk Burgemeesteren mannen van bijzondere

---

(1) Hoe oud de geleerde wereld de Ill. Scholen achtte, moge blijken uit de volgende zinsnede, voorkomende in de Intree-rede van Prof. Joh. Wesselius (over wien later meer): «Onze Paulus, *te Tarsen gebooren*, *alwaar een Illustre Schoole was*, heeft van zijn jonkheid, ja van kindsbeen af, zich tot de studiën begeven en is treffelijk in deselve gevorderd geweest.»

(2) Zoo schrijft Bayle aan Mr. Constant (Lettre XCVI, Oeuvr. Div. Tom. 4. p. 636): « Cette ville n'a fait l'établissement des Leçons publiques que comme par accident à la recommandation d'un Magistrat (Paets) et je doute fort qu'après nous, on continue la Pension; quoique n'étant que de cinq cens Florins pour chacun, ce ne soit pas une charge fort pesante pour la ville. Mais, après tout, on est ménager, et on a cent sortes de dépenses à faire plus utiles à la ville ».

bekwaamheid in eenige andere studiën, dan zouden zij daaromtrent voorstellen kunnen doen (1).

Dat men van deze bevoegdheid menigmaal gebruik heeft gemaakt om predikanten, verdienstelijke beoefenaars der toen als koningin der wetenschappen beschouwde theologie, wanneer zij naar elders beroepen waren, hier te houden, of anderen met den toen, evenals nu, vurig begeerden titel van Professor te eeren, zal ons spoedig blijken. Het is echter eene dwaling, den oorsprong der stichting te zoeken in de behoefte aan onderwijs in wijsbegeerte of godgeleerdheid: de Resolutiën der Vroedschap (2) bewijzen integendeel, dat Johannes Sylvius, Rector der Erasmiaansche school, haar vader verdient te heeten.

Den 31 Januari 1681 kwam onze (Van den) Bosch (gelatiniseerd Sylvius of Silvius), Jur. Utr. Dr., aan het hoofd der School, na sedert 1669 als conrector aan deze werkzaam te zijn geweest, eerst, wegens zijne hardhoorigheid, «op sijn pericul» een geruimen tijd «op de preuve» (3).

---

(1) Zie Resolutiën der Vroedschap van Rotterdam 1 April 1709, 3 en 15 Juli 1710.

(2) D. d. 22 Mei 1681.

(3) R. d. V. 2 Sept. 1669. Hij kwam hier van Veere. In: Een beschrijving der stad Vere, behoorende tot: Eenige Zeeuwsche oudheden enz. door J. Ermerins, 3de stuk, p. 179 leest men: «Ao. 1666 was Johannis Sylvius Rector op een tractement van L. 41 : 13 : 4 vls.» — Of en in welken graad hij met twee andere Sylvii verwant was, met C. van den Bosch, die om zijne Remonstrantsche gevoelens in 1619 zijn ontslag kreeg als Prof. te Leiden en die schreef in de Holl. Cons. en Advyzen, bij Izaak Naeranus, of met L. v. d. Bos 1610—1698 (die wegens dronkenschap en nalatigheid van zijn rectoraat te Dordt werd ontzet) heb ik niet kunnen ontdekken. In het Album Studios. Acad. Lugd. Bat. staat 1 Mei 1667 een Joh. Sylvius Rotterodamus, 24 jaar oud, als jurist ingeschreven. Waarschijnlijk heeft hij eerst in dat jaar den doctoralen graad verworven.

In de Resolutiën der Vroedschap van 22 Mei 1681 staat vermeld, dat «de Curatoren vande Latijnsche Schole HH. Burgemeesteren hadden gepresenteert, hoe dat den rector J. Silvius, op den voorslagh van haer bij dese vergaderinge tot Rector der voorsz. Schole sijnde aengestelt, oock nevens andere conditiën, waerop hij J. Sylvius was aengenomen, dese was, dat hij sigh soude moeten ontslaen en nalaten alle private Institutiën en 't houden van separate Collegiën buijten directie van de voorsz. Schole, dat hij rector nu door verscheijde gequalificeerde jonge Luijden en ouders derselve wierde aengelopen en versocht te willen continueren in zijne vorige private institutiën en het houden van Collegiën, versoeckende derhalven dispensatie van 't voorsz. verbod en prohijbitijff articul sijner aenstellinge».

Curatoren waren wel beducht, dat door «soodanige separate en private institutiën off houden van Collegie de gerequireerde voorsorge ende 't waernemen der voorsz. Latijnsche Schole wellicht en apparent soude werden vercort en vernadeelt, edogh» de rector had beloofd zijne «Collegiën soodanigh te dirigeren,» dat de school daarbij niet zou verliezen, doch veeleer winnen en daarom werden Curatoren gemachtigd hem te «dispenseren vant voorsz. prohibite articul voor een jaer, ofte het houden van een geheel Collegie voor een mael, in hetwelcke Collegie sullen werden geadmitteert niet alleen soodanige jongeluijden die de triviale Schole alhier hebben gepasseert, maer oock alle inwonende en burgers kinderen en mede vreemde luijden haer kinderen, edoch met kennisse van Curatoren».

Dat aan het Curatoren-Collegie op 't hart gedrukt werd om toch vooral naarstig toe te zien, dat de school onder de colleges van haren rector niet leed en dat het, na verloop van een jaar, Burgemeesteren moest dienen van «hare ondervindinge en bericht», om alsdan ten beste van de

School en de Stad verder te disponeeren en dat onze rector zonder verdere beschikking zijne colleges is blijven geven, spreekt wel van zelf. Eerst den 19 Sept. 1689 werd hem, op zijn verzoek, de vergunning geschonken «omme binnen deser Stad publijcque Lessen in qualité als professor in beijde de rechten te mogen doen» en wordt hij met dien titel gehonoreerd en aangesteld, «met die faculteijt omme inde Cappelle (thans het Schotsche kerkje in de Lombardstraat) ofte andere daertoe te despicieren plaetse de publijcque Lessen inde rechten te mogen doen».

Waarschijnlijk had hij zijne rechtsgeleerde colleges tot nog toe in het schoolgebouw gegeven. Maar van eene wedde uit de kas der goede stad Rotterdam was geen sprake vóór 1694. Toen vertoonde «Mr. Sylvius met behoorlijke eerbiedigheijt, hoe dat hij, vertoonder, nu den tijt van vijff en twintigh jaren dagelijkx ten dienste deser Stad heeft gedaen publijcque lessen in beyde rechten en gehouden Collegies in deselve, soo voor studenten inde rechten alhier, als voor verscheijde studenten uijt andere steden, sigh alhier te dier oorsake metter woon hebbende begeven, waervan de vrugten exsteren en bekent sijn».

Op grond van den hem verleenden professoralen titel en omdat de studenten in de rechten nu niet genoodzaakt waren zich naar elders te begeven «tot hare excessive oncosten, en geen cleyn pericul vande verleijdinge ende debauches der jonckheyt inde academiën» en omdat er zich uit andere steden tot deze Illustre Schole komen te begeven en omdat hij die lessen gedurende zijn leven staat te continueeren als voorheen, en inzonderheid, omdat hij belast is met een onereuse familie, verzocht hij voor zijne toekomende goede diensten zoodanig jaarlijksch traktement, als de HH. in hunne hooge wijsheid en goedheid zullen bevinden te behooren.

Zijne bede werd verhoord: men legde hem eene bezoldiging van 100 Rijksdaalders toe, integaan op 1 Mei 1694 (1).

Nog langen tijd had onze krachtige Professor genot van de hem toegestane bezoldiging, want werd hem ook 3 Jan. 1719 ontslag verleend als Rector, en moest hij al in deze betrekking plaats maken voor Jens of Jensius, ook in de Lange Torenstraat, zijne colleges in de rechten schijnt hij gegeven te hebben, totdat de dood 22 Nov. 1723 aan zijn werkzaam leven een einde maakte (2). De bijna 82jarige grijsaard is in den trans der Groote Kerk (No. 107) begraven en nog geen jaar later werd zijne echtgenoote Johanna van Heel naast hem bijgezet (3).

Geschriften van zijne hand heb ik niet kunnen opdiepen: dat hij getrouw en met vrucht zijne colleges gaf, is uit de boven aangehaalde officiëele stukken gebleken.

---

(1) R. d. V. 19 en 22 April 1694.

(2) In jaargang 1706 van den: Naamwyzer, Waarin vertoont worden de Namen en Woonplaatsen van haar Ed: Gr: Agtb: de Heeren Regeerders, &c. der Stad Rotterdam deses Jaars (1705 e. v.) tot dienst aller Liefhebberen in goede ordre gestelt. Tot Rotterdam, By Elias Yvans, Boekverkooper in de Hooftsteeg (later bij anderen) komen voor 't eerst de namen van de Proff. der Ill. School voor. In jaargang 1719 vindt men Jens naast Silvius en woont deze in den Oppert; eerst in 1724 is zijn naam verdwenen.

Van de aangehaalde «Naamwyzers» (in de wandeling Heerenboekjes genaamd, die ik later door NW. zal aanduiden) bezit het Archief onzer Gemeente de jaargangen 1705—1766, 1773, 1781, 1782, 1787—1794, 1796, 1802, 1804 en 1806 en de Bibliotheek van het Leeskabinet die van 1750—1769 en 1782—1792. Zij zijn van groot gewicht voor de geschiedenis van Rotterdam.

(3) Hij was 17 November 1642 alhier geboren en 2 December in de Groote Kerk gedoopt als de zoon van den Med. Dr. Sacherias Silvius en Beateris van Heel, die, behalve hem, drie dochters hadden, Christintje, Sara en Margrieta. Waarschijnlijk was hij dus met zijne nicht getrouwd.

Was onze Sylvius ongetwijfeld een werkzaam leeraar, zichtbare voetsporen in het zand van den tijd heeft hij schier niet achtergelaten, doch des te meer de man, die nog aan het einde van het jaar 1681 zijne lessen, als Hoogleeraar in de wijsbegeerte, hier ter stede zou openen.

«Nademael het sijn Coninckljke Majesteijt van Vranckrijk belieft heeft, de Universiteijt tot Sedan te vernietigen, (verklaart) sekeren Monsr. Bail, zijnde vande Gereformeerde relige ende aldaer geweest Professoir Philosophie, (zich) genegen hem alhier ter neder te setten en ten dienste vande Stad onder wat titul het ook soude mogen zijn, te laten gebruijken, indien hem een geringh tractement wierde toegevoegt» (1).

De Rotterdamsche Vroedschap nam den voorslag aan en gaf den balling voorloopig eene bezoldiging van ƒ 315, welke penningen zouden gevonden worden uit de Schouwe aan 't Nieuwe Hooft, die tot nog toe als beneficie werd vergund, doch na 't overlijden van den tegenwoordigen Schouwman, aan den meestbiedende zou worden verpacht (2).

Zeker was de prijs niet hoog, waarvoor men niemand minder voor Rotterdam had gewonnen dan Pierre Bayle, een dier groote geesten, wier invloed op de beschaving en ontwikkeling van de menschheid bezwaarlijk te hoog kan worden aangeslagen, ook al bleef hem, als mensch, veel menschelijks aankleven. Hoewel door den tijdgenoot veelal miskend, moet de geschiedenis bij zijn graf waken, opdat hem na zijn dood recht geschiede, vooral in onze stad.

Toen men in 1682 Jurieu (in de R. d. V. heet hij altijd Jurieux), die als Waalsch predikant en Professor Theologiae naar Groningen was beroepen, door eene wedde

(1) R. d. V. 8 Sept. 1681.
(2) R. d. V. 1 Oct. 1681.

van *f* 500 en een Professoraat aan de Illustre School, voor de kerk en hare wetenschap hier had weten te houden (1), werd ook Bayles bezoldiging op die som gebracht, «in consideratie vande goede diensten omtrent de jeught, soo in zijne publique als privative institutie» (2).

Het komt mij niet onnoodig voor, omtrent Bayle het een en ander in het midden te brengen, vooral omdat hij eene eerste plaats inneemt in de gelederen der strijders tegen bijgeloof en domheid en — last not least — tegen dweepzucht en onverdraagzaamheid, hunne onafscheidelijke zusters. Veel zal ik achterwege moeten laten, niet alleen omdat er over Bayle zóóveel te zeggen valt, dat de in dit jaarboekje beschikbare ruimte zou te kort schieten; maar nog veel meer, omdat de duizenden folio-bladzijden van zijne hand en de tallooze geschriften zijner tegenstanders, om nu niet te spreken van hetgeen over hen en hunne twisten later geschreven is, eene jarenlange studie zouden kosten, wilde men geheel uit eigen oogen zien en na alles goed gewikt en gewogen te hebben, Bayle plaatsen in de lijst van zijn tijd.

Daarom slechts het volgende overzicht, waarvan ik het gebrekkige maar al te goed inzie.

Baille, Bayle of Bail (3) is een familienaam, welke in

(1) R. d. V. 12 Jan. 1682.

(2) R. d. V. 3 Febr. 1682.

(3) Het woord komt van «baiulus», dat bij de Romeinen «lastdrager» (sjouwer) beteekende, doch later iemand aanduidde, die de lasten voor een ander draagt, b. v. een opvoeder, verzorger (voogd), gouverneur van prinsen, administrateur van abten, bisschoppen enz. Van «Ballivus» (niet van Baäl, zooals sommigen meenden) had het Fransch zijn *bailli*, wij ons baljuw. Vgl. Du Cange, Glossar. ad script. med. et inf. Latin. Zie verder over hem: La France Protestante. Deuxième édition. Paris, Fischbacher. Tom. I. sub voce. In het Album Stud. L. B. komt reeds in 1622 (19 Febr.) een Joannes Baillius voor, die als stud. phil. is ingeschreven.

Frankrijk gedragen werd door velen, die zich als industrieëlen, letterkundigen of geestelijken onderscheidden, van welke er om het geloof enkelen vluchtten of stierven en anderen hun leven in den kerker of op de galeien eindigden.

Jean Baille of Bayle, predikant te Carla (Roquefort), thans een dorpje van nog geen 400 zielen in het Fransche departement Ariège, had uit zijn huwelijk met dam^{lle} Jeanne de Bruguière drie zoons: Jacob, onzen Pierre en Joseph. De oudste kwam om in het kasteel Trompette te Bordeaux, waar hij gevangen zat, en de jongste overleed, alvorens hij nog den 24jarigen leeftijd had bereikt.

De 18 Nov. 1647 was de geboortedag van Pierre, die reeds als knaap toonde, dat men veel van hem te verwachten had. Immers hij was een dier weinige kinderen, die alles kunnen en willen leeren, wier onderzoekende geest zich waagt aan al het raadselachtige, dat de wereld den mensch, groot en klein, oplevert. Hoewel zijn vader de handen vol werk had, bleef hij de eenige leermeester van zijn veelbelovenden zoon, en eerst in 1666 besloot hij hem naar de Academie te Puy Laurens te zenden, een klein plaatsje, dat thans ruim 5000 zielen telt, waar de jonge student met zooveel lust en ijver werkte, dat zijne gezondheid er onder leed en men hem naar Saverdun zond bij een oom. Daar verslond hij echter de geheele, rijk voorziene bibliotheek van den predikant Rival, zoodat de ouders hun zoon, wiens ziekte verergerd was, thuis ontboden, om hem zelf te verplegen. Nauwelijks was hij hersteld, of hij begaf zich op nieuw naar Puy Laurens, en las daar veel in de werken van Montaigne (bekend is zijn: Que sais-je?) en van Plutarchus, den Griek, die zulk een overwegenden invloed heeft gehad op het Frankrijk der 18de eeuw.

Spoedig daarop, 19 Febr. 1669, vinden wij hem te

Toulouse, waar hij de lessen over de wijsbegeerte, door Jezuïeten gegeven, volgde. Hoe vreemd het ons ook klinke dat een hervormd predikant zijn zoon bij de volgelingen van Loyola ter school zond, het geschiedde, trots het verbod der Synode, in die dagen meermalen, iets wat zeker voor de voortreffelijkheid van hun onderwijs pleit (1).

Dat de Synode terecht vrees koesterde voor het volgen der lessen van zulke kundige en welbespraakte mannen als de Jezuïeten waren, bleek al spoedig, want reeds 19 Maart 1669 zwoer Bayle het Protestantsche geloof af. Hoe hij daartoe gekomen is, weten wij niet. Zeker heeft hij te Puy Laurens, uit de bronnen zelf, de bezwaren, door het Catholicisme tegen het Protestantisme ingebracht, leeren kennen en toen hij deze noch voor zich zelf, noch bij twistgesprekken met bekwame Jezuïeten uit den weg wist te ruimen, begon hij zich als een afvallige te beschouwen. Misschien heeft de groote geloofsijver, in de kerk zijns vaders door vervolging gewekt, hem aan het twijfelen gebracht en heeft ook hij in den bisschop de Rieux of in een anderen kundigen priester, met wien hij jaren samenwoonde, den man gevonden, die hem, evenals Marius Vondel, toen hij zelf op den driesprong van den twijfel stond, in den schoot der moederkerk terugvoerde (2).

---

(1) Voltaire vertelt in zijne Dictionnaire philosophique (art. Bayle), dat de Académie de Toulouse in 1772 als prijsvraag eene lofrede op Bayle had uitgeschreven, maar dat de geestelijkheid van het Koninklijk Hof een verbod wist te erlangen, om goed van Bayle te spreken, zoodat een zekere bisschop in zijne plaats kwam. Voorzeker is dit Toulouse volkomen waardig, waar Jean Calas tien jaar vroeger het slachtoffer der onverdraagzaamheid van het parlement was geworden.

(2) Vgl. hierover De la Monnoye, Histoire de Mr. Bayle. Amsterdam, Desbordes, 1716. p. 69 v.v.

Trouwens Bayle was nog slechts 22 en Vondel reeds 52 jaar, toen zij hun geloof afzwoeren.

Wat daarvan zijn moge, lang behoefde de vader den zoon niet als een verloren schaap der Hervormde kudde te betreuren. Wel zette deze zijne studiën in Katholieke richting met zulk een ijver voort, dat hij, na een jaar, stellingen kon laten drukken, versierd met het portret van Maria, die hij in 't openbaar plechtig verdedigde, ja trachtte hij zijn oudsten broeder, predikant te Carla, tot het alleenzaligmakende geloof te bekeeren (1), maar juist die broer met twee anderen brachten hem tot andere gedachten. Den 21 Aug. 1670 zwoer hij te Mazères in tegenwoordigheid van 3 predikanten het Katholieke geloof weer af en vertrok nog denzelfden dag naar Genève, zoowel om de gevolgen dier strafbare daad te ontgaan als om in de stad van Calvijn zijne kennis te vermeerderen. Iets had hij zeker bij deze wisseling geleerd: deze eerste belangrijke gebeurtenis uit zijn leven dwong hem om voortaan alles, voordat hij het als onomstootelijke waarheid aannam en verkondigde, van alle kanten te beschouwen en vooral zijne wapenen te richten tegen hen, wier trots hun de zekerheid in het hart en in den mond gaf, dat zij en zij alleen de waarheid bezaten en die daardoor de oorzaak werden van dweperij en onverdraagzaamheid, die andersdenkenden ten bloede toe vervolgden en met geweld wilden dwingen om in te gaan. Zijne levenservaring zou hem in die overtuiging nog versterken.

Reeds spoedig trad hij in en bij Genève als gouverneur op, ging vervolgens te Rouaan eenigen tijd doorbrengen bij zijn vriend Basnage en begaf zich vandaar naar Parijs, waar hij in den letterkundigen kring van den

(1) Zie den brief in: La France Protestante. Dl. I. p. 1057 v.v.

toen almachtigen Ménage werd opgenomen. In die dagen was te Sedan een hoogleeraarsplaats in de wijsbegeerte opengevallen, waarvoor hij zeker in de eerste plaats in aanmerking kwam. Wat echter zijn toenmalige vriend Jurieu en anderen te zijner aanbeveling ook zeiden, men bewoog hemel en aarde ten behoeve zijner drie mededingers, die «Enfans de la Ville» waren. Een dispuut zou, als een soort van ordale, beslissen. De vier adspirant-hoogleeraren werden den 28 Sept. 1675 opgesloten, om zonder boeken en andere hulpmiddelen theses gereed te maken, die zij later zouden moeten verdedigen. Bayle bleek de beste debater te zijn en behield het veld of liever won den katheder (1). Den 11 November opende hij zijne lessen, maar zijne taak was niet licht: hij bekent zelf, dat hij moest werken als een galeislaaf, hetgeen elk professor onzer dagen gaarne zal toegeven, wanneer hij hoort, hoe hij, behalve het maken van zijn cours of dictaat, nog 5 uren 's daags les te geven had. Hij verhaalt dan ook ergens, dat hij tot zijn veertigste levensjaar toe dagelijks veertien uren placht te arbeiden. Zijn taak te Sedan was afgeloopen in Juli 1681, toen de Universiteit werd opgeheven: hij hervatte zijne lessen in de wijsbegeerte te Rotterdam 8 December van datzelfde jaar, na den 5 dier maand hier zijn «Oraison inaugurale» gehouden te hebben. Den inhoud der resolutie, door de eerzame en vroede regenten dezer stad heb ik boven medegedeeld, maar als van zelf doet zich de vraag op, hoe kwam men hier op de gedachte om voor Bayle een leerstoel te scheppen? De toedracht der zaak was kortelijk deze.

(1) Ook te Franeker is het denkbeeld reeds geopperd om drie candidaten voor een professoraat een zekeren tijd college te laten geven en den katheder te gunnen aan wie het best voldeed. Zoo handelde men ook wel in Engeland. Zie Boeles, Frieslands Hoogeschool. Dl. II. p. 138.

Van Zoelen, een bloedverwant van een lateren burgemeester van dien naam, had met Bayle samengewoond te Sedan en groote achting en vriendschap voor hem opgevat. Hij zond een afschrift van het stuk, waarbij de Academie te Sedan werd opgeheven naar Paets (Paëts of Paats) een man van grooten invloed (1), ten einde door toedoen van dezen voor zijn leermeester een plaats te Rotterdam te verkrijgen. Bayle schreef aan Paets, die hem spoedig mededeelde, dat hij hier benoemd was en dat hij zijn best zou doen voor zijn vriend Jurieu, wiens zaak zich «en bon train» bevond. Zonder Bayles hulp, «le Sieur Jurieu eût été contraint de s'en aller vîte à Groningue», waar hij vroeger een hem aangeboden betrekking als Waalsch predikant geweigerd had (2).

Bayle meende in de vrije Republiek ongetwijfeld de rust te vinden, die hij voor zijne studiën behoefde, maar

---

(1) Zie over hem o. a.: Nouvelles de la République des Lettres, Oct. 1695 art. II. (Oeuvr. div. de P. B., éd. 1727. Tom. I. p. 385-387), waar Bayle eene recensie geeft eener Epistola van H. V. P.(aets) ad B.(ayle) de nuperis Angliae Motibus cet. 1685, tegelijk ook in het Fransch (4°) en in het Nederlandsch (12°) verschenen. Deze werkzame man, die eene groote rol in Rotterdam speelde en buitengewoon gezant in Spanje was geweest, van wien ook brieven voorkomen in: Praestantium et Erud. Virorum Epistolae, in 1684 te Amsterdam herdrukt, stierf 8 Oct. 1685. Na veel te zijner eere te hebben gezegd, eindigt Bayle zijne modelrecensie aldus: «C'est comme journaliste dans la République des Lettres, que je suis obligé de parler ainsi. Mais que n'aurois-je pas à dire, si je parlois selon les sentimens de reconnaissance, dont je suis tout penetré, pour les bienfaits que j'ai reçûs de cet illustre Defunt?».

In de bibliotheek der gemeente bevinden zich vele pamfletjes (o. a. die voorkomen bij Tiele, Bibl. van Pamfletten no. 7932—7942) in zake Paets en den franschen gezant, d'Avaux.

Zie verder over hem van der Aa, Biographisch Woordenboek.

(2) La Chimère de la Cabale de Rotterd. Oeuvr. div. Tom. II. p. 737 v.

hij, die de dragonades en de herroeping van het edict van Nantes beleefde, was zijne vervolgers slechts ontvlucht, om op nieuw in de handen van dwepers te vervallen: zijne vijanden beriepen zich hier, zoowel als in Frankrijk, op het woord van God, zonder Zijn hoogste gebod daarin te kunnen vinden. Jurieu, over wien later meer, Isaac Jaquelot (1) en Le Clerc (2) veroorzaakten hem veel moeite en de eerste, die van zijn vriend zijn aartsvijand was geworden, vervolgde hem ten bloede toe.

Zoo leefde Bayle hier ter stede, sprekende, schrijvende en strijdende. Voordat ik zijne verdiensten in het licht tracht te stellen, zij het mij vergund eenige nog altijd

(1) Hij (ook Jacquelot genoemd) was geboortig uit Vassy (16 Dec. 1647). Hij moest na de herroeping van het Edict van Nantes vluchten en kwam in 1686 in den Haag, waar hij als Fransch predikant veel toeloop had. Hij stierf in 1708 als hofprediker te Berlijn. Overtuigd dat Bayle's werken een diepen en schadelijken indruk op velen maakten, meende hij die te moeten bestrijden, vooral door de overeenstemming van het geloof met de rede te betoogen. Zie: Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres (in de Bibliotheek der gemeente Rotterdam) Tom. VI. p. 374—383.

(2) Jean Le Clerc (Joannes Clericus), geb. 1657, † 1736, Predikant en Hoogleeraar aan het Remonstrantsche Seminarium te Amsterdam, heeft zooveel geschreven en uitgegeven (o. a. D. Erasmi Opera omnia), dat ik omtrent hem naar van der Aa's Woordenboek en naar de dissertatie van A. des Amorie van der Hoeven Jr., (te Amsterdam 1843) moet verwijzen.

Is. Disraeli, Curiosities of Litterature. Lond. 1863. Vol. II. p. 386 spreekt van «the rabid Jurieu, the cloudy Jacquelot» en «the envious Le Clerc».

Op pag. 539 v.v. van de Histoire des Ouvrages des Savans van Dec. 1706 is nog sprake van een Le Clerc, Docteur en Médecine et Conseiller d'Etat de la République de Genève, die zich gemengd heeft in de twisten van zijn broeder met Bayle, en dezen daarom in de andere wereld met Pyrrho (den stichter der Sceptische school) in aanraking brengt.

lezenswaardige woorden van Ypey aan te halen, die in het 2de deel zijner «Geschiedenis der Kristelijke kerk in de 18de eeuw» p. 21—60 over hem gehandeld heeft. Hoewel zijn standpunt eenigszins eenzijdig is, getuigen zij van nauwgezette studie en van eene waardeering, zooals men die zelden bij een Predikant of een Hoogleeraar in de Theologie dier dagen zal aantreffen.

Ik moet mij bepalen tot het slot:

«Wat Bayles karakter aangaat: hij had een zeer ernstig voorkomen; was zeer ingetoogen van aart; nam de maatigheid altijd in acht; bevond zich geern alleen bij zijne bezigheden; hield niet veel verkeer met menschen; kon met de moden der groote wereld geheel niet te regt komen en wist over het geheel weinig te spreeken, wanneer hij bij vreemden moest zijn; maar legde alle stroefheid af, wanneer hij in het gezelschap van zijne vrienden mogt weezen. Voor het overige leefde hij onberispelijk niet alleen, maar zelfs voorbeeldig. Hier en daar treft men in zijne schriften wel iets aan, dat een onkuisch hart schijnt te verraaden, maar in zijnen wandel heeft toch nimmer iemand hem van onkuischheid kunnen beschuldigen; zelfs heeft Jurieu dat nooit onderstaan te doen. Hij schreef dikwerf als een ongeloovige, maar gedroeg zich in alle zijne betrekkingen zoo deugdzaam als de ijverigste verdediger des Kristendoms zich gedraagen konde. Dit hebben zelfs zijne vijanden moeten getuigen».

Warme vrienden — ofschoon zijne ziekte hem in 't laatst van zijn leven ook van den omgang met deze afkeerig maakte — heeft hij zich dan ook gemaakt, de eenvoudige man, die maar één hartstocht kende, voor boeken. Slechts één grieve had hij tegen Rotterdam, dat het hem niet in staat stelde om dien hartstocht te bevredigen, want Erasmus' geboorteplaats was in de 17de, zoowel als in de twee volgende eeuwen zuinig,

ja karig bedeeld met de letterschatten, door voorgeslachten nagelaten (1).

Voor dien hartstocht heeft hij alles, wat de wereld geluk noemt, opgeofferd. Aan geld hechtte hij hoegenaamd geene waarde: *f* 2400 hem door een rijken Engelschman aangeboden, als hij zijne beroemden Dictionaire aan hem wilde opdragen, wees hij van de hand en een horloge, iets wat hij nooit bezeten had, moest men hem door list in handen spelen. Voor de eer heeft hij nooit iets gedaan (2), jaren lang gaf hij zijne geschriften anoniem uit, ofschoon, volgens Cicero, zelfs de wijsgeeren, die over 't geringschatten van den roem schrijven, hun naam op den titel doen plaatsen (3). Een goed huwelijk en daarmede een gelukkig huislijk leven heeft hij aan zijne weetgierigheid ten offer gebracht. Uitspanning had hij niet noodig: slechts wanneer het moe gedachte hoofd tijdelijk zijn dienst weigerde, dan wikkelde onze hoogleeraar zich in zijn mantel en ging hij in het toen reeds drukke en woelige Rotterdam, naar de bekende plaatsen, waar marktschreeuwers, kwakzalvers en dergelijk volkje de goede gemeente door hunne welsprekendheid wisten te boeien en met een lach op de lippen keerde de denker terug naar zijne woning, om het slechts voor eenige oogenblikken gestaakte dagwerk weder op te vatten. Zoo werkte hij altijd voort, wanneer ten minste zijne gezondheid dit eenigszins toeliet: want er was eene kwaal, die hem 't leven vergalde, migraine of schele hoofdpijn, en deze

(1) Zelfs de laatste begrooting heeft nog het bewijs geleverd, dat er goede grond bestond voor deze grief van Bayle tegen het overigens zoo milde Rotterdam.

(2) Hij had, met de Mérodes, «plus d'honneur que d'honneurs».

(3) Tusc. disp. I, 15. Dat er geene andere gronden voor deze anonymiteit bestonden, wil ik hiermede allerminst beweren.

kon hij bij wijlen slechts door 30 à 40 uur te vasten meester worden.

Die hoofdpijn had hem zeker de inspanning, aan het leeren van wiskunde besteed, niet bezorgd, van welke wetenschap hij, ofschoon een volgeling van Descartes, een grooten afkeer had, waarschijnlijk omdat hare beoefening, in die dagen ten minste, het gebruik van vele boeken overbodig maakte. De eerste stelling van Euclides was dan ook, volgens zijne eigene verklaring, voor hem steeds een raadsel gebleven.

Maar des te grooter aanleg bezat hij om boeken, vele en groote boeken te lezen; Basnage placht van zijn vriend te zeggen, dat hij de door gewoonte verworven kunst verstond om veel met zijne vingers te lezen. Hij verklaarde dit zoo, dat Bayle een boek meer doorliep, dan doorlas en dat hij de gave bezat om altijd bij het meest essentieele en merkwaardige van het doorgeloopene te blijven stilstaan en daarenboven, om in een beknopt uittreksel een goed begrip van den inhoud te geven, zonder onbelangrijke zaken daarbij te behandelen.

Levendig en vol geest, wist hij den geheelen beau-monde belang in te boezemen voor zijne kritiek, ook de vrouwen, in wier tegenwoordigheid hij zich echter niet altijd even goed wist te houden. Hij bracht soms zelfs anatomische onderwerpen, die toen de algemeene aandacht trokken, ter sprake en, als zijne hoorderessen bloosden of naar den grond keken, bemerkte hij eerst, hoe onhandig zijn gedrag geweest was. Deze naïeveteit of onbeholpenheid is waarschijnlijk ook de oorzaak van enkele minder kiesche voorstellingen in zijne werken, wanneer men die ten minste niet op rekening van de door hem gelezene oude schrijvers wil stellen, voor wie de regel schijnt te gelden: «Naturalia non sunt turpia». Tegen zijn zedelijk gedrag

wist zelfs Jurieu geen bedenking in te brengen, lazen wij straks, en dit zegt veel (1).

Hij had dan ook zoo weinig behoeften, dat hij gemakkelijk van het schrale inkomen, hem door Rotterdam geschonken, kon leven en nadat dit hem ontnomen was, door zijne pen het noodige verdiende: hij gunde zich zelfs geen tijd om in verzoeking te komen.

Over de ontzetting uit zijn ambt, die den 30 Oct. 1693 plaats had, is zeer veel geschreven: ik meen niet beter te kunnen doen dan de Resolutie onzer Vroedschap hier in haar geheel mede te deelen, die, voor zoover mij bekend is, nog nooit in druk is verschenen.

«Burgermeesteren hebben dese vergaderinge voorgedragen, dat al sedert een geruijmen tijd herwaerts, en iterativelijk haer E.E. was voorgecomen en geremonstreert, en wel bijsonderlijk wegens de kerckenraed vande nederduijtsche gemeente (2) deser stad, dat verscheijde dangereuse stellingen waren geïnflueert in de boecken van Monsr. Bail, voor desen geweest zijnde professor in de philosophie tot Sedan, en bij resolutiën van dese vergaderinge vanden 1 October 1681, ende 3 Febr. 1682 gequalificeert om de jeugt in dese stad soo in particuliere

(1) Ofschoon lasteraars hem zelfs eene «étroite liaison» met de vrouw van zijn ambtgenoot Jurieu, Madlle Hélène du Moulin, ten laste legden, die de Waalsche kerkeraad slechts vond «avec les prétendus inspirés, venus d'Angleterre», waarom hij haar uitnoodigde «de ne pas communier». (Zie Actes du Consistoire de l'Eglise Wallonne de Rotterdam, die ik ken door de welwillendheid van den Heer R. N. L. Mirandolle).

(2) Door de goedheid van den Heer van de Hagt, V. D. M., wien ik hierbij nogmaals mijn dank betuig, heb ik het geluk, ook hetgeen bij den Kerkeraad der Nederduitsch Gereformeerde gemeente alhier in zes vergaderingen over de zaak-Bayle is voorgevallen, uit de *Acta* voor het eerst te mogen publiceeren. Men vindt deze belangrijke stukken hierachter in Bijlage A.

als publijcque Lessen te instrueren op een tractement van vijff hondert gulden 's jaers, en hebben vervolgens in bedencken gegeven, off het niet beter was, dat de gemelte qualiteijt, en permissie, mitsgaders het tractement daertoe relatijff weder ingetrocken wierde, dan dat de jeught pericul soude lopen van misleijd te werden, waerop gedelibereert ende in achtinge genomen sijnde dat het voordeel het welck in een stad van negotie, als dese is, van soodanige institutie soude te verwagten zijn, niet te vergelijken is bij het nadeel dat aen de tedere jeugt door een meester, hebbende gevaerlijke sentimenten, soude connen werden toegebragt, ende dat in saken van die natuere, vooral de securiteijt behoorde te werden betragt, Is na voorgaende deliberatie goedgevonden ende verstaen, de gemelte qualiteijt en permissie om de jeugt in dese stad, soo in particuliere als publijcque lessen te instrueren en het voorsz. tractement van vijff hondert gl. 's jaers, beijde aenden gemelten Bail toegestaen, sal werden gerevoceert, gelijk het een en 't ander gerevoceert werd mits desen».

Dat deze zaak veel gerucht maakte, behoeft wel geen betoog en evenmin dat schier niemand in de officiëele de ware reden meende te vinden.

Vrij algemeen schreef men zijne ontzetting toe aan zijn «Avis aux Refugiez». Bayle noemt zelf deze bewering eene dwaasheid, want men zou niet tevreden geweest zijn met hem de bevoegdheid om onderwijs te geven te ontnemen, zoo men die beschuldiging grondde, op «Une accusation de libelle contre l'État.»

Men heeft zich alleen beroepen, schrijft hij aan zijn vriend Minutoli (1), op de klacht, die de Kerkeraad der Ned. Gemeente (le Consistoire Flamand) had ingediend

(1) Lettre CLX (p. 704 van Tom. II. der Oeuvres diverses.)

tegen mijne «Komeeten» en het grootste gedeelte der «Opineerenden» bleef het eens, dat zij dit boek niet hadden gelezen... De Kerkeraad, schier geheel bestaande uit lieden, die noch Fransch, noch iets anders kennen dan een weinig gemeenplaatsen uit de theologie, daarenboven kwalijk gezind jegens mij sedert mijn komst in dit land, omdat de beschermer, dien ik er had, (wijlen Mr. Paets, een groot republikein) bij hen zeer gehaat was, de kerkeraad, zeg ik, heeft niets anders gedaan dan de Hollandsche vertaling te raadplegen, die men hem had laten zien, uittreksels uit mijn boek, door mijn beschuldiger (hij bedoelt Jurieu) met de meest denkbare kwade trouw vervaardigd (1).

Geheel anders wordt de zaak voorgesteld, volgens eene Memorie van Basnage, door Des Maizeaux (2).

Halewyn, burgemeester van Dordrecht, had onderhandelingen aangeknoopt met Amelot, Fransch gezant in Zwitserland, om buiten weten van den staat vrede met Lodewijk XIV te sluiten; daarom liet de koning van Engeland, Willem III, hem gevangen nemen en tot levenslange gevangenis met verbeurdverklaring van goederen veroordeelen. Ofschoon geheel onschuldig, werd Bayle in deze zaak gewikkeld. Willem herinnerde zich de ontwerpen, vroeger te Amsterdam verschenen, die den vrede van Nijmegen bewerkt hadden en ook het ontwerp van vrede (later hieromtrent meer), waarover Jurieu zooveel beweging had gemaakt.

Hij geloofde aan een kabaal, waarvan Bayle het hoofd was. De Vroedschap gehoorzaamde, tegen beter weten in, aan de bevelen van den prins, maar zij schaamde zich

(1) Uit Bijlage A ziet men, dat hij goed was ingelicht.

(2) Zie de bovengenoemde Mémoires pour servir, enz. Tom. X., part. 2, p. 207.

over haar gedrag, want de ware reden hield zij voor den beschuldigde verborgen.

Is. Disraeli verhaalt de geheime geschiedenis aldus (1):

Na een vervelenden oorlog, amuseerde zeker iemand de wereld met een hersenschimmig «Vredes-ontwerp», dat geheel in strijd was met de wenschen en plannen van Willem III. Jurieu wist Willems partij te overtuigen, dat dit boek een gedeelte uitmaakte van een geheim kabaal in Europa, op het touw gezet door Lodewijk XIV tegen Willem, en hij beschuldigde Bayle dat deze dit politiek verbond bewerkt en bevorderd had. De overheden, die creaturen van Willem waren, ontsloegen Bayle, zonder eenige reden op te geven.

Dit laatste is minder juist, zooals wij boven zagen: zij gaven redenen op, al waren deze slechts gezocht. Waaraan onze Hoogleeraar zich ooit schuldig gemaakt hebbe, zeker niet aan bemoeiing met staatkunde. Hij had slechts kopieën laten vervaardigen van een werkje, geschreven door een staatkundigen dweper dier dagen, Gaudet, dat een dwaas «Projet de Paix» bevatte, en dit, op verzoek van zijn boezemvriend Minutoli, aan enkelen rondgezonden (2).

Kerkelijke dweepzucht heeft ongetwijfeld de staatkunde ook nu weer, zooals maar al te dikwijls, gebruikt om haar doel te bereiken (3). Bayle mocht geen onderwijs, hoegenaamd ook, meer geven en was dus onschadelijk gemaakt, meenden Jurieu en de zijnen. Gelukkig had hij de drukpers tot zijn dienst en zij is het voertuig geworden, dat zijne gedachten en gedachtenis tot latere geslachten heeft overgebracht. Was het zwaard van zijn tegenstander

(1) Curiosities. Vol. II. p. 391.

(2) Zie de la Monnoye, Hist. de M. Bayle, p. 27 en 185, v.v.

(3) Men vergete niet, dat in 1692, na een hevig oproer, de staatsgezinden, die hier op het kussen zaten, door prinsgezinden werden vervangen. Zie Ypey, Gesch. der Kristelijke Kerk. Dl. II. p. 57.

scherper dan zijne pen, het verlies zijner wedde werd vergoed door den tijd, dien hij had gewonnen.

Zoo de onverschrokkenheid en kalmte, waarmede een wijsgeer den dood onder de oogen ziet, de toetssteen voor zijn karakter is, dan hebben wij zeker Bayle op hoogen prijs te schatten.

Zijn uitgever Leers verhaalt zijn dood als volgt (1):

«Op den avond, die zijn verscheiden voorafging, had hij den geheelen dag gestudeerd en gaf mijnen corrector eenige kopie van zijn «Antwoord aan Jacquelot» en deelde hem mede, dat hij zich zeer onwel gevoelde. Den volgenden morgen te 9 uur kwam de vrouw, bij wie hij woonde (2), zijn kamer binnen; hij vroeg haar met een stervende stem, of zijn vuur was aangemaakt, en weinige oogenblikken later was hij een lijk».

Hij had nooit een geneesheer geraadpleegd, want hij stelde weinig vertrouwen in de ars salutaris. Zijn kwaal was een erfelijke tering en zijne krachten namen lang-

---

(1) In een brief, welks origineel Is. Disraeli gezien heeft. Zie Curiosities. Vol. I. p. 391.

(2) Volgens het Register der dooden, bij de Weeskamer aangegeven, (No. 7), stierf «Pierre Baile, jongman, op het Westnieuwlant tot Juff. van der Mars».

Pierre Burman zegt in zijn: Le Gazettier menteur, ou Mr. Le Clerc convaincu de Mensonge & Calomnie. Utrecht, v. d. Water, 1710, p. 32 en 33: «Pour moi, je vous assure que si j'étois dans les principes de Mr. le Clerc . . . j'aurois du moins tâché d'appaiser les manes du pauvre Mr. Bayle, qui est mort de colère d'avoir lû mes écrits violens et emportez contre lui, laquelle victoire avoit d'abord si Chrêtiennement flatté mes passions, qu'après sa mort je revenois encore à la charge, et le diffamois plus que je n'avois fait pendant sa vie, et j'aurois le plus grand regret du monde, et des remords de conscience les plus cuisans de m'être vanté d'avoir fait des Martyrs de belles lettres».

zaam, maar zeker af. Het spreken viel hem al meer en meer moeilijk, maar hij werkte met dezelfde kalmte tot zijn laatste uur. Alleen de dood deed de pen uit de verstijfde hand vallen. Zijn sterfdag is 28 December van het jaar 1706 (1).

Op mij rust nog de taak, na dit overzicht van Bayle's leven, een schets te geven van zijne beteekenis als schrijver, zoowel voor zijne tijdgenooten als voor het nageslacht.

Meer dan een schets kan het niet zijn, want zelfs een geschiedenis der wording en der gevolgen van elk zijner geschriften zou, om verstaanbaar te zijn, bladzijden moeten vullen. En, om nu van eene oordeelvelling niet te spreken, om zijne «Dictionaire historique et critique» te leeren kennen, welk een lectuur en welk een onderzoek is er niet noodig, en toch verdient het werk nog altijd, ook in onze overdrukke dagen, volgens alle bevoegde beoordeelaars, in handen genomen te worden, omdat het «with all its human faults, is a stupendous work, which must last with literature itself» (2).

Bayle wist waarschijnlijk zelf niet, toen hij met de Caesar in den mond gelegde woorden «Alea iacta est» zijn woordenboek in het licht gaf, dat hij een Rubico in de geestelijke wereld overtrok. Hij wilde slechts iets beters leveren dan de «Dictionnaire historique et géographique», in 1673 te Lyon door een geestelijke, L. Moréri,

(1) Hij werd, volgens het «Registre de l'Église Wallonne», begraven 31 Dec. 1706 in de Waalsche kerk, Cave 20. Het archief onzer gemeente bezit een prachtige afbeelding van hem, gegraveerd door Petit naar een portret, door een schilder Ferdinand, «qu'un Président à Mortier avoit fait venir», te Rouaan vervaardigd, thans in het bezit van Mme Vve Jules de Malleville, née Combes-Brassard, te Montauban. Zie Mémoires pour servir enz. Tom. VI. p. 255 en La France protestante, sub voce.

(2) Disraeli l. l.

uitgegeven, en hij gaf, evenals met zijne «Noüvelles dans la République des Lettres», den stoot aan een geheel nieuwe litteratuur. Eeuwen lang had de geleerde wereld zich schier uitsluitend onledig gehouden met de geschriften der Romeinen — de Grieken kenden velen slechts door hunne bemiddeling — en Latijn was de taal, waarin men schreef, ja zelfs trachtte te denken. De geleerden vormden eene wereld op zichzelf en hunne gedachtenwisseling, in zoo mogelijk klassiek Latijn geschreven, nadat de Dunkelmänner verdrongen waren, nam nog de plaats in, later aan tijdschrift en dagblad toegewezen.

Dante en Petrarca werd het immers ten kwade geduid, dat zij hunne moedertaal durfden bezigen; van Baerle (Barlaeus) verontschuldigde zich als hij in 't Hollandsch een briefje schreef. En onze Erasmus? Hij verstond zelfs de taal van zijn vaderland niet. Niemand heette geleerd, die niet goed Latijn en eenig Grieksch verstond, alleen de oude schrijvers heetten klassiek, eene uitdrukking, sedert de 2de eeuw in zwang.

Doch ook de nieuwe tijd deed zijne rechten gelden; Lodewijk XIV maakte het Fransch tot de taal der beschaafde wereld. Sinds Bayle heeten ook zij geleerd, die in de geheimen der nieuwe geschiedenis durven doordringen, en hebben zij aanspraak op den naam van klassieke schrijvers, die de schoone, sobere vormen der ouden, in welke taal ter wereld ook, weten te bezigen. Nieuwe bronnen van onderzoek worden geopend; ook de nooden en behoeften der nieuwe staten, de daden der mannen, die op het nieuwe wereldtooneel optreden, het wikken en wegen hunner beweegredenen, het zoeken naar ongedrukte en gedrukte geschriften, vereischt dit alles dikwijls niet meer talent en werkkracht dan latijnsche verhandelingen over afgezaagde onderwerpen? Welk een schat van kennis moest niet vergaderd worden, eer de twee

folio-deelen gereed waren, waarin de tekst, zou men haast kunnen zeggen, voor de geheele wereld en de noten voor de geleerden geschreven zijn? Gibbon zegt ergens, dat als Bayle de verschillende aanteekeningen wilde gebruiken, die hij zonder eenig bepaald doel verzameld had, hij zeker geen beter plan had kunnen uitkiezen om deze ten beste te geven. Want het veroorloofde hem alles en verplichtte hem tot niets (1).

De studie der oude wereld moest blijven bestaan, maar naast haar deed ook de nieuwe onmiskenbare rechten gelden: dit begreep Bayle, en hij wierp zich met alle kracht, die in hem was, op de studie der 16de en der 17de eeuw en hij bewees door zijn woordenboek aan de groote en de geleerde wereld, hoe iemand van reusachtige belezenheid, zonder ooit vervelend te zijn, andere philosophische en historische onderwerpen kon behandelen dan tot nog toe de zorg van een «homo doctus» waardig gekeurd werden.

Men klaagde over zijn scepticisme, doch zeker is het niet kwalijk te nemen, dat onze wijsgeer, die de vervolgingen in Frankrijk had leeren kennen en hier in 't vrije Nederland zoo weinig vrijheid vond, de verklaring van de hervormden dier dagen, dat zij engelen in de lucht hadden hooren zingen, niet geloofde, omdat hij maar al te zeer overtuigd was, dat hij leefde onder menschen, voor wie geen engel ooit zou willen zingen.

Maar ik mag mij niet langer ophouden bij zijn Dictionaire: wil men zich een denkbeeld vormen van de wijze van bewerking, men leze b. v. het artikel Erasme.

Dat hij zich ook vele vijanden met dit werk gemaakt heeft, spreekt wel van zelf. Vooral de twee artikels over David gaven aanstoot (2).

(1) Zie Disraeli, Curiosities. Vol. II. p. 385.

(2) Over eenige hierop betrekkelijke bijzonderheden, zie Brunet, Manuel du Libraire etc. Paris 1860. Vol. I. col. 712.

Maar dit zijn hoofdwerk is zeker het voortreffelijkste, wat op dit gebied geleverd is. De biographische artikelen zijn bewerkt, nadat de auteur alle hulpmiddelen, die beschikbaar waren, gebruikt had. De noten, vaak belangrijker dan de tekst, bewaren de bewijzen van eene lectuur, die bijna onbegrijpelijk is. De blaam van atheïsme, door Jurieu op hem geworpen, ik durf zeggen ten onrechte, ja zonder schijn van grond, heeft bij velen uit de nakomelingschap echter een vrees voor den Dictionaire doen ontstaan, die belachelijk is. Laat men tientallen van artikelen ongelezen, dewijl men ergernis neemt aan dat over David? Berooft men zich van zijne voorlichting ten aanzien van de stelsels der oude wijsgeeren, dewijl men hemzelven over deze eigene onderwerpen sceptisch hoort spreken? . . . . «Gaarne noem ik met Weiss (Hist. des Réfug. protest. II. p. 113) die Dictionaire een monument gigantesque d'une érudition riche et variée, dans lequel trouva place toute la science du dix-septième siècle;...» (1).

Ook een tak van litteratuur, die in onze dagen veel, misschien te veel tijd in beslag neemt, de boeken aankondigende en beoordeelende tijdschriften, heeft Bayle hier te lande inheemsch doen worden door zijne «Nouvelles de la République des Lettres», die van 1684 tot 1687 (2) in 36 deeltjes verschenen. Het denkbeeld was

---

De Oeuvres diverses verschenen in 4 dl. fol. (1727— 1731) in den Haag.

De edities van de Dictionaire hist. et crit. van 1730 en 1740 te Amsterdam bevatten Bayle's leven door den uitgever Des Maizeaux en zijn ook in fol., terwijl van 1820—1824 te Parijs eene octavo-editie in 16 deelen verscheen. De 1e, 2e en 5e uitgave (1697, 1702 en 1740) bevinden zich in de Bibliotheek onzer gemeente.

(1) Woorden van Chr. Sepp in zijn Godgeleerd Onderwijs in Nederland enz. Dl. II. p. 135.

(2) De slechte toestand zijner gezondheid dwong hem toen reeds dit werk te staken.

niet oorspronkelijk van hem, want sedert 1665 verscheen van Denis de Sallo, raadsheer in het Parlement van Parijs, «Le Journal des Sçavans», die zijn tijdschrift echter — en dit bewijst zeker het gevaarlijke der boekbeoordeeling in die dagen — op naam van zijn lakei, Sieur de Hedouville, uitgaf (1). Dit is de eerste Revue, Review of Gids, die soms ook den naam van (blauwen) beul schijnt verdiend te hebben, terwijl Bayle meer een geestig verslag gaf dan hatelijk critiseerde of recenseerde (2). Als doel, waarmede de «Nouvelles» hier verschenen, wordt opgegeven de bestrijding van «l'audace effrontée de Nicolas de Blégny». Deze man was eigenlijk kwakzalver van professie en bracht het zoover als professor-kwakzalver, dat hij zelfs pruikenmakersjongens het pruiken maken leerde. Hij was de vader van het eerste medische tijdschrift, dat van 1679 dagteekent, onder den titel: «Nouvelles découvertes dans toutes les parties de la médecine» (3). Toen dit, na een vijfjarig bestaan, in Frankrijk verboden werd, begaf hij zich naar Holland, het «refugium peccatorum», waar hij in vereeniging met Gautier, vroeger geneesheer te Niort en toen te Amsterdam gevestigd, «Le Mercure Savant» uitgaf, een tijdschrift, dat geen ander nut had, dan dit, dat het Bayle tot het journalisme bracht, evenals Moréri (4) hem tot den schrijver van een woordenboek maakte. Bayle was een geboren journalist: vol bewonde-

(1) Over de beweging, die deze onderneming verwekte, zie Disraeli, Curiosities. Vol. I. p. 13. In Duitschland verschenen in 1682 Acta eruditorum te Leipzig, wier uitgever Otto Mencke was. Zij zijn voortgezet tot 1776.

(2) «Pendant trois ans il fut comme le rapporteur universel de l'Europe». Zie: Eug. Hatin, Bibliographie historique et critique de la presse périodique française. Paris 1866. p. 33.

(3) Hatin, Histoire politique et littéraire de la presse en France. Paris 1859—1861. Tom. II. p. 220 v.v.

(4) Hatin, Histoire. Tom. II. p. 221.

ring voor Sallo's schepping, vond hij hier in 't vrije Holland met zijne vele geleerden, talrijke boekverkoopers en zoo goed als vrije drukpers, tot zijne bevreemding geen enkel goed tijdschrift. Daarom besloot hij niet zonder eenige aarzeling, in deze algemeen gevoelde behoefte — zouden de thans levende uitgevers en boekhandelaren in een prospectus zeggen — te voorzien. Hoe hij zijn taak heeft opgevat en vervuld, kan men in de «Préface» nalezen. Geen kwaadsprekendheid zal er haar «Bureau d'adresse» vinden, noch zal het tijdschrift dienen om den goeden naam van medemenschen te bekladden: dat is een misbruik van vrijheid, een eerlijk man onwaardig. De redacteur zal het midden trachten te houden tusschen slaafsche vleierij en moedige beoordeeling. Vrij van vooroordeel en zonder boosaardigheid zal hij zijn oordeel uitspreken, in de hoop dat de betrokkene schrijvers zich niet boos daarover zullen maken; hij acht zich niet geroepen of bevoegd om een veroordeelend vonnis te wijzen, want het zou een belachelijke ijdelheid verraden, als hij zich zulk een verhevene macht aanmatigde. Zijne goedkeuring of weerlegging van het een of ander zal slechts dit gevolg moeten hebben, dat den geleerden nieuwe gelegenheden geopend worden om de ontwikkeling des volks verder te brengen; hij onderwerpt zijne denkbeelden slechts aan aller beoordeeling.

Bayle was de man niet om zonder degelijke kennis van zaken een werk aan te kondigen: zijne kritiek onderscheidt zich door hare gematigdheid en diepte, door hare nauwkeurige en geestige ontleding van het behandelde werk. De schrijver van de Dictionaire verloochent zich ook hier niet, want de kleine, keurige aanteekeningen, die het sieraad van dat werk uitmaken, vermeerderen de waarde der boekbeoordeelingen.

Toen Bayle in Febr. 1687 zich niet meer in staat be-

vond om zijn tijdschrift te vervolgen, wilde H. Basnage de Beauval wel het werk van zijn vriend overnemen, maar hij achtte zich niet in staat, de «Nouvelles» voort te zetten en koos daarom een anderen titel: «Histoire des ouvrages des Sçavans par Monsr. B * * * (*) Docteur en Droit». Als reden geeft hij op: «On aurait toujours cherché, dans la continuation des Nouvelles, l'illustre auteur, qui leur a donné naissance, et le même titre mal soutenu n'aurait servi qu'à redoubler les regrets d'avoir perdu un homme inimitable» (1).

Hij zette zijn arbeid tot 1709 voort; er verschenen 24 deelen in 12° (2).

---

(1) Er waren eenige moeilijkheden gerezen tusschen hem en den uitgever der «Nouvelles», Desbordes, op wiens verzoek eerst Larroque en toen Barrin ze vervolgden tot April 1689.

(2) Men verwarre dezen Basnage niet met vele andere leden dezer familie, waarin groote geestesgaven schier erfelijk waren. Antoine en Samuel waren predikant te Zutphen, Jacques beklom in 1691 hier ter stede den kansel bij de Waalsche gemeente, zeer tegen den zin van Jurieu, en ging in 1709, op dringend verzoek van Heinsius, naar den Haag, waar hij in de onderhandelingen met Frankrijk vóór en na den vrede van Utrecht een groote rol speelde. Hij stierf 22 Dec. 1723 en liet, niet alleen als vruchtbaar schrijver, een goeden naam na.

Zijn broeder Henri, Sieur de Beauval, van wien hierboven sprake is, werd in 1656 te Rouaan geboren, waar hij op 20jarigen leeftijd reeds als pleitbezorger werkzaam was en later een zeer groote praktijk bezat, toen 1685 ook hem zijn vaderland deed verlaten. Hij stierf in den Haag, 29 Maart 1710. Hij werd in een hevigen strijd met Jurieu gewikkeld en, niet tevreden met hem duchtig de ooren gewasschen te hebben, mengde hij zich ook in de geschillen, die zijn vriend Bayle met dezen twistzoeker had. Zie verder over de familie Basnage: La France protestante. Tom. I. p. 922 v.v. Het Decembernummer van 1706 der Histoire des Ouvrages bevat een «Éloge de Mr. Bayle», zeker geschreven door den redacteur.

Toen Bayle zijn werk met zulk een goeden uitslag begon, zag ook Le Clerc, dat op dit gebied lauweren te behalen waren en stichtte te Amsterdam zijne Bibliothèque universelle et historique, 1686—1693; daarop volgde later de Bibliothèque choisie, 1703—1713, die van 1714—1727, in plaats van «choisie», «ancienne et moderne» heette (1). Verder zag van 1694—1698, 4 vol. in-8°, het licht te Rotterdam en te Berlijn: Nouveau Journal des Savants, dressé à Rotterdam par le sieur C. Door de initiaal C. wordt Etienne Chauvin aangeduid, een zeer geleerd refugié, die met Bayle zoo nauw verbonden was, dat hij gedurende eene ziekte van dezen zijne lessen waarnam (2).

Tot de tijdschriften, die aan de «Nouvelles» hun ontstaan te danken hadden, kan men nog brengen: De Boekzaal van Europe, in 1692 begonnen door onzen praeceptor en notarius publicus, Petrus Rabus; in 1702 voortgezet onder den titel: Tweemaandelijke uittreksels, heet het sedert 1715 de Boekzaal der geleerde wereld, die de ouderen onder ons zich nog allen uit hunne jeugd herinneren (3).

Aan onzen Bayle komt de eer toe, den eersten stoot hier te lande gegeven te hebben aan eene beweging, die

---

(1) Hatin, Histoire. Tom. II. pag. 246 v. v.

(2) Hatin, Bibliographie. p. 34.

(3) Zie over hem o. a. Saxe, Onomasticon litt. Tom. V. p. 423, van der Aa in voce en mijne Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium, p. 46, noot 3.

Koenen zegt in zijne Geschiedenis der Fransche vluchtelingen in Nederland. Leiden 1846, p. 248 v. omtrent de «Nouvelles», dat hun groote invloed ook is gebleken uit de navolging, die zich weldra vertoonde in de Fransche tijdschriften van van Effen (Le Journal littéraire; le Courier politique et galant; le nouveau Spectateur françois) en verder voor onze taal in de Republiek der geleerden (1710—1748) en in andere tijdschriften van latere jaren.

al grooter en grooter afmetingen heeft aangenomen en — Rotterdam was toenmaals het middelpunt van het nieuwe licht in de wereld des geestes. Onmogelijk is het, in dit bestek alles op te nemen — het is reeds boven opgemerkt — wat nog binnen den kring zijner onvermoeide werkzaamheid lag, maar ik mag ook niet van Bayle afstappen, zonder nog van enkele zijner geschriften melding te hebben gemaakt, die op zijn leven een overwegenden invloed hebben uitgeoefend.

Toen in 1680 een komeet verscheen en de goede gemeente daarin een teeken zag van Gods toorn over de zondaars, schreef Bayle onder de mom van een vurig Katholiek een artikel, dat hij in het eenige Fransche journaal van dien tijd (1) trachtte geplaatst te krijgen. Dit gelukte hem echter niet, o. a. omdat de censuur het verbood. Hij nam het meê naar Rotterdam, waar Leers het drukte (onder den titel van: Lettre à M. L. D. A. C., docteur de Sorbonne), ofschoon op den titel staat: A Cologne, chez P. Marteau, 1682 (2).

Evenals tegen het bijgeloof, vatte hij ook de pen op tegen de dweepzucht van den Jezuïet Louis Maimbourg, die de reeds zoo ongelukkige Hugenooten in zijn: Histoire du Calvinisme gehaat en belachelijk trachtte te maken en schreef eene Critique générale van dit werk, die, hoewel volstrekt niet hatelijk, zoozeer den toorn van den

---

(1) Le Mercure galant. «Le prototype des petits Journaux», zegt Hatin, Bibliographie, p. 24. Het leefde van 1672—1820 (1772 vol.).

(2) Hij veroorloofde zich in dit werkje allerlei uitvallen tegen Franschen, Oostenrijkers, e. a. Men werd even bang voor het boek als voor de komeet, zegt Disraeli, en het werd verboden.

De kometen van 1680, 1681 en 1682 brachten Baltasar Bekker, predikant te Amsterdam, tot het schrijven van zijn beroemd boek Onderzoek van de Betekeninge der Kometen. Leeuwarden, Hero Nauta, 1683.

eerwaarden Pater opwekte, dat hij van den koning verlof ontving om het boek door beulshanden op de Place de Grève te laten verbranden, een maatregel, waardoor het debiet natuurlijk zeer bevorderd werd (1). Een toeval bracht den waren schrijver aan het licht. Na een weerlegging van het werkje: La France toute Catholique, waarin een bekend Hugenoot, Gautereau, Lodewijk XIV als onderdrukker der ketterij had verheerlijkt, schreef hij zijn: Commentaire philosophique sur ces paroles de J.-C., Contrain-les d'entrer, dat in 1686, zooals het heette, te Canterbury verscheen. Dat hij allen dwang in geloofszaken verfoeide en op goede gronden het «compellite intrare» bestreed, behoeft wel geen betoog: het boek is dan ook in 1715 te Rome op den Index geplaatst.

Hoeveel moeite Bayle zich ook gaf om den straks genoemden Commentaire philosophique voor het werk van een «bon Wallon de Cantorbéry» te doen doorgaan, het scherpziend oog van den heftigen Jurieu, die verdraagzaamheid en onverschilligheid in godsdienstzaken op één lijn stelde, had den waren schrijver gevonden en deze doopte zijn pen in gal. Het antwoord bleef niet achterwege: onder den pseudoniem Jean Fox de Bruggs gaf Bayle een Supplément du Commentaire philosophique, (Hamburg, 1688).

Al hooger en hooger liep het geschil tusschen de twee ambtgenooten: de laster wist zelfs later een grond voor Jurieu's haat tegen Bayle te vinden in eene ongeoorloofde verhouding tusschen dezen en de echtgenoot van genen (2).

(1) Basnage de Beauval verhaalt dat Jurieu's haat tegen den jongen philosoof van dien tijd dagteekent. — Invidet qui minor est.

(2) Dit praatje kwam het eerst in de wereld door den Abbé d'Olivet in zijne Lettre à M. le Président Bouhier. Paris, 1739. Dat het geen weerlegging behoeft, hebben wij boven gezien. Bas-

Maar de bekende dweepzucht en ijdelheid van Jurieu maken, dat wij de oorzaak van zijn afkeer niet behoeven te zoeken in dergelijke vergrijpen, welke lage zielen altijd bij de hand hebben, als een groot man moet vernederd worden.

Jurieu had in de Openbaring van den Apostel Johannes, waarin men reeds alles heeft weten te lezen, gevonden, dat in 1689 de vervolgingen der Hugenooten ophouden en zij spoedig in zegepraal naar Frankrijk zouden terugkeeren, en hij was zoozeer overtuigd van de waarheid zijner ontdekking, dat hij reeds bij voorbaat ieder, die hierin niet geloofde, voor een goddelooze, ja zelfs voor een godloochenaar schold. Het jaar kwam en de ommekeer kwam niet op de vreedzame wijze, welke hij zich had voorgesteld: daarom, meende hij, moest men naar de wapenen grijpen om Gods wil te vervullen. En Bayle? Hij had het tegendeel in zijn Commentaire philosophique betoogd, en hij bleef ook nu nog de apostel des vredes en der verdraagzaamheid (1).

---

nage in de boven aangehaalde «Eloge» p. 555 erkent, dat Bayle soms in zijne werken ten opzichte van de vrouwen de grenzen der welvoegelijkheid is te buiten gegaan, maar, zegt hij verder, «s'il avoit eu l'usage du monde poli, qui ne s'acquiert pas dans la solitude et la retraite du cabinet, il auroit badiné avec plus de retenuë et enveloppé plus delicatement certaines choses qu'on peut faire entendre finement sans qu'il soit besoin de les dire».

(1) In de eerste uitgave van La France protestante komt een art. over Jurieu voor, dat Sepp l.l., p. 141, zeer prijst. Ik heb alleen de tweede te mijner beschikking, die nog niet tot hem gevorderd is.

Het oordeel s. v. Bayle luidt aldus:

«Cependant l'ardeur, qu'il apportait dans la polémique et la liberté de ses jugements, lui attirèrent des adversaires.. particulièrement le pasteur Jurieu, dont il avait blessé la rigide orthodoxie, dont il eut le tort de blesser aussi l'amour-propre. Ces deux hommes savants et religieux, tous deux d'un singulier mérite, tous deux

Zoo stonden de zaken tusschen de twee professoren der Illustre School, toen in 1689 of 1690 een boekje in 12° verscheen, getiteld: Avis important aux refugiez sur leur prochain retour en France, waarin de spot gedreven werd met de door Jurieu opgewekte hersenschimmige verwachtingen. Nu was het drukkende juk van vooroordeel en bijgeloof afgeschud, zoo luidde het in de aan een Hugenoot gerichte brieven, maar zijne geloofsgenooten mochten zich vóór hun terugkeer wel ontdoen van hun satirieken en republikeinschen geest, want het onbepaalde gezag des konings moest erkend worden, en spotschriften, noch oproerige libellen mochten langer Lodewijk XIV beleedigen. Daarom vermaande hij tot gematigdheid en lijdzaamheid, zooals de eerste Christenen die beoefend hadden, waaraan hij allerlei raadgevingen knoopte voor hun toekomstig geluk.

Razend was Jurieu, die in Bayle, schoon deze het bleef ontkennen (1), den schrijver zag. «Écrasez l'infâme» bleef in 't vervolg zijn levensdoel: zoo 't met de pen niet gelukte, dan met het wapen der kerkelijke of wereldlijke overheid (2). In zijn Examen de l'Avis verklaarde hij zijn

amis de la liberté et ayant souffert pour elle, mais l'un avec un esprit froid, autoritaire, violent, l'autre avec des idées larges, tolérantes et légèrement ironiques en vinrent à une guerre ouverte et déplorable . . .»

(1) Sainte-Beuve, die o. a. in zijne Portraits littéraires. Paris 1876. Tom. I. p. 364 v. v. over Bayle handelt, noemt dit het treurigste punt uit zijn leven, hetzij dit werk inderdaad door hem geschreven is, hetzij hij het enkel heeft herzien en laten drukken. In de Revue des Deux-Mondes (décembre 1835) heeft deze talentvolle schrijver gehandeld: Du génie critique de Bayle en ook verder heeft hij hier en daar in zijne Causeries du Lundi hem ter sprake gebracht.

(2) Men vindt in de Actes du Consistoire de l'Eglise Wallonne de Rotterdam bijna op elke bladzijde de bewijzen voor den invloed, dien Jurieu op den kerkeraad uitoefende om Bayle onschadelijk te maken.

ambtgenoot ook betrokken in de dwaze ontwerpen (Huit Entretiens) van Gaudet, waarover boven is gesproken. Bayle antwoordde (La Cabale Chimérique. Rotterdam, 1691) op al het hem ten laste gelegde en bewees, dat zijne ongodsdienstigheid eigenlijk hierop neêrkwam, dat hij niet geloofde in al de voorspellingen, wonderen en openbaringen van zijn tegenstander; waarop in hetzelfde jaar nog La Chimère de la Cabale de Rotterdam volgde. Gaarne bezigde hij verder het wapen van den spot. Zoo betoogt hij in: Janua Coelorum Reserata, (De hemelpoort geopend), te Amsterdam in 1692 verschenen, dat de Waalsche predikant en hoogleeraar lang niet zoo onverdraagzaam is als men wel zou denken, omdat, zooals uit zijn Vrai sistème de l'Eglise blijkt, deze de poorten des hemels niet alleen voor Joden en Mohammedanen, maar zelfs voor heidenen openstelt.

Na een korten wapenstilstand viel Bayle op nieuw Jurieu aan in zijne Nouvelle hérésie dans la Morale etc. Rotterdam, 1694 en wel op grond van twee preeken, door dezen 24 Januari en 21 Februari 1694 gehouden over Psalm 139, vers 21 en Matth. V, vers 44, waarin het bewijs (hetwelk uit de genoemde plaats in Matth. zeker moeilijk is af te leiden) geleverd was, dat men zijn naaste mag haten (1).

Enkele geschriften, van minder belang voor deze hevige geschillen, heb ik achterwege gelaten: welk een klove er bestond tusschen de twee vroegere vrienden en hoeveel ellende die verbittering over Bayle bracht, weten wij.

Het is er ook ver af, dat ik al zijne overige werken in

(1) Gelukkig waren deze toespraken niet uitgegeven en had Jurieu gelegenheid om het gesprokene woord te verloochenen.

Jurieu's denkbeelden zijn echter dezer dagen in eene te 's Hage gehouden socialisten-vergadering weer opgevat door Mr. S., die verkondigde, dat Jezus wel gezegd had: hebt *uw* vijanden lief, maar *niet*: hebt *mijn* vijanden lief.

het Latijn of Fransch geschreven, en met uitzondering van zijn Dictionaire (1) alle anoniem uitgegeven, ter sprake heb gebracht: er ontbreken nog zeer vele aan de opgegevene. Daarenboven vond men bij zijn dood nog een tal van manuscripten, die, volgens het tusschen October en December 1706 verledene testament, aan zijn neef Bruguière kwamen met eene som van *f* 10,000. Zijn executeur-testamentair Basnage ontving zijn theologische boeken en de overige vermaakte hij aan de familie Paets (2).

---

(1) Alleen op uitdrukkelijk verlangen van den uitgever liet hij bij de uitgave van dit reuzenwerk zijn naam op den titel plaatsen.

Zelfs het Projet et fragmens d'un dictionaire critique (de prospectus), bij Reinier Leers 1692, waarvan een exemplaar zich in de Bibliotheek der gemeente bevindt, is anoniem uitgegeven. Eene recensie daarvan treft men aan in de Boekzaal van Europe voor Sept. en Oct. 1692 p. 300 v.v.

Een enkel proefje daaruit wil ik mijnen lezers niet onthouden. Naar aanleiding van het artikel Erasme wordt ook verhaald, hoe Scaliger Sr. vuur en vlam spuwde en hoe onze Rotterdammer hem niet beantwoordde, zeggende alleen, dat het eens anders werk onder Scaligers naam was en hoe hij al de scheldreden van Scaliger overal liet opkoopen en verbranden, en dat Scaliger van zijn kant zich wel met Erasmus wilde verzoenen en in dien geest bij zijn dood een vers maakte.

«Laten de geleerden hier uit leeren (gaat de recensent voort), elkander niet al te veel met *appelteve-taal* te bombarderen.

«Nog is er een gemeen praatje, 't welk de heer Bayle onderzoekt, namelijk, dat Erasmus in zijn kindsheid zeer bot van verstand was. Hij leerde wel 7 jaren over 't AB, zegt het gepeupel der Rotterdammers, als het haar zelven over haar stompheid in 't leeren troosten wil. Dog dat dit valsch is, kan de heer Bayle . . . bewijzen».

(2) Zie : La France Protestante. Tom. I, p. 1076. De wettigheid van dit testament, dat ik hier ter stede niet heb kunnen vinden, werd betwist door zijne bloedverwanten in Frankrijk, op grond dat een refugié over zijne goederen geen vrije beschikking had. Dit beweren was geheel in den geest der tegen de hervormden uitge-

En is nu de erfenis, die hij ons nagelaten heeft, die van een atheïst, zooals hij, met zoo vele groote mannen voor en na hem, die voor de menschheid nieuwe wegen openden, gedurende zijn leven bij velen heette?

Zelfs de Jezuïet Joseph de Maistre († 1821), die vooral tegen de atheïsten en philosofen der 18de eeuw optrad, zegt: «Bayle même, le père de l'incredulité moderne, ne ressemble point à ses successeurs: il nie moins qu'il ne doute, il dit le pour et le contre; souvent même il est plus disert pour la bonne cause que pour la mauvaise» (1).

De dialektiek werd, zoowel door zijne betrekking als professor philosophiae als door zijn persoonlijken aanleg, een hartstocht voor hem en zij deed zeker wel eenige schade aan zijn litterarisch talent. Bij hem vindt men noch poëzie, noch welsprekendheid: hij deelt met kwistige hand uit de schatten zijner kennis meê, hij ontleedt en overweegt het voor en tegen, zonder dat het hem echter ooit aan geest ontbreekt.

Zoo heeft La Fontaine een niet onaardig oordeel uitgesproken over zijn strijd met Le Clerc in deze twee regels:

«C'est que l'un (Le Clerc) cherche à plaire aux sages,
L'autre veut plaire aux gens d'esprit».

Hem is het philosophisch fanatisme vreemd, dat het eigendom is van Voltaire en zijne volgelingen (2).

Een eigen stijl kent Sainte-Beuve, wien zeker in dezen

---

vaardigde Edicten en toch wees het Parlement van Toulouse — het is mij hoogst aangenaam, dit ter eere van dit lichaam te kunnen vermelden — den eisch van de hand met de woorden: «Qu'un tel homme ne peut être regardé comme un étranger».

Vicit vim virtus!

(1) Vgl. Sainte-Beuve l. l. p. 378.

(2) Voltaire's oordeel luidt als volgt: «Ses moeurs n'étaient pas moins respectables que son génie. Le désinteressement et l'amour de la paix comme de la vérité étaient son caractère; c'était une âme divine».

boven allen het oordeel toekomt, hem niet toe: anders, meent deze auteur, zoude hij zoovele schrijvers niet kunnen beoordeeld hebben en had hij ons zeker niets dan één of twee essais nagelaten (1).

Maar, was hij geen fanatiek wijsgeer en wilde hij geen dweperij op kerkelijk gebied, dat hij een godsdienstig man was, bewijst niet zoozeer de wijze, waarop hij zich van zijne kerkelijke plichten kweet — waarop hij zich in den strijd met Jurieu beriep — maar veeleer zijn geheele leven en bovenal de wijze, waarop hij het onrecht, hem door de vroede Regeering van Rotterdam aangedaan, wist te dragen.

Zijn scepticisme heeft hem veel kwaad berokkend, maar wat is een meer positief kwaad, «twijfelen of dogmatiseeren»? vraagt Disraeli.

Reeds al te veel ruimte heb ik gevraagd voor den grootsten hoogleeraar der Rotterdamsche Illustre School, of liever voor den eenigen man onder hen, die is blijven voortleven — al is het niet te Rotterdam.

De overigen kunnen binnen een veel kleiner bestek behandeld worden. Zeker is dit het geval met Jurieu (2), met wiens eindelooze twistgeschriften en theologische werken het hier de plaats niet is, den lezer lang bezig te houden.

---

(1) Sainte-Beuve betreurt het, dat Bayle zich niet langer te Parijs in de letterkundige kringen van dien tijd heeft kunnen bewegen en hij berispt zijn «façon de parler, sinon provinciale, du moins gauloise par plus d'une phrase longue, interminable, à la latine, à la manière du XVIe siècle, à peu près impossible à bien ponctuer.»

(2) In de R. d. V. heet hij altijd Jurieux: vroeger heb ik reeds opgemerkt, dat hij eigenlijk wel Injurieux had mogen heeten. Bayle noemt hem in het bekende artikel van zijn Dictionaire «Jeanne la Papesse», dat geschreven heet om hem te plagen, «un ministre qui n'est pas des plus traitables» en waarlijk niet ten onrechte.

Enkele bijzonderheden uit zijn leven en werken mogen echter niet ontbreken, om het vroeger stuksgewijze omtrent hem medegedeelde aan te vullen en verstaanbaar te maken.

Hij was te Mer, een plaatsje dat thans ruim 4000 zielen telt, gelegen in het arrondissement Blois, 24 December 1637 geboren. Evenals zijn vader, werd hij daar predikant, na in ons vaderland en in Engeland zijn studiën te hebben voltooid.

Reeds in 1667, toen hij nog te Mer bij de Hugenooten zijn dienstwerk verrichtte, wenschte men hem hier bij de Waalsche gemeente te beroepen, maar hij vond het ordinaris-tractement van *f* 600 te klein en de Vroedschap vergunde daarom aan dat consistorie, hem gedurende het leven van Ch. de Rochefort, nog jaarlijks 500 Carolusguldens van 20 stuivers het stuk, meer te geven, welke som zou gevonden worden uit de revenus en verkoop van de graven in de Waalsche kerk (1).

Hij bleef echter toen in zijn vaderland, waar hij te Sedan in 1674 predikant en Hoogleeraar in de Theologie en het Hebreeuwsch werd. In 1681 moest ook hij uitwijken. Toen hij nog beroepen predikant hier was, werd hij «besoliciteert van de Magistraat van Groningen» en daarom gaf men hem den titel van Professor, al dadelijk met eene bezoldiging van *f* 500 (2), terwijl hem nog

---

(1) R. d. V. 21 Februari 1667.

(2) R. d. V. 12 Januari en 3 Februari 1682. Jurieu had mogelijk zijne bevordering in de kerk en in de school te Rotterdam te danken aan Bayle, zegt Ypey l.l. II, p. 56, na vooraf aangetoond te hebben, dat Bayle zijn hoogleeraarsambt aan Jurieu eigenlijk niet te danken had.

In de Mémoires inédits et opuscules de Jean Rou, avocat au parlement de Paris (1659), secrétaire-interprète des États Généraux de Hollande depuis l'année 1689 jusqu' à sa mort (1711), die in 1857 te Parijs door F. Waddington zijn uitgegeven, Tom. I. p.

daarenboven — wel een bewijs, welk een aangenaam persoon hij hier was — *f* 315 (oorspronkelijk Bayle's geheele jaarwedde) toelegde, ter vergoeding van «zware reijs- en teercosten» en omdat eenige zijner goederen en meubelen op reis «gespolieert» waren (1). Hij moest zich van zijn kant verbinden om de eerste 12 jaren den dienst in de Waalsche kerk waar te nemen en wekelijks twee publieke lessen te geven, van welke hem één werd geschonken in de week, waarin hij moest prediken.

Jurieu heeft, zoowel in Frankrijk als hier te lande, de zaak, waaraan hij zijn leven gewijd had, met woord en daad gediend. Wat hem heilig was, werd door Bayle afgekeurd: was deze de apostel van verdraagzaamheid,

---

184, verhaalt de schrijver, hoe hij zich drie of vier dagen te Rotterdam heeft opgehouden en hoe hij gedurende dien tijd met Paets de grondslagen heeft gelegd van de Illustre School ten gunste van Jurieu en Bayle. Volgens zijn verhaal — waarin trouwens de ijdelheid van den Franschman niet te miskennen valt — had Paets, op zijne aanbeveling, om Jurieu, die reeds hoogleeraar was, ook dien titel te kunnen aanbieden en hem daardoor tevens als predikant voor Rotterdam te winnen, zijn voorstel tot het stichten onzer school gedaan en werd vervolgens door Jurieu Bayle, als philosoof en philoloog (?), bewogen om zijn ambtgenoot ook hier te worden.

(1) R. d. V. 27 Juni 1682. Dat hij een grooten naam ook in ons land had, blijkt ten overvloede hieruit, dat Veselius en hij in 1683 met de la Prix voorgedragen werden als buitengewoon hoogleeraar aan de Hoogeschool te Franeker, nadat hij in het vorige jaar met Vitringa en Tilemann voor een professoraat in de Theologie in aanmerking gekomen was. Zie W. B. S. Boeles, Frieslands Hoogeschool, enz. Dl. II., p. 231 en 290. De bijzonderheid, dat Bayle in 1684 (29 Maart) een professoraat in de philosophie te Franeker werd aangeboden, vindt men ook vermeld bij Boeles Dl. II., p. 309, die mededeelt dat de nominatie, na Wubbena's dood, bestond uit Bayle, Jac. Oldenborgh en El. van Steenborgh. De jaarwedde bedroeg *f* 700, maar Bayle bedankte spoedig.

Jurieu was in de hoogste mate onverdraagzaam jegens allen, die zijne dogmatiek niet voor de eenig ware hielden. Hij was een geboren dogmaticus en deze is schier niet denkbaar zonder den lust en de kracht om anderen, die zijn stelsel of stelselzucht bestrijden, te vuur en te zwaard te vervolgen (1). Wat hij in Frankrijk afkeurde, bracht hij op Nederlandschen bodem in toepassing. Hij was aanstonds en altijd gereed om het harnas aan te trekken en den strijd, al was het slechts met de pen, te beginnen. Hem op zijn langen weg te volgen, ligt niet in mijn plan, vooral niet, omdat hij, evenals Bayle, een groot aantal geschriften heeft achtergelaten, met dit onderscheid alleen, dat de zijne schier niet meer gelezen worden, behalve door hen, die de geschiedenis van de theologische wetenschap en van hare strijdlustige beoefenaars wenschen te kennen.

Zij volgden elkander dan ook van 1683 tot 1685 zoo spoedig op, dat, naar men zeide, de Protestanten meer tijd noodig hadden om ze te lezen dan hij om ze te schrijven. De lijst zijner geschriften telt meer dan zestig nummers. Vooral zijn Politique du clergé de France, in 1680 te Amsterdam verschenen, maakte een diepen indruk en is, naar men wil, vooral de oorzaak geweest, dat hij zijn vaderland moest verlaten. Doch hij vergat zijn arme, verdrukte broeders geenszins, ook toen hij hier te lande niet alleen vrijheid voor zijn geloof en geweten, maar zelfs een onbezorgd leven en een eervolle plaats in de maatschappij gevonden had!

Toen de opstand in de Cevennes losbarstte, hielp hij de rampzalige Camisards met daad en woord (2) en hij

(1) Saxe noemt hem in zijn kort levensbericht niet onaardig: (Pars V, p. 196) Theologus Calvinianus et Philologus Roterodamensis.

(2) In 1687, zegt van der Aa, sub voce, deed de Fransche Regeering pogingen om hem op te lichten.

aarzelde niet, openlijk hun gedrag goed te keuren en voor hen te bidden, ofschoon Basnage, zijn ambtgenoot, dit ten zeerste afkeurde, misschien overeenkomstig den wensch of het gebod der overheid, die reeds vergeten had, hoe hare vaderen indertijd hunne vrijheid dankten aan revolutie, aan verzet tegen den wettigen vorst, die 's menschen hoogste goederen niet wilde eerbiedigen.

De ellende der Hugenooten was waarlijk hoog gestegen. Niet alleen de herroeping van het edict van Nantes had duizenden bij duizenden hun vaderland doen verlaten om, evenals een eeuw vroeger de Vlamingen uit Zuid-Nederland, hier een toevluchtsoord te zoeken, maar de afschuwelijke wreedheid van Louvois, die in 1689 den Palts tot een woestenij maakte, had nog een tallooze menigte naar hier en elders, vooral naar Engeland gevoerd. Van alle kanten gingen er in de Protestantsche wereld stemmen op en schier overal vormden zich vereenigingen om hen te ondersteunen. Kerkelijke (1) en wereldlijke overheden sloegen de handen ineen om te helpen, al was het niet altijd uit onbaatzuchtige, Christelijke liefde.

Aller oog was gevestigd op onzen grooten Willem III: hij en hij alleen kon en moest helpen, zoo meende men, hij de vorst, wiens leven gewijd was aan de vernedering

---

Dat o. a. de Fransche gezant, d'Avaux, niet bijzonder met hem ingenomen was, mag men zeker hieruit opmaken dat hij, toen er een penning ter eere van Jurieu geslagen was, er een liet vervaardigen om hem te bespotten. Zie G. van Loon, Beschrijving der Nederlandsche Historie-penningen, Dl. III., p. 352 en 353.

Het archief onzer gemeente bezit vier portretten van hem in zwarte kunst. Tot zinspreuk had hij «Spe fati melioris alor» (Ik leef in hoop op beter).

(1) Men vindt in de Acta van den kerkeraad der Nederduitsch-Gereformeerde Gemeente te dezer stede hunne belangen meermalen ter sprake gebracht.

van den trotschen veroveraar. Op hem moest men werken, zoo dachten vooral de uitgewekenen te Londen en hunne hoofden, de predikanten; zij stonden steeds in nauwe betrekking tot Jurieu. Hun vast vertrouwen was gevestigd op den vrede, die, te Rijswijk in 1697 gesloten, allen teleurstelde, want men achtte geen vrede wenschelijk of mogelijk zonder vrijheid van godsdienstoefening, ook in Frankrijk. Maar, zelfs Lodewijk XVI zwoer nog bij zijn troonsbeklimming, dat hij de ketters in zijn rijk zou vervolgen en kort vóór de groote Staatsomwenteling werd er nog jacht gemaakt op de afvalligen (1). Jurieu werkte op de zoogenaamde parlementaire partij in zijn vaderland, aan welke wel, als ware zij gestorven, het zwijgen was opgelegd, maar waaruit het leven nog lang niet geweken was.

Geen poging baatte: macht gold boven recht. Is het wonder, dat er zich een hevige twist ontspon tusschen den vurigen Protestantschen prediker en het hoofd der Katholieken, Bossuet, die zich tot de Roomschgezinden en Jacobieten in Engeland richtte en zoo de pogingen van onzen Stadhouder trachtte te verijdelen?

Nu alle bezadigde plannen dreigden schipbreuk te lijden, kwam Jurieu, evenals zoo menig dweper voor en na hem, tot mystische droomerijen, tot chiliastische visioenen, wier troebele bron het duistere boek der Openbaring was.

Evenals voor alle secten, die zich van de Katholieke kerk afscheidden, was voor hem Babel Rome en de overspeelster de Pauselijke kerk. Evenals er slechts één monarchie, de Romeinsche, bestond bij Christus' eerste komst, zoo moest er ook slechts één zijn bij zijn terugkeer hier op aarde. In Frankrijk meenden vele Katholieken

(1) Een keurig en boeiend geschreven schildering van het lijden der Hugenooten in die dagen vindt men in Jarousseau, Le pasteur du désert, par Eugène Pelletan. Paris 1877.

in den allerchristelijksten koning dien wereldbeheerscher te vinden en de Hugenooten, van den vaderlandschen bodem verdreven en heinde en verre verspreid, weenende als vroeger de kinderen Israëls aan de oevers van den Eufraat, over hunne ballingschap in kille en vochtige oorden, vertrouwden, door de vurige taal van mannen, als Jurieu, bezield en verbitterd, dat de Heer spoedig zou komen om aan gewetensdwang en dwingelandij een einde te maken (1). Zelfs Jurieu's echtgenoot bleef niet achter: zij sterkte haren man in het vaste geloof aan hetgeen hij in zijn bijbel gelezen had.

Is het wonder dat, waar Bayle met dit geloof in de spoedige komst van het duizendjarige rijk spotte, zijn prikkelbare ambtgenoot, wiens ijdelheid zelfs ook door zijne vurigste verdedigers erkend wordt, zich diep gekrenkt gevoelde?

Dat Bayle niet de eenige was, die zich aan zijne stoute beweringen ergerde, blijkt hieruit, dat zelfs de Synode

(1) Het best en kortst vindt men zijne denkbeelden uitgedrukt in den langen titel van een zijner groote werken. Het heet: L'accomplissement des Prophe.ies, ou la Délivrance prochaine de l'Eglise. Ouvrage dans lequel il est prouvé que le Papisme est l'Empire Anti-Chrétien que cet Empire n'est pas éloigné de sa ruine, que cette ruine doit commencer dans peu de tems; que la persécution peut finir dans trois ans et demi. Après quoy commencera la déstruction de l'Antéchrist, laquelle se continuera dans le reste de ce siècle et s'achèvera dans le commencement du siècle prochain, et enfin le règne de J.-C. viendra sur la Terre. Rotterdam, 1686. 2 vol. 12°. De denkbeelden, hierin ontwikkeld, gaf hij ook ten beste in een boekje, genaamd: Avis à tous les Chrétiens.

Dwaas is het zeker om, met sommige hervormde geestdrijvers van latere dagen, in de groote Fransche omwenteling, die ruim een eeuw later losbarstte, en in de vernedering van Pius VII door Napoleons ijzeren hand, de vervulling van Jurieu's prophetieën te zoeken en te vinden.

van Noord-Holland in 1686 de zaak gewichtig genoeg achtte, om haar op de jaarlijksche vergadering der Waalsche Kerken, te Balk in Friesland gehouden, aanhangig te maken (1).

Een van de zwartste bladzijden uit Jurieu's levensboek mag zeker die heeten, waarop zijne handelwijze jegens Bayle geschreven staat. Toen hij de overige geschriften van zijn tegenstander niet voldoende achtte om dezen ongelukkig te maken, zoog hij al het kwade wat voor een kerkeraad dier dagen te vinden was, uit het boekje over de komeeten en gebruikte hij dit lichaam om den ongeloovige bij de Vroedschap, wier meerderheid sinds 1692 prinsgezind was, aan te klagen (2).

«Jurieu — zegt Sepp (3) — heeft geen werk nagelaten, dat nog het sieraad is eener boekverzameling en in zoo wezenlijke behoeften voorziet, als Bayle's *Dictionaire*. Toch was ook de Rotterdamsche leeraar een man van verdiensten, een wel onderwezen en onderwijzend theoloog» (4), maar «Jurieu, dogmaticus en polemicus, naar aanleg, roeping en plaats, kan niet dulden, dat

---

(1) Te Balk benoemde men vier kerken, die den volgenden zomer aan de Synode te Middelburg verslag deden van haar onderzoek omtrent hetgeen in zijn werk voorkwam, strijdig met de grondwaarheden des Christendoms. Er werd wel het een en ander in gevonden, dat onvoorzichtig of berispelijk gezegd mocht heeten, maar het hoogste college in Waalsche kerkzaken sprak hem in allen gevalle vrij van «onrechtzinnigheid». Vgl. Koenen, l. l. p. 423 v.

(2) Dat Bayle het dreigende gevaar reeds voorzien had, blijkt uit de plaatsen aangehaald bij Ypey, Dl. II, p. 58.

(3) L. l. p. 139 en 140.

(4) Van hem is het zeker — en van Bayle meer dan waarschijnlijk, — dat het Fransch, in plaats van het Latijn, de taal was, waarin zij hunne lessen gaven.

Bayle's tolerantie voor eene deugd, zelfs voor een karaktertrek der evangeliebelijdenis geldt».

Nog een paar bijzonderheden ten slotte.

Zijn uiterste wil, den 24 September 1707 voor den notaris Gommer van Bortel (1) verleden, berust hier ter stede. Deze gaf nog tot eenige moeilijkheden aanleiding. Jurieu had — zoo leest men in de Resolutiën der Vroedschap van 12 en 26 Juni 1713 — een mutueel testament gemaakt en zijne bibliotheek aan de stad gelegateerd, onder voorwaarde dat deze zou worden bewaard onder het opzicht van het Consistorie van de Waalsche kerk en dat zijne vrouw zou genieten het tractement, dat aan de weduwen van Duitsche predikanten werd gegeven. Nu had «desselfs weduwe nae sijn doot dese dispositie gerevoceert en de executeuren werden gepresseert om de Bibliotheecq te verkoopen». Het Consistorie richtte de vraag tot de Vroedschap, hoe het in dezen te handelen had, en men zag van het legaat af.

Hij stierf kinderloos 11 Januari 1713 (2). Zijn lijk werd 5 dagen later in de Waalsche kerk (predikantenkelder) bijgezet. Zijn vrouw overleed in Engeland, waarheen zij de geestdrijvers (kwakers?), wien zij altijd een goed hart had toegedragen, gevolgd was (3).

(1) Hij was tegelijk translateur uit zeven talen, zie G. Hornii Poëmata. Rott. 1717. p. 406.

(2) Zijne woning stond op de Hoogstraat naast de Walenkerk.

(3) Chaufepié, Dict. historique et critique, 1753 geeft aan het slot van zijn uitvoerig en belangrijk artikel over Jurieu (Tom. III, p. 82) het volgende omtrent Hélène du Moulin (zijne vrouw en volle nicht): «Comme elle avoit l'imagination fort vive et qu'elle aimoit le merveilleux en tout, elle ne contribua pas peu à rendre Mr. Jurieu un peu plus crédule qu'il ne l'étoit naturellement et plus vif dans ses démêlés, qu'il ne l'auroit peut-être été». Volgens noot (ii) heeft hij haar overlijden in Engeland, bij «les prétendus Inspirés, qui y ont fait tant de bruit», ontleend aan een Mémoire

Maar het wordt eindelijk tijd om ons geschiedverhaal te vervolgen.

Johannes Texelius, die, van Capelle a/d. IJsel naar deze stad beroepen, hier sedert 12 Febr. 1668 als predikant werkzaam was, ontving in 1687 verlof om publieke lessen te geven in de Capelle, onder den titel van Professor Linguae Graecae et Eloquentiae (1), welken hij den 3 Juli 1706 verwisselde met dien van Theologiae et Linguarum, nadat hem reeds vroeger, als aan Silvius, zijn ambtgenoot, 100 rijksdaalders tot jaarwedde waren toegelegd (2).

Misschien is de reden, waarom hij van het onderwijs in de eloquentie en de daarmede zoo nauw verwante Grieksche taal afzag, te zoeken in eene botsing tusschen twee eloquente heeren, van wie de een Jur. Utr. Doctor was, die zooals meer bij dergelijke zaken geschiedt, het pleit won (3).

Ms.—In de «Actes du Consistoire de l'Eglise Wallonne de Rotterdam», van 20 Juli 1710, (reeds boven aangehaald) heet het nog omtrent hare verhouding tot deze «inspirés», «qu'elle les attiroit en cette ville, qu'elle les recevoit chez elle et que même elle fréquentoit les assemblées de ceux qui estoient venus icy depuis quelque temps».

(1) R. d. V. 10 Febr. 1687. Zijn aanstelling tot dit ambt is in extenso opgenomen in de Resolutiën en Dispositiën van Burgemeesteren. Reg. 3, f⁰. 133 verso.

(2) R. d. V. 29 April 1694 en 16 April 1698.

(3) Wanneer het gebeurde — merkt Sepp, Godgeleerd Onderwijs in Nederland, Dl. II, p. 141, op — dat een van de predikanten naar elders beroepen werd en het van belang scheen, hem voor de dienst der Gemeente in Rotterdam te behouden; of wanneer bij tijden van staatkundige woelingen deze of gene hunner bijzonder welgevallig was in de schatting der bovendrijvende partij, bekwam hij den titel, ik had er moeten bijvoegen: vielen hem al de voordeelen van het professoraat toe. Ze waren vele: de benoemde ontving *f* 600 tractement boven zijn predikantshonorarium, en — het kan wezen dat het bij enkelen gegolden heeft — zijne vrouw werd *Mevrouw* genoemd, terwijl de zusters collega wier echtgenooten geen professor heetten, met den bescheiden naam van

Die advocaat heette Mr. François van Hessel (in de Resol. der Vroedschap heet hij van Hessen), geboren burger dezer stad (1), een man, die bewees zijn wereld te verstaan, toen hij der Vroedschap aanbood, «om in de historien en eloquentie publijcque lessen te doen buyten eenige kosten vande stad», mits «hij met het caracter van Professor wierde gehonoreert».

Zijn verzoek werd ingewilligd, nadat Burgemeesteren zich «op zijne studiën en bequaemheyt hadden geinformeert» en hij zich voor minstens vier jaren had verbonden (2).

Van Texelius heb ik niet veel meer te zeggen dan dat hij hier leefde (3) en leeraarde, een vrouw nam, genaamd Elisabeth van Pelt, en stierf op 31 Mei 1726, 88 jaren oud (4).

Zijn mededinger François van Hessel of, zooals hij in de geleerde wereld heette, Franciscus Hesselius, Rotterdammer van geboorte, heeft een goeden naam achtergelaten, doch niet zoo zeer door zijne juridische geschriften als wel door

---

Juffrouw tevreden moesten zijn. Is het al niet om der wille der wetenschap, gewis om der wille dier broeders en zusters is het ons aangenaam, dat vele hunner en harer de begeerde onderscheiding genoten hebben.

(1) Hij werd 1 Febr. 1680 in de Groote Kerk gedoopt als de zoon van Adriaen van Hessel en Tanneke van Hemert.

(2) R. d. V. 20 April 1702.

(3) Hij woonde eerst bij 't Leydse Veer en later in de Lombertstraat.

(4) Zijn asch en die zijner vrouw († 11 Juni 1712) rusten in de Groote Kerk (Hoog Choor No. 108). Hij schijnt, hoewel in 1721 emeritus-predikant geworden, tot 1725 college gegeven te hebben. Eerst in NW. 1726 komt zijn naam niet meer voor.

Zijn naam wordt zelfs bij van der Aa niet vermeld. Zie over hem en andere predikanten, al en niet Hoogleeraren: van Harderwijk, Naamlijst der Predikanten te Rotterdam, 1850 p. 47. In het archief onzer gemeente bevindt zich het met vele aanteekeningen verrijkte handexemplaar van van Dam van Noordeloos.

zijne philologische werken en zijne gedichten, die natuurlijk in de taal van Latium geschreven waren.

Hij leefde van 1680—1746, werd in 1702, dus op 22 jarigen leeftijd hier Hoogleeraar; uit een gedicht van G. Hornius (1) blijkt, dat hij 17 Juli 1702 zijn ambt aanvaardde. Hij bekleedde deze betrekking tot 1716 (2) en vertrok toen naar Utrecht, waar hij tot zijn dood kanunnik bij het kapittel van St. Maria bleef. Met de grootste geleerden en dichters dier dagen stond hij in nauwe betrekking en hield hij briefwisseling, en Burman, de oude, noemde hem zelfs een schitterend licht aan den hemel der poëzie. Dat hij ook de poëzie der ouden liefhad, bleek niet alleen uit zijne keurige navolging hunner gedichten, maar ook uit het feest, dat hij jaarlijks met zijne geleerde Rotterdamsche vrienden op den geboortedag van Vergilius vierde.

Van zijne uitgaven der ouden zijn die van Ennius en van Vibius Sequester vermeldenswaard (3).

Dat hij inderdaad een zoetvloeiend Latijnsch dichter

(1) G. Hornii, Poëmata. Rott. 1717. p. 72.

(2) Van der Aa laat hem reeds in 1708 naar Utrecht vertrekken (slechts dezen keer wijs ik opzettelijk op de vele onnauwkeurigheden in dit overigens verdienstelijke werk), maar het door mij opgegeven jaartal is juist, omdat zijn naam in den NW. van 1716 nog onder die der Professoren voorkomt, doch in 1717 verdwenen is. Reeds in 1716 wordt echter geen woonplaats meer van hem opgegeven: vroeger woonde hij op de Hoogstraat, later op de Kipstraat (1709) en eindelijk (1710) op de Groote Markt.

(3) Q. Ennii fragmenta ab Hieron. Columna (den man, wiens roem Merula tot bedrog bracht) conquisita, disposita et explicata cet. Amstelod., ex. offic. Wetsteniana, 1707; en Vibii Seq. De flum. font. lacub. nemor. palud. mont. gent. quorum apud poetas mentio fit. Rotterodami A. Willis, 1711. Zie verder over hem Saxe, Onom. ps. VI p. 114, en Peerlkamp, De vita doctrina et facultate Nederlandorum, ed. alt. p. 492.

verdient te heeten, moge blijken uit een der 20 Elegieën, die hij in zijne «Otia Hagana» aan Francius en Broukhusius wijdde en in 1702 uitgaf. De verre van nieuwe stof, een boodschap voor een geliefde, aan een duif opgedragen, is inderdaad op dichterlijke wijze door hem behandeld (1).

Hij ontving in 1702 een briefje om hem te bedanken voor de toezending van een poëtisch geschenk (natuurlijk zijne Otia Hagana), dat 1 Febr. van dat jaar uit Kensington, de residentie van Willem III, geschreven was door Govaart, Goverd of Godefridus Bidloo, lijfarts van den grooten koning, die nog in datzelfde jaar in zijne armen zou ontslapen (2).

Hij was med. doctor en professor anatomiae te 's Gravenhage, toen hij zijn dienst liet presenteeren en verklaarde, dat hij «tot dienste vande Doctoren en Chirurgijns en Vroedvrouwen deser stad wel genegen soude zijn eenmael per week een publijcque Lesse over de anatomie en chirurgie inde Cappelle ofte andere publijcque plaetse te doen alsmede somwijlen een lichaem publice te anatomiseren.»

Burgermeesteren en Rekenmeesteren werden geauthoriseerd om met hem te contracteeren «tot meesten dienste ende minste kosten van dese stad» (3).

In 1688 was hij pas te 's Hage lector in de ontleed-

---

(1) Hierachter volgt eene proeve, ontleend aan Peerlkamp p. 492. Zie Bijlage B.

(2) Eigenaar van dit briefje is de Heer Unger; het is echter niet belangrijk genoeg om het te laten afdrukken.

In mijn «Een Rotterdamsch Athenaeum» heb ik over hem niet meer gezegd, omdat zijn voornaam, in het oorspronkelijke Resolutiënboek niet ingevuld, in het door mij toen gebruikte afschrift als N. was weergegeven.

(3) R. d. V. 20 April 1688.

en heelkunde geworden, na eerst te Amsterdam, waar hij 12 Maart 1649 geboren was, zoowel vóór als na zijne promotie te Franeker (1682), zijne kunst te hebben uitgeoefend.

In 1694 werd hij Professor te Leiden, na in 1690 door de algemeene staten te zijn aangesteld tot superintendent-generaal van alle doctoren, apothekers en chirurgijns bij de nederlandsche hospitalen en ziekenhuizen der militie.

In 1702 door Willem III tot lijfarts benoemd, vertrok hij naar Londen. Hij had een grooten naam als ontleedkundige, maar door zijn roem opgeblazen, geraakte hij in twist o. a. met den bekwamen ontleedkundige, Frederik Ruysch, dien hij overal trachtte zwart te maken. Zijne lessen als Hoogleeraar te Leiden heeft hij in den beginne althans vrij slecht gegeven, zoodat curatoren meenden hem te moeten berispen. De reden van dit verzuim schijnt wel in zijne losse zeden gezocht te moeten worden, want het oude: «Hoe grooter geest» enz. was zeker op hem van toepassing (1). Hij overleed in 1713.

Ofschoon anatomie en poëzie bezwaarlijk voor zusters

---

(1) Over hem vergelijke men «Memoires pour servir» etc. Tom. VII, p. 125 en Tom. X, 2e part. p. 233; v. d. Aa, in voce, en J. Banga, Geschiedenis van de Geneeskunde in Nederland. Leeuw., Eekhoff, 1868, Dl. II. p. 689 v.v.; over zijne losse zeden handelen in krasse en vaak platte rijmen de Nederduitse en Latynse Keurdighten. Rotterdam, P. vander Goes, 1710. p. 565.

Tot proef kies ik een der minst platte:

Wilt gy een Op'ra zien van zuipen, zwelgen, brassen,
Vol Bacchenaal-spel, en baldaadige grimmassen?
Gy vind het allerbest in Bidloos huis verbeeld,
Daar hy voor Bacchus en zyn Wyf voor Venus speelt.

Hij is (zie ald. pag. 566) een der drie pachters van den schouwburg te Amsterdam geweest.

kunnen doorgaan, vond de tijdgenoot, hoewel de eerste ook zijne eerste liefde bleef bezitten, beide gaven in hem vereenigd, want nog in 1718 zagen zijne gezamenlijke dichtwerken te Leiden in drie deelen het licht. Sommige zijner tooneelstukken, waaronder «Karel, Erfprins van Spanje», hebben zich nog lang op den Amsterdamschen schouwburg weten staande te houden (1).

Philippus Maximilianus Helvetius werd 6 Juni 1705 tot zijn opvolger aangesteld en aanvaardde zijne «bedieninge» als Chir. en Anatom. lector der stad Rotterdam op den 17 van Herfstmaand 1705 met eene rede over «De Heerlykheit der genees-, heel- en ontleedkunden, vertoont in ene eerste rede». Aan de regeering, de «zeer gunstige Mecenaten van alle nutte Wetenschappen», zoo eindigt de opdracht, «wort dit teder herssenkint, deze eerste rede op d'allereerbiedigste wyze opgeoffert». (Archief der Gemeente).

In zijne voorafspraak vermeldt hij zijne «byzondere goede vrienden Regenten en Leden van 't Ed. Kunstgenootschap Cosmi en Damiani» (2).

Hij was, volgens de NW., 1 October 1685 gepromoveerd, deed 21 December 1703 zijn poortereed, waarbij hij opgaf van 's-Gravenhage geboortig te zijn en overleed 4 Augustus 1708, nalatende een weduwe, Anna Telenius en één onmondig kind (3).

Helvetius werd vervangen door Willem Vink, in de Lombertstraat. Geen van beiden wordt echter tot de Professoren der Illustre School gerekend.

(1) Zie Witsen Geysbeek, Biogr., Anthol. en Crit. Woordenboek. Dl. I. p. 293.

(2) St. Cosmus en St. Damianus zijn de beschermheiligen der chirurgijns. Hun naamdag is 27 Sept. Men wil, dat zij onder keizer Diocletianus (303 of 310) te zamen den marteldood gestorven zijn.

(3) Hij woonde in den Oppert, «bij de ommertse brugh».

Waarschijnlijk is hij dezelfde Helvetius van wien bij van der Aa slechts twee geschriften, zonder meer, vermeld worden: «De teeltuin van het Menschelijk geslacht. Leiden 1698. 4°.» en «Verhandeling over de Jigt» (zonder plaats of jaartal) 4°.

In 1710 maakten Burgemeesteren gebruik van de hun verleende bevoegdheid om mannen van bijzondere bekwaamheden voor een katheder aan te bevelen, ten behoeve van Monsr. Jeremias (Jeremie) Frescarode, Waalsch predikant, die naar Amsterdam beroepen was (1).

Om hem dit en alle volgende beroepen te doen afslaan, benoemde men hem tot Professor philosophiae (2), op een traktement van *f* 300, — dat hij dankelijk accepteerde — en legde billijkheidshalve Texelius en Silvius dezelfde jaarwedde toe (3).

Frescarode (Friscarode) was in 1683 ergens in Guyenne (waar, weet men niet,) geboren en had als kind van twee jaar reeds met zijn vader Frankrijk verlaten. Hij studeerde eerst te Utrecht en vervolgens te Harderwijk en kwam in 1710 als Waalsch predikant van Maarsen naar Rotterdam. In 1748 werd hij emeritus en zoolang was hij ook als Hoogleeraar aan de Illustre School werkzaam, want eerst in 1749 komt zijn naam in de NW. niet meer voor. Hij werd 18 Juni van dat jaar in de Waalsche Kerk begraven.

Twee dissertationes philologicae, die op lange na niet

---

(1) Hij woonde eerst in de Jufferstraat en als Professor in de Lombertstraat.

(2) Hij bezat den doctoralen titel toen nog niet; deze werd hem den 4 van Hooimaand 1713 door de Geldersche Hoogeschool, waar hij van 1703—1706 gestudeerd had, honoris causa verleend. Zie p. 197, II Dl. van Bouman, Geschiedenis der voormalige Geldersche Hoogeschool. Utrecht 1847.

(3) R. d. V. 14 en 21 Nov. 1712 en 17 Jan. 1713.

theologicae mogen heeten, worden van hem vermeld: «De mensis» en «De poculis veterum», beide in 1701 te Harderwijk uitgegeven.

Dit jaartal doet twijfel ontstaan, of het jaar van inschrijving te Harderwijk (1703) door den overigens zoo nauwkeurigen Bouman opgegeven, wel juist is (1).

Geheel gelijksoortig was het geval met den predikant der Nederd. Geref. Gemeente Johannes Wesselius, Theol. Doctor, in 1705 van Purmerend hier gekomen, die naar Amsterdam beroepen werd (2). Hij wilde hier blijven, mits hem de professorale titel werd verleend met een sortabel traktement, als Jurieu genoot (3). Men benoemde hem met ingang van 1 Januari 1711 tot Hoogleeraar in de Theologie en Kerkelijke historiën, onder verplichting om «eens ter week te doen eene publijcque les op selecte materien en daerenboven te houden twee private collegien, één inde theologie en één inde kerckelijke historien» (4).

Hij hield zijne «Intreerede oopentlyk tot Rotterdam, in de Groote Kerk in de Latynze Taal den 5 van Louwmaand 1711», sprekende De laudibus Apostoli Pauli, welke oratie door Daniël Havart, Med. Doct., (quantum mutati

(1) Zie v. d. Aa, in voce.

(2) Ook de Kerkeraden deden der Regeering soms een dergelijk voorstel, ten einde een geliefden predikant voor hunne kerk te behouden. Dit was o. a. het geval, toen Jacques Basnage, Waalsch predikant, naar den Haag beroepen was. Het consistorie besloot toen een commissie aan Burgemeesteren te zenden, om o. a. voor hem «le titre de Professeur en Theologie» te vragen. Maar — het verzoek werd van de hand gewezen, waarschijnlijk om de gewenschte «augmentation de gages», en Basnage vertrok. Zie Act. du Cons. de l'Egl. Wall. de Rotterdam.

(3) Een beroep, dat echter, volgens eene aanteekening van v. Dam v. Noordeloos ad v., geimprobeerd werd.

(4) Zie de reeds boven aangehaalde Resolutiën van 3 en 15 Juli 1710.

ab illo), te Rotterdam vertaald en bij Reinier van Doesburg, boekverkooper in de Waarheid, werd uitgegeven (1).

Slechts korten tijd baatte het middel om hem hier te houden, want een professoraat te Leiden deed hem desniettemin onze stad metterwoon verlaten (2). Hij overleed aldaar 16 Jan. 1745, ruim 73 jaar oud.

Wesselius was uit Embden geboortig, waar zijn vader toen het rectoraat der school bekleedde; hij studeerde te Groningen, werd in 1692 predikant en verwierf zich in 1699 te Leiden, waarheen zijn vader beroepen was, het doctoraat in de theologie. Hoe hoog de Academische Senaat hem schatte, kan men opmaken uit zijne getuigenis, dat Wesselius was «een vir eximius, doctrina, probitate, placidissimis moribus et prudentia insignis amplissimique huius ordinis decus egregium» (3).

Dat hij een goed docent was, blijkt uit de woorden van Te Water, die verhaalt, dat o. a. onder Wesselius tallooze jongelieden te Leiden kwamen, ook uit vreemde landen, om van het daar gegeven onderwijs gebruik te maken (4).

Ook voor zijne in die dagen zoo zeldzame nederigheid pleit zijn wensch, dat er geen Academische lijkrede op hem mocht gehouden worden.

Burgemeesteren en Curatoren met de Heeren Mr. Johan van der Hoeven en Mr. Johan van Berckel werden in 1715 gecommitteerd «omme te overwegen off eenige naedere

---

(1) Onder den titel: «Oover de Verscheydene en Meenigvuldige Uytneemendheid van den Apostel Paulus.» (Archief der gemeente).

(2) In 1705 woonde hij in den Oppert, verhuisde vandaar naar het Haringvliet en vervolgens, als Professor, naar de Boompjes.

(3) Vgl. ook over zijne geschriften, v. d. Aa in voce; van Harderwijk Naamlijst enz. p. 66 v.; Siegenbeek, Gesch. van de Leidsche Hoogeschool, bl. 292, Dl. II, Toev. en Bgl. 172 v.v.

(4) Narratio de rebus Acad. Lugd. Bat. p. 128; J. van der Honert hield echter een lijkpreek te zijner eere, die uitgegeven is.

ordre soude konnen en behoren te werden beraemt» op het onderwijs hier ter stede gegeven, «hetsij bij wegen van illustre scholen of andersints, om institutie in studie te geven en voornamentlijk inde sodanige studien dewelke preliminairlijk voor die vande hooftfaculteijten werden bij de hand genomen, gelijk mede inde mathesis, (de konst vande zeevaert daaronder begrepen)» (1).

Voorshands vond men een wiskundige in Dr. Jacobus Lufneu, wonende op de Glashaven, die voor drie jaren werd aangesteld tot lector in de mathesis, op een wedde van *f* 300, onder verplichting van «sig te reguleren na de ordre en instructie op de lessen te arresteren» (2).

Uit de verschillende jaargangen der NW. mag men opmaken, dat er een geschil is gerezen over de vraag, of de lectoren in de Wiskunde en Anatomie al of niet tot de leeraren der Illustre school behoorden gerekend te worden. Zij schijnt ten nadeele der lectoren beslist te zijn, want sedert 1735 komt de naam van Lufneu niet meer onder die rubriek voor, maar is hem een plaats aangewezen naast den lector anatomicus, Dr. Willem Vink.

Hij was zeker reeds op twintigjarigen leeftijd als leeraar in de wiskunde benoemd, want hij stierf, pas 52 jaar oud, 30 Dec. 1747 (3).

(1) R. d. V. 25 Maart 1715.

(2) R. d. V. 15 en 23 April 1715.

In de R. van 15 April heet hij ten onrechte Johannes. De naam Jacobus wordt bewezen door de NW. Op 't punt van namen en hunne spelling zijn deze officiëele stukken vaak zeer slordig en inofficiëel.

(3) Hij was de zoon van Herman Lufneu en trouwde vóór 1735 met Elisabeth de Vrij. Aan zijn vader Dr. Herman Lufneu is zeker toe te schrijven een boek, «Tegen de sympathetische werking», dat bij van der Aa voorkomt als geschreven door: Lufneu ( ).

Jacobus Lufneu promoveerde 6 Januari 1718 te Leiden op een «dissertatio physico-medica», getiteld: «De naturali et praeternaturali sanguinis calore». (Bibliotheek der gemeente Rotterdam).

De loop van ons verhaal voert ons weder tot de Erasmiaansche school terug. Sylvius had, zooals wij boven zagen, wegens zijne hooge jaren en zijne hardhoorigheid reeds in 1719 het rectoraat neergelegd en zijne plaats in de Lange Torenstraat was ingenomen door Johannes Jens of Jensius, naar wien Texelius al dadelijk «sijne discipelen inde litterature hadde gerenvoijeert». Men wenschte den nieuwen Rector den hoogleeraarstitel in het Latijn, het Grieksch en Eloquentie, dien hij reeds vroeger te Dordrecht gevoerd had, op te dragen, «tot bevorderinge vande studien vande jeugt van dese stad en tot gerustheyd vande ouders, bijsonderlijck ten aenzien vanden eerste tijd nae de promotie uijt de scholen» (1). Hij werd dan ook Professor humaniorum litterarum (2), doch niet voordat er vier heeren als curatoren gecommitteerd waren tot het opzicht op de lessen en institutie van de professoren en lectoren en een «Ordre op het opzigt en Reglement op de lessen en institutie van de Professoren en Lectoren» voorloopig was gearresteerd (3).

Op dit provisioneele reglement is nooit een ander gevolgd: men vindt het in zijn geheel onder Bijlage C.

Jensius was wel aangesteld tot Hoogleeraar, maar buiten bezwaar van de stadskas. Doch dit was niet geschied «sonder dat hoope aen hem was gegeven dat in het vervolgh gelijcke gunstige reflectie op desselfs persoon als op

---

(1) R. d. V. 28 Maart, 3 en 17 April 1719.

(2) Hij aanvaardde 9 September 1719 zijn ambt met een redevoering «de Jure Imperii et Obedientiae». (Archief der gemeente Rotterdam).

(3) R. d. V. 17 April 1719.

De vier heeren waren: Beijer, van Hogendorp, Groeninx en de pensionaris van Hoornbeek. Misschien heeft Jens de hand wel in het ontwerpen van dit stuk gehad, want hem bezielde, zooals de geschiedenis der Erasmiaansche School onder zijn bestuur leert, een ware hartstocht voor reglementen.

den Rector Silvius voor henen soude werden genomen».

Later bleek «dat gemelte professor Jens 't sedert die tijd altoos met veel ijver, applicatie en vrugt de publycque en private lessen inde literature tot oeffeningh en nuttigheijt vande jeugt tot de academische studien reets gepromoveert niet alleen hadde gehouden, maer dat 't sedert desselfs rectoraet alhier ook was geremarqueert dat de scholen merckelijck waren geaccresseert, en de lust der ouders opgewerckt om haere kinderen meer als wel voorheen aen de studien te brengen». Men overwoog verder, «dat de Rector Silvius onlangs overleden en desselffs tractement als professor vacerende» was, op welke gronden Curatoren der Latijnsche schole deze bezoldiging vroegen voor hunnen rector (1).

Het zal wel niet noodig wezen, hier bijzonderheden omtrent het leven en de vele geschriften van Jens mede te deelen, omdat ik in mijne «Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium» pag. 53, 61 v.v. in het breede over hem gehandeld heb.

Het volgende zij dus voldoende.

Hij werd in 1671 of 1672 te 's Hage geboren, waar zijn vader Med. Dr. was, studeerde te Leiden, bekleedde het conrectoraat te Dordrecht van 1694—1697 en vertrok van daar naar zijne geboortestad, om in 1700 het rectoraat en professoraat te Dordrecht op zich te nemen. Daar vormde hij een tal van zeer bekwame leerlingen; ook aan de daar bestaande Illustre school maakte hij grooten opgang door zijne lessen in de oudheid- en tijdrekenkunde. Voegt men daarbij eene voor zijne eeuw ongewone bekwaamheid in het Grieksch, eene groote liefde voor aardrijkskunde, eene van plak en roede zeer afkeerige geschiktheid om met

(1) R. d. V. 17 Jan. 1724. Het besluit, in dezen genomen, heb ik in de Resolutiën niet gevonden.

jonge menschen om te gaan en een uitstekenden geest van organisatie, dan is het zonneklaar, waarom vriend zoowel als vijand Jens voor een man van beteekenis hield, een oordeel, waarmede hij het zelf volkomen eens was.

Met zijne benoeming in 1719 (van 1715—1719 had hij in stilte te 's Hage voor zijne studiën geleefd) begint een nieuw tijdvak voor de Erasmiaansche school: hij schiep uit verwarring orde (1). Als geleerde was hij geheel een zoon van zijn tijd: hij wist veel, flansde vele verzen, in 't Latijn en in 't Dietsch, samen en twistte veel, het liefst in gevechten met scherpsnijdende, niet altijd eerlijke wapens.

Francius lag overhoop met Perizonius (Voorbroek); Jens schreef een Grieksch vers voor de inaugureele oratie van dezen Leidschen hoogleeraar en een tweetal epigrammen: daar barstte de in de letterkundige wereld dier dagen beruchte oorlog, genaamd «Bellum inter Francium, Perizonium et Jensium» uit (2). «Groot litterator, diepdenkend taalgeleerde en scherpzinnig criticus», dat waren de namen, waarop hij volgens veler oordeel aanspraak mocht maken. Al zoeken wij zijne verdienste het liefst hierin, dat hij gedurende het derde gedeelte eener eeuw een goed leeraar en een goed hoofd onzer school is geweest, hij zelf zocht zijn roem, evenals zoo menigeen dit vóór hem gedaan heeft en nog doet, daar waar die niet te vinden was, op het veld der poëzie. Petrus Francius heeft hem daarover ten bloede gegeeseld en men ontzag zich zelfs niet een, door hem bij een nieuwjaarsprent der Rotterdamsche

(1) Een nieuwe bron voor de kennis van de school en zijn tijd openen de in het Archief der School bewaarde Notulen van Curatoren en het Album der leerlingen, van welke vóór hem geen spoor aanwezig is. Vgl. vooral over hem: Schotel, De Illustre School te Dordrecht, p. 137, v.v.

(2) Deze strijdschriften zijn aanwezig in de Bibliotheek onzer gemeente.

weezen vervaardigd vers over den hekel te halen en daarop pasquillen te vervaardigen, waarin hij o. a. «Fenix der Nederduitsche dichters», «Eeuwig sieraad der Hollandsche tale» en «Poëta laureatus» of «Gelauwerde Weespoeet» genoemd wordt (1). Maar genoeg.

Jens bleef Rector tot Sept. 1752, toen hij met een «Zwanenzang» zijne betrekking neerlegde, zonder daarom zijn onderwijs aan de Illustre school te staken, want «één uur achtereen kon hij het nog wel volhouden». Hij had reeds vroeger verband weten te brengen tusschen zijne colleges en de lessen aan de Erasmiaansche, zoodat o. a. des Zaterdags in de oude Schotsche kerk voordrachten gehouden werden, zoowel door studenten als door gymnasiasten.

Slechts korten tijd was het hem gegund, alleen aan de Illustre school werkzaam te zijn. Een beroerte en verval van krachten sloopten zijn lichaam: den 21 Maart 1755 werd zijn lijk zonder eenig praalvertoon aan den schoot der aarde toevertrouwd (2).

De «Boekzaal» eindigde haar doodsbericht met deze woorden: «Alsoo Jensius eene eenvoudige begrafenis begeerd en zelf niet gewild heeft, dat er eenige lijkdichten, die er vele zijn overgegeven, na zijnen dood door den druk zouden gemeen gemaakt worden, zullen wij van dezen voortreffelijken man, dus met zijn eigen en wezenlijken lof ten grave gedaald, ook niets melden».

Dreux, zijn opvolger aan de Erasmiaansche (3), werd niet aan de Illustre school aangesteld, waarschijnlijk omdat hij zijne betrekking niet zoo zeer aan zijne eigene bekwaam-

(1) Zie zijn gedicht bij Schotel, p. 143; Tib. Hemsterhuis en zelfs Bayle waren zeer met hem ingenomen.

(2) Hij rust in een huurgraf Groote Kerk, Trans 39, en liet eene weduwe, Helena Versluis, en twee mondige kinderen na.

(3) Zie mijne Geschiedenis van het Erasm. Gymnasium, p. 74 v.v.

heden, als aan de geschiktheid zijner vrouw om kostkinderen te houden, te danken had.

Evenals vele andere predikanten werd ook Gabriël du Mont (Dumont) naar Amsterdam beroepen. Hij was in 1720 uit Leipzig bij de Waalsche gemeente alhier in dienst getreden en bijkans vier jaar werkzaam, toen men het reeds meermalen beproefde middel met goed gevolg ook op hem toepaste (1).

Hij werd hoogleeraar in de Kerkelijke historie en Oostersche talen (2), op verzoek van gedeputeerden van den Waalschen kerkeraad. Deze had «bij denselve wel genegentheijd gevonden om sig van hier niet te verplaetsen, maer dat egter sijn gemoet niet t'eenemaal gerust konde stellen omtrent het declineren van een beroepinge tot een talrijcker gemeente, bij so verre hem deselve door

(1) «Ci-devant ministre de l'Ambassade à Paris, pasteur de Rotterdam», heet hij in de Arch. de l'Egl. Wallonne de Bois-le-Duc. Hij woonde hier op de Hoogstraat.

(2) Sixtinus Amama, van 1616—1629 Hoogleeraar in het Hebreeuwsch aan de Friesche Hoogeschool te Franeker, zegt in de Opdragt zijner Hebreeuwsche Grammatica: «Ik hebbe tot noch toe bespeurt dat bykans alle degene die uyt de Rotterdammer, Amsterdammer ende Herderwijkker Schole met enige smaek der Hebreusche Tale op onse Universiteyt quamen, tot treffelijkke ervarentheyt in dese Tale geklommen zijn». (Boeles, Gesch. II Dl., p. 101). In 1728 hebben wij den eersten Hoogleeraar in de Oostersche talen: van wie hadden de Rotterdamsche studenten uit vroegere dagen dien smaak in het Hebreeuwsch?

Uit de overeenkomst met Ds. Beeckman eerst 10 Jan. 1653 gesloten, blijkt dat deze Hebreeuwsch moest onderwijzen. Mr. Bonifaes was daartoe niet gehouden. (Zie pag. 135 v. van mijne Geschied. van het Erasm. Gymn.). Boeles (Friesl. Hoogesch. Dl. II, p. 118) verhaalt, dat de Franeker Hoogleeraar Gulielmus Amesius in 1632 gehoor gaf aan het voorstel van Engelschen om hier onderwijs te geven in de Theologie. Van hem kon men ongetwijfeld Hebreeuwsch leeren.

de Goddelijcke Voorzienigheijd soude werden toegevoegt, tensij van een andere kand ook wederom van meerder nuttigheijd alhier konde wesen; dat ten dien eijnde dogh sonder eenige begeerte van Eertitels, en ook met een volkomen afsien van bijsonder voordeel en particuliere interessen, te kennen hadde gegeven bereijd te sijn en sig gaarne onder het oppergezag van de Regeringe ook soude laten emploijeren, omme de jeugt te doceren».

De predikant, wien het dus om het ambt, niet om de eer te doen was, verbond zich hier te blijven, ook al ontving hij geen belooning, maar de regeering achtte deze overeenkomst wel eenigszins eene societas leonina en gaf hem een geschenk in eens af van *f* 500 (1).

Du Mont zag, zeker door ondervinding wijzer geworden, later in, welk een berg van zwarigheden het onderwijs oplevert en verzocht om met eene jaarwedde te worden gehonoreerd (2).

Den 10 Aug. 1680 te Crest in Dauphiné geboren, verkreeg hij in Juni 1747 zijn emeritaat, overleed alhier 1 Jan. 1748 en werd 6 Jan. in de Waalsche kerk bijgezet.

Zijn portret, door P. Tanjé gegraveerd, heeft het volgende bijschrift:

L'humilité, la science et le zèle
Ornèrent les talens de ce digne Pasteur:
Et ses leçons touchoient d'autant plus l'auditeur,
Que sa vie en étoit l'interprête fidèle.

Behalve zijne verhandelingen en preeken, bij zijn leven en na zijn dood uitgegeven, is er bij de Waalsche gemeente te Leiden nog van hem eene «Mémoire sur la lecture publique de l'Écriture Sainte» (3).

(1) R. d. V. 23 Oct. en 6 Nov. 1724.
(2) R. d. V. 20 Dec. 1734.
(3) Bergmann, Catalogue de la Bibliothèque Wallonne à Leide. Leide 1875. p. 116.

Schraler worden sedert 1725 de berichten in de Resolutiën, en schraler worden ook de middelen, die men voor het onderwijs beschikbaar stelt. De naam van Professor honorarius, die wij telkens op nieuw ontmoeten, geeft te kennen, dat het een eeretitel was, die der stad niets kostte dan — schade aan haar hooger onderwijs.

Den 16 Mei 1735, dus 10 jaar na Texelius' dood, werd de predikant Wilhelmus Velingius, omdat hij «op (een) cordate en gracieuse wyze» bedankt had voor een beroep naar 's-Gravenhage, «geconfereerd met het Character van Professor Theologiae et Eloquentiae Sacrae, met een jaarlijx Tractement van 400 gl.», ingaande op 1 Mei e. k. (1). Hij aanvaardde zijne betrekking 29 Nov. 1735 met eene Latijnsche redevoering over den Apostel Johannes, die (met eene vertaling door D. A.) in 1736 bij J. D. Beman te Rotterdam het licht zag (2).

Na 4 Juli 1755 emeritus geworden te zijn, overleed hij 12 Febr. 1756 (3).

Onze Professor heeft bij gelegenheid der verheffing van Willem Karel Friso laten herdrukken: «Nederlands Dank- en Vierdags-taal wegens de Verheffinge... van Hare Majesteiten Willem III. en Maria II.» enz., een rede, vroeger door zijn oom (die denzelfden naam droeg en hier in 1690 als predikant gestorven is) gehouden.

In 's Hoogleeraars «Voorreden» leest men het volgende: «Wie leest niet met verwondering de kragt en uitvinding dezer bewoordinge? Draagt zorge, dat ge in dezen dag

(1) R. d. V. 2 en 16 Mei 1735. Volgens den NW. 1735 woonde hij op de Zuidblaak. In 1739 is hij op de Hoogstraat gevestigd.

(2) Zie v. Dam v. Noordeloos op van Harderwijk. Vgl. over het geslacht Velingius, Bouman, Geschied. der Geldersche Hoogeschool. I, p. 97 v.

(3) Hij was getrouwd met Anna Margrieta Coene, woonde op de Hoogstraat en ligt begraven in de Groote Kerk, Hoog Choor 78.

gene grouwelen bedryft, en dezen Feestdag tot geen Beestdag maakt... Zyt vrolyk, zyt hartelyk, maar zyt heilig vrolyk; dat is eene heerlyke, dat een eerlyke vreugde is. Of kunt ge, zonder den duivel te dienen, niet vrolyk zyn? en niet danssen, ten zy die Overste van alle Bokken der aarde de snaren roert?»

«Uit zo een staaltje zelvs, dunkt my, is de schrandere vlugheid van 's Mans geest genoegzaam aftenemen» teekent de Hooggeleerde neef aan en wij zeggen, na de «Talen» te hebben doorgeworsteld: welk een wansmaak bij een man, van wiens gedachtenis het heet, dat zij «in zegeninge zal blyven zoo lange de eeuwen geteld worden».

Hij was in 1721 van Groningen, waar hij 26 Jan. 1692 geboren is, herwaarts beroepen.

De belangstelling in de Illustre School neemt meer en meer af, zoodat zij zelfs geene afzonderlijke Curatoren meer schijnt gehad te hebben, maar de verzorgers der Erasmiaansche ook de hare werden (1).

Cornelis van der Kemp en Joan Patijn ontvangen nog eene aanstelling als Professor, de eerste als SS. Theologiae praesertim Paracleticae, de tweede als praesertim Emblematicae, «uyt consideratie van derselver beproefd attachement aan de gemeente alhier en om deselve te sterker aan te moedigen tot het continueeren in haare getrouwe yver en applicatie in haar dienst — dog sonder genot van eenig tractement, tot die tijd toe dat een off meer van de reeds aangestelde professoren sal off sullen komen te overlijden off het professoraat te verlaaten». Dan zullen zij ieder ƒ 300 kunnen genieten. Voorts «sullen de ses jegenwoordige Professoren moeten uytsterven» en in het toekomende zullen er nooit meer dan twee zijn, noch meer zonder tractement, behalve dat den rector der Erasmiaan-

(1) R. d. V. 24 April 1730.

sche school een derde professoraat in de historiën kan worden opgedragen» (1).

Van der Kemp was in 1728 van Zierikzee als predikant hier gekomen; den 17 April 1743 aanvaardde hij zijn Hoogleeraarsambt met eene Latijnsche redevoering «Over de Wondervrouw in de Openbaring van Johannes vermeld, vertoonende de kerk uitmuntend in leer en zeden»: zoo luidt de titel in de gedrukte vertaling van Jac. Mannekes (Rotterdam, 1743. 4°). Hij was een vurig patriot; hoezeer ook door hem de hartstochten werden aangeblazen, kan men nalezen bij Dr. J. Hartog, De patriotten en Oranje van 1747—1787 (2). Hij stierf 3 Juli 1772, op bijna 71-jarigen leeftijd, naar men wil, uit hartzeer over het slecht gedrag van zijn jongsten zoon Johannes Theodorus (de oudste was Professor te Leiden), uit wien, nadat de Sturm- und Drangperiode voorbij was, een zeer verdienstelijk zendeling onder de Kaffers gegroeid is (3).

Van der Kemp heeft, behalve de genoemde redevoering, nog eenige geschriften nagelaten, die voor ons doel geene waarde hebben — doch van Johannes Patijn, zijn ambtgenoot, bezitten wij niets dan den titel zijner inaugureele oratie, (gehouden 22 April 1743) «Over de koperen slang als een doorluchtig voorbeeld van Christus» (4), inderdaad een goed onderwerp bij 't aanvaarden van een professoraat in de emblematische theologie.

---

(1) R. d. V. 31 Jan. 1743.

(2) Premie van het Nieuws van den Dag, jaargang 1882, p. 180 v. Tegenover hem stonden mannen, die Oranje predikten, zooals bijv. J. Scharp, de schrijver van de preek zonder *r*.

(3) Corn. van der Kemp was gehuwd met Anna Maria van Teylingen, die een jaar vóór hem stierf. Beiden liggen begraven in de Groote Kerk, Trans 235 (familiegraf der van Teylingen). Zij woonden op de Wijnhaven, later in den Houttuin.

(4) Ik ken den Latijnschen titel niet en weet evenmin, of zij gedrukt is.

Hij was geboren Rotterdammer en werd als predikant uit Middelburg, pas 30 jaar oud, hier beroepen, en door zijn ambtgenoot van der Kemp 10 Mei 1739 bevestigd. Hij ontving 11 Aug. 1777 zijn emeritaat en overleed 24 Maart 1783 (1).

Den 10 Aug. 1750 werd door de Vroedschap besloten «dat alle de Professoraten deeser stad by vacaturen behoorden te worden gemortificeerd sonder deselve te mogen suppleren, veelmin andere personen daartoe te moge aanstellen, Except alleenlyk het Lectoraat in de Anatomie en Chirurgie».

Men meende zoo een «middel» gevonden te hebben, «waardoor de cassa deser stad sonder belasting van d'Ingezetenen met 'er tyd merkelyk kunne werde bevoordeelt», maar hield zich niet aan het toen genomen besluit.

Sedert 1770 toch maakt de regeering van Rotterdam hare inrichting van hooger onderwijs dienstbaar aan bedoelingen, die daaraan geheel vreemd waren. De bekende Ds.

(1) R. d. V. 12 Juni en 11 Aug. 1777. Hij woonde eerst op de Zuidblaak, later op het Westnieuwland.

Als eene curiositeit vermeld ik hier nog iets omtrent het legaat van Walter Senserff, ridder, raad der Vroedschap, oud-burgemeester van Rotterdam en bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. Deze had bij codicil van 16 Oct. 1751 een honorarium van ƒ 500 verzekerd aan een der predikanten, die jaarlijks acht opzettelijke leerredenen zou houden tegen Atheïsten, Deïsten, Joden en Heidenen of andere openbare tegensprekers van het Christelijke geloof. Door zijne weduwe werd deze taak het eerst opgedragen aan Patijn. Het honorarium is vooral door de tierceering verminderd, maar het harde der beschikking verzacht door den tegenwoordigen titularis Dr. W. Francken Az., die zijn taak op een meer humane wijze jegens andersdenkenden opvat. Zie v. Dam v. Noordeloos op Harderwijk; Ypey, Gesch. der Kr. Kerk, Dl. XI, p. 91—94 en De Navorscher 1865, p. 66.

Petrus Hofstede wenscht om verschillende redenen salvo honore zijn ambt bij de Nederd. Herv. Gemeente neer te leggen. Burgermeesteren achten het zeer ten nadeele van de stad en de gemeente, dat hij zijne gaven niet meer te haren behoeve zal aanwenden en toen zij hem te vergeefs onder het oog hadden gebracht, hoe bemind hij was in zijne gemeente, «zoo bij de eerste als bij de geringste van deselve, en wat nuttigheid hij was doende in zijne gemeente», besloot men hem tot Professor Honorair Theologiae, Historiarum et Antiquitatum sacrarum te benoemen en een tractement van *f* 600 toe te leggen, om hem zoo te persuadeeren, dat hij jaarlijks eenige predikatiën en gebeden zou doen tot genoegen van zijne gemeente, «na dat desselfs gesondheit en constitutie zal permitteren» (1).

Nog vier predikanten dienen na Petrus Hofstede vermeld te worden en wij hebben alle Philosophiae of SS. Theologiae Professores vermeld.

De eerste was Gerard Johan Nahuijs, die, toen hij op het drietal te Amsterdam stond, met het bekende doel, behalve den titel van Professor Philosophiae, een geschenk in zilver ter waarde van ongeveer *f* 1200 ontving, zoowel om zijne groote verdiensten als omdat men door zijn bedanken de kosten van een beroep uitwon (2).

Den titel van Professor Philosophiae verwisselde hij later voor dien van Professor Theologiae exegeticae, ter wille van Johan Jacob Le Sage ten Broek, die van 1770 tot 1778 te Groningen Hoogleeraar in de wijsbegeerte geweest was en verlof ontving om zich ook hier eershalve tot de Hooggeleerden te blijven rekenen (3).

(1) R. d. V. 4 Jan. en 6 Maart 1770.

(2) R. d. V. 13 en 20 Juli 1772.

(3) R. d. V. 3 Nov. 1777 en 23 Maart 1778. De inrichting, waaraan zij kwanswijs geplaatst werden, heet in deze stukken het Gymna-

Lessen schijnen deze Hooggeleerden echter nooit gegeven te hebben en zij heeten dan ook Professores honorarii.

Hofstede en Le Sage ten Broek behooren eenigszins te zamen: daarom eerst iets over Nahuijs, wiens leven door Hofstede beschreven is (Rotterdam 1782. 8°).

Hij was 1 Febr. 1738 te Utrecht geboren en kwam in 1770 uit Middelburg hier. Een geschenk in zilver had niet de macht om hem hier te houden, want in 1778 vertrok hij, trots het vroeger ontvangene en dankelijk aangenomene, naar Amsterdam. Den 30 April 1781 aanvaardde hij met eene plechtige rede het hoogleeraarsambt te Leiden (hij was reeds vroeger voor Groningen en Harderwijk in aanmerking gekomen), doch overleed reeds den 9 October van hetzelfde jaar.

Hij werd te Utrecht begraven en naast hem rust zijne echtgenoote Catharina Walburg van Mansvelt.

Volgens de NW. heette hij Philologiae Sacrae (niet, zooals gewoonlijk, Theologiae) et Philosophiae Professor honorarius en woonde in den Oppert.

Hij genoot als geleerde en kanselredenaar aller achting en was voor zijn tijd een verlicht en mild denkend theo-

---

sium Illustre. Men herinnere zich hierbij, dat een inrichting van voorbereidend hooger onderwijs, bij onze voorouders Groote of Triviale Schole, later ook Latijnsche School, — hunne kinderen waren dan ook niet zoo rijkelijk met leervakken bedacht als de onze — nooit Gymnasium heet, door welk woord men een Illustre School of Athenaeum verstond.

Zoo heeft Progymnasium eerst door de wet op het H. O. van 1876 eene andere beteekenis ontvangen: immers eenige jaren vroeger — ik ken het woord niet uit vroegere eeuwen — verstond men o. a. te Groningen daaronder eene school van uitgebreid lager onderwijs, waar toekomstige leerlingen der Latijnsche school, na de lagere school te hebben afgeloopen, voor het admissie-examen werden geprepareerd.

logant (1), die zich, naar zijne geschriften te oordeelen, nooit in de heftige staatkundige en kerkelijke geschillen van zijn tijd mengde.

Hoe droog hunne levensberichten ook zijn, er dienen hier nog eerst twee predikanten vermeld te worden, die, ik weet niet om welke redenen, den professoralen titel ontvingen: Bartholomeus van Velsen en Dingeman Wouter Smits.

Bartholomeus van Velsen was een Hagenaar, werd in 1748 Doctor in de Wijsbegeerte, kwam in 1766 uit Schiedam hier (2) en werd in 1787 Hoogleeraar in de Philosophie (3), op welke aanstelling P: B: een gedicht vervaardigde, dat te Rotterdam bij J. Bal verscheen en waarvan een exemplaar in het archief onzer gemeente voorhanden is.

Bij dezen boekverkooper zag ook een poëtisch product het licht van Gysberta Ariana Valkhoff op Dingeman Wouter Smits, die op denzelfden dag tot Professor honorair in de Theologie werd benoemd. Waarschijnlijk is hij te Geertruidenberg geboren. Hij verwisselde in 1776 Amersfoort met Rotterdam en gedroeg zich hier, zooals het aan een ijverig aanhanger van 't huis van Oranje betaamde. De bekende J. Scharp vervaardigde op zijne afbeelding een vierregelig vers, waarvan de eerste regel:

«De donder viel: een ceder stortte neer»,

ziet op eene beroerte, die hem op ruim 58jarigen leeftijd, den 12 Jan. 1806, bij het houden eener predikatie in de Zuiderkerk trof. Hij woonde op de Leuvehaven, later op

(1) Vergelijk, behalve v. Harderwijk, Glasius, Godgeleerd Nederland in voce.

(2) Hij woonde aan de Hoogstraat en stierf ruim 85 jaar oud, 18 April 1810. Zijn lijk werd naar 's-Gravenhage vervoerd.

(3) R. d. V. 22 Oct. en 19 Nov. 1787.

de Haringvliet en in den Houttuin en werd begraven in het Hoog Choor der Groote Kerk, graf n°. 30.

«Een geestelijk woelwater», dien naam verdient ten volle Petrus Hofstede (2). In 1716 geboren te Groningen, waar zijn vader predikant was, werd hij waarschijnlijk gedwongen, zijne daar aangevangene studiën aan de Friesche hoogeschool voort te zetten, door den haat, dien zijn «Pseudostudiosus hodiernus», d.i. «Hedendaagsche Naamstudent» op twintigjarigen leeftijd geschreven, hem op den hals haalde (1).

Zoowel de student als de predikant-professor heeft, als eene persoonlijkheid, die zich nooit verloochende, aanspraak op eene, al is het nog zoo ruwe teekening.

Hij, zoo schrijft de Theologiae Studiosus, «gordde zijne lendenen in arren moede om het tal van ongeroepen strevers naar 't kerkelijke herders- en leeraarsambt tegen te gaan, waarvan in zijn tijd de Groningsche straten grimmelden». — «Een smit de moker, een snijder de schare en een knoopenmaker de naalde te zwaar vallende, dreigt aanstonds de geleerde wereld om predikant te willen worden en wort van het onwetende graauw met blijdschap aangenomen. Een landbouwer zijn bier niet na genoegen konnende uitzetten, verlaat zijn vrouw en kinderen en loopt met een dolle kop naar de Academie om daar zijn geluk te beproeven.»

Hij meent met Richard Steele «dat het zwarte laken

(1) Zie behalve Hartog e. a. in de boven aangehaalde geschriften van Vloten (in De Levensbode, Dl. III, p. 321) «Een geestelijk woelwater der 18de eeuw».

(2) Men zag dus ook hier te lande sporen van een studentenproletariaat, zooals dit thans in andere rijken meer bekommering dan afkeer wekt.

sedert eenige jaren even daarom niet weinig in prijze is gesteigerd».

Hij droeg het hoofd hoog en stelde den toekomstigen predikant hooge eischen, te veel om hier te noemen. Hij wilde geen studenten in de theologie, wier «kousen zoo doorluchtig zijn als ingeslagen vensterruiten, wier schoenen zoo bol en vaneengeborsten als een honderdjarige wilgeboom, wier boorden zoo nikkerzwart alsof ze in de helle gewassen en van de dochters van Danaë gestijfd waren, wier broek zoo gapende, als een dozijn boeren, die peerdeboonen eten».

Dat hij reeds in zijn studententijd nog al met zich zelf ingenomen was, moge uit de volgende zinsnede blijken:

«Mannen, die weten wat tot een goeden stijl vereischt wordt, zullen rondborstig verklaren dat op het wezentlijke van mijn schrijftrant niets te zeggen valt».

Te Franeker ontwikkelde zich waarschijnlijk in hem — ook door de nabijheid van het Friesche hof — de Oranjezucht, die hem steeds bijbleef, evenals de ingenomenheid met zich zelf.

Had hij bij de verheffing van Willem IV zijn Oranjehart gelucht, bij den dood des stadhouders strooide hij «Bloemen» op zijn graf, hier te Rotterdam, «de stad altijd onafscheidelijk verkleefd aan Friso's huis en afgodisch omtrent haar welbespraakte voorgangers» — die ik gaarne, met van Vloten (1), een onovertroffen en onovertrefbaar pronkstuk van gezwollenheid en valsch vernuft noem.

«Zo heeft», zegt hij o. a., «Friso nooit zyne Dapperheid getoond; niet omdat het hem aan moed, maar aan gelegentheid, schoon genoeg van hem gezogt, ontbrooken heeft. Gelukkig zyn de Franschen, dat hy in de veldslaagen van Fontenay en Lavelden niet heeft konnen

(1) Men kan het, des belust, bij hem l.l. nalezen p. 342 v. v.

tegenswoordig zyn! Was hy 'er geweest... hoe meenig Edelman, van het huis des Konings, die nu nog de gaanderien van Versailles, met eene wolk van Ambergrys, en welriekende wateren parfumeerd, zoùde in zulk een geval, al van overlang, in dien staat geweest zyn, waarin Lazarus was, toen Martha van hem zeide: «Hy riekt reets».

«De prins zelf had een geheel anderen geur: zooveel schilletjes en granaat-appelen van welluidende en welriekende deugden hingen er aan zijnen vorstelijken mantel, dat wij de woorden, met welke eens Antiochus Epifanes begroet wierde, wel gebruiken mogen: Gelukkig zijt gij, o Vorst, dat gij zoo *wel* riekt!»

«Geheel Europa was 'er over (zijn dood) aangedaan. De lucht, geperst door het sterk uitschieten van zoveel *Achs! Helaas!* en *o Myns!* sloeg geheele brokken van Albions krytbergen af. De Weixel vlood en keerde achterwaarts. De Rynnimf scheurde haaren krans van waterlis en de beurtgezangen hielden in de wyngaarden van Bourgogne op».

Zijne Oranjegezindheid bracht hem zoo ver, dat hij bij de «Rotterdamsche Vrolijkheid» — het straatgetier op Prinsendag, 8 Maart van 1783 — toen het gepeupel vernielde en stal en dwong om oranje te dragen, met een neef, die proponent was, in de achterbuurten rondwandelde en geld uitdeelde, een handelwijze, die hem te Utrecht bijna het leven gekost had (1).

In een der schotschriften heet hij «een professor, die geen lessen geeft» (2).

---

(1) Van Vloten, p. 411.

(2) In een zeldzaam boekje, getiteld: «Kirchen- und Ketzer-Almanach aufs Jahr 1781,» gedrukt te «Häresiopel, im Verlag der Ekklesia pressa», p. 82, leest men zelfs omtrent Hofstede: «Und

Dat de man, die zulke bittere vijanden had, ook warme vrienden bezat, spreekt wel van zelf. Met Nahuijs, een vriend des vredes, stond hij op zeer goeden voet en ook met verscheidene andere ambtgenooten, maar hij voerde een heftigen twist met zijn Remonstrantschen ambtgenoot Nozeman, die Socrates' eere trachtte te handhaven, over de toekomstige zaligheid der Heidenen, naar aanleiding van hetgeen Marmontel te dier tijde in zijn «Belisaire» ten gunste van dit beweren had aangevoerd. De heidensche Socrates, Plato, Cicero e. a. verwekten, wat zij zeker nooit gedroomd hadden, de hevigste en platste woordenwisselingen tusschen de predikers der liefde.

Vroeger waren Hofstede en Le Sage ten Broek bondgenooten geweest in den strijd tegen den bekenden Groningschen Hoogleeraar van der Marck, maar toen ten Broek, een patriot, zich omtrent het borgtochtelijk lijden van Christus in een preek, ook volgens het oordeel van den predikant Habbema (1), op kettersche wijze had uitgelaten, traden de beide rechtzinnige ambtgenooten tegen hem op. Echter zonder goed gevolg, want hij werd door de Staten ontheven van de hem opgelegde boetvaardige schuldbekentenis en, ofschoon eerst door de Schiedamsche Classis als rustverstoorder gebrandmerkt, van alle schuld vrijgesproken.

---

dieser stupide Mönchskopf ist Prediger und Professor der Theologie zu Rotterdam». Vgl. De Librye. No. 1. p. 3. No. 26.

Dit is een proefje van den stijl dier dagen in den vreemde, welke, helaas, ook hier te lande verre van vreemd was.

(1) Habbema redigeerde onder zijn oppertoezicht sedert 1774 de (rechtzinnige) Nederlandsche Bibliotheek, een tijdschrift opgericht ter bestrijding van de sinds 1761 bestaande Letteroefeningen. Later veranderde de Nederlandsche in Vaderlandsche Bibliotheek en tevens van richting.

Maar ik mag niet langer bij al deze twisten stilstaan. Om echter ook het goede, dat zijne tijdgenooten in Hofstede vonden, tot zijn recht te doen komen, teeken ik nog op, dat men ten hoogste zijne verdiensten waardeerde omtrent de Oost-Indische kerk (zijn boek «Oost-Indische kerkzaken» verscheen te Rotterdam in 1779 en 1780, naar aanleiding zijner in 1773 met goud bekroonde verhandeling) en dat hij een man heette van kloek verstand, van uitgebreide wetenschappelijke kundigheden, en van een bijzondere begaafdheid om met menschen om te gaan, alsmede van een onbegrijpelijken invloed op kerk en staat... de vraagbaak voor velen en eene glansrijke ster, die ontelbaren meenden dat zij volgen moesten, om de regte koers te houden en voor schipbreuk veilig te zijn (1).

Hofstede kwam in 1749 hier van Oostzaandam en overleed 27 Nov. 1803. Hij was rijk door zijn huwelijk en dit werpt op zijn hoogmoedig gedrag tegen Nozeman, die voor zijn groot huisgezin met de pen nog iets trachtte te verdienen, een ongunstig licht. Hij woonde in de Boompjes en ligt begraven in den Trans van het Choor der Groote Kerk, No. 212, waar zijne vrouw Ignatia Maria Visch reeds bijna 30 jaar vroeger ter ruste was gelegd.

Le Sage ten Broek (hij woonde bij de Oosterkerk, later op den Cingel) overleed 20 Jan. 1823 en werd begraven in het Hoog Choor der Groote Kerk n°. 80 (predikantenkelder), waar sedert 5 Febr. 1799 de asch zijner huisvrouw Anna van Brievingh rustte (2).

---

(1) Vgl. o. a. Glasius en Harderwijk s. v.

(2) In de R. d. V. van 22 Oct. 1787 vindt men opgeteekend dat hij wegens zijn gedrag bij de onlusten op 23 April l.l. van zijn Professoraat vervallen is verklaard. Ook schijnt zijne «aanhoudende absentie uit deese stad» reden tot ontevredenheid gegeven te hebben.

In het archief onzer Gemeente bevindt zich, behalve enkele stukken betreffende zijn proces, een dichtstuk «Kroon der Geregtig-

Als zijn hoofdverdienste wordt vermeld, dat hij een der eersten was, die den moed bezat om te breken met de treurige preekwijze zijner eeuw.

Wij hebben der Sancta Theologia den voorrang, dien de 18de eeuw haar toekende, gegeven door hare beoefenaars, voor zoover zij Professoren aan de Illustre School waren, eerst te behandelen, wij dalen nu weer af tot de genees- en wiskunde, om zoo ten slotte naar de school van Erasmus terug te keeren, waarin wij ook den oorsprong onzer inrichting van hooger onderwijs gezocht hebben.

De Professoraten-honorair in de theologie werden gevolgd door die in de medicijnen.

Er was namelijk bij de Vroedschap eene klacht ingekomen van de Hoofdluiden van het Chirurgijnsgilde over de onbekwame chirurgijns op de koopvaardijschepen dezer stad, «veroccasioneert wordende door de lage maandgelden dewelke deselve worden toegelegt, en versoekende daaromtrent redres».

Deze klachten werden «geconfirmeert» door de stadsdoctoren Leonardus Patijn en Salomon de Monchy, die zich genereuselijk aanboden tot het geven van onderwijs aan hen, die als chirurgijns op de koopvaardijschepen wenschten geplaatst te worden. Men nam hun aanbod aan en schonk hun als belooning voor hun werk een eeretitel (1).

Curatoren bestonden er toen zeker in het geheel niet meer,

---

heid», hem toegewijd door Justus Secundus (zeker eene paronymie op Janus Secundus!), te Rotterdam, bij J. Krap Az. 1784.

(1) R. d. V. 9 en 23 April 1770. Leonardus Patijn promoveerde 8 Januari 1740 tot Doctor in de Geneeskunde met een dissertatie «De omento et ejus inflammatione». (Bibliotheek der Gemeente).

Volgens R. d. V. van 4 Febr. 1788 werd aan Dr. S. de Monchy, ten gevolge van de staatkundige beroeringen, niet alleen zijn eeretitel, maar ook zijn tractement als stadsdoctor ontnomen.

— waartoe zouden zij toen ook gediend hebben? — want Burgemeesteren en Rekenmeesteren overlegden met de vijf oudste leden der Vroedschap over het verleenen van den professoralen rang aan de Lectoren Dr. Pieter Vink en Dr. Henricus Vink (1), Lectores anatomiae et chirurgiae, die ook blijken van tevredenheid hadden gevraagd en verkregen (2).

Er schijnen echter moeilijkheden gerezen te zijn, want Pieter Vink legde onder dankzegging het professoraat in de handen der regeering neer, evenals Petrus Hofstede de hem toegelegde *f* 600 renuncieerde (3).

Nog werden de doctoren Lambertus Bicker en François Willem de Monchy «uit consideratie van (hunne) bekwaamheden» tot Professores honorarii benoemd, de eerste in de medicijnen en de physica — hij was dus de eerste en de laatste Hoogleeraar, helaas slechts honorair in dit vak — de tweede in de medicijnen alleen (4). Met hen wordt de korte reeks van Medicinae Professores der Illustre School gesloten: zij herleven in 1828, het jaar der stichting der Klinische School, en sterven op nieuw in 1865, toen ook deze nuttige stichting werd opgeheven (5).

---

(1) Henricus Vink was reeds sedert 29 April 1763 lector; in de .NW. heet hij oud-schepen.

Hij woonde op de Hoogstraat, later in de Baan.

Vink vertrok in de lente van 1805 naar Borbeek bij Essen. N. van der Hulst zong hem een «Dichterlijk Afscheid. Rott., 1805.» 8°. toe (met reiën van vrouwen en kinderen) in de hoop dat de «Edle Vink» het bloempje niet zou verachten, dat in zijn hart geplukt was. (Archief der Gemeente).

(2) R. d. V. 24 en 28 April 1770.

(3) R. d. V. 13 Aug. 1770 en 20 Juli 1772.

(4) R. d. V. 4 en 18 Juni 1787.

(5) Dr. F. W. de Monchy werd ook het slachtoffer der partijschap: met andere ambtenaren en suppoosten dezer stad werd hij 22 Oct. 1787 bij R. d. V. als stadsdoctor ontslagen.

Enkele bijzonderheden omtrent de straks genoemde Heeren mogen hier nog een plaatsje vinden. Patijn en de Monchy waren beiden Directeuren van het Bataafsch Genootschap, de laatste was ook lid der Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. In de Bibliotheek onzer Gemeente bevindt zich een gedicht «ter 78ste verjaringe der inwijdinge van zijn Hooggel. tot geneesheer», onderteekend: «Suum cuique». Dat het niet geheel zonder geest is, blijke uit de laatste vier regels:

«En, welk een' loon begeert gij dan?
Dat, wen uw stof ten donkren grafkuil dale,
Op uwe zerk, dit nedrig opschrift prale:
Hier rust een eerlijk man.

Mij dunkt, dit is het schoonste grafschrift, dat een man kan wenschen!

In de noot op pag. 4 wordt vermeld, dat «zijn Hooggel. werd Doctor te velde, bij de hulptroepen van den Staet,

---

In het Archief onzer Gemeente bevindt zich nog eene Inwijdings-Redevoering «Over de noodige kennis van den aart en de huishoudelijke gesteldheid van het menschlijk lichaam, midsgaders, over de onafscheidbaare verwantschappen, die 'er tusschen de Genees- en Heelkunde, plaats hebben», uitgesproken door Dr. G. ten Haaff op den 27sten van Wijnmaand 1788 «bij de aanvaarding van den post van Lector Chirurgiae Clinicae, aan de Illustre Schoole te Rotterdam».

Hij werd 10 Maart 1788 aangesteld, overleed 26 Mei 1791, ruim 71 jaar oud en was dus al vrij bejaard, toen deze rede gehouden werd. Hij woonde op de Wijnhaven. Zijne overige geschriften vindt men vermeld bij van der Aa s. v.

Opvolger van ten Haaff werd in 1791 Johannes Ripping, die eerst Lector in de Anatomie en Chirurgie en later ook in de Obstetrie was. In 1796 kwam daarbij nog H. W. Rouppe, als lector in de Schei- en Artzneymengkunde. Zie NW. Vgl. over hen Groshans, in het straks aan te halen werk, noot 70.

in den jare 1743 en heeft vier Campagniën bijgewoond» (1).

Omtrent Dr. Lambertus Bicker weet men, dat hij hier een groote praktijk had en desniettemin tijd vond om een tal van geschriften te vervaardigen, van welke het laatste in 1798 verscheen. Veel bezongen is zijne dochter Hermina Christina, die haren vader, toen hij uit de Schie, waarin zijn rijtuig door het schrikken zijner paarden geraäkt was, schier levenloos werd opgehaald, weer in 't leven terugriep (2).

Hij was Directeur en eerste secretaris van het Bataafsch Genootschap alhier.

Over de geschiedenis van het onderwijs in genees-, verlos- en heelkunde vergelijke men verder het «Historisch Verslag over de Geneeskundige School te Rotterdam, door den laatsten Hoogleeraar hier ter stede, Dr. G. Ph. F. Groshans, uitgebragt in een openbare redevoering bij de plegtige viering van haar vijfentwintigjarig bestaan, uitgesproken in de Waalsche kerk, den 8sten September 1853 (3).

Van 1715 tot 1749 had men in Jacob Lufneu een Lector in de Mathesis gehad; sedert 1771 vonden wij in de NW.

---

(1) Patijn woonde op de Korte Hoogstraat en later op de Hoogstraat, waar hij 16 Juni 1778 stierf; de Monchy woonde in de Wijnbrugstraat.

(2) Men vindt daarover een curieus gesprek in versmaat bij A. Loosjes, Hollands Arkadia, p. 194, 195 en 280. Een keurig silhouetje, door Veelwaard gegraveerd, besluit het geheel.

Dr. L. Bicker woonde aan het Westnieuwland.

(3) Over de plaats, waar de lessen in anatomie, enz. hier ter stede gegeven werden, zie o. a. noot 11. Het boekje van 1595, waarover de schrijver in noot 8 spreekt, berust thans in het Archief onzer gemeente. Mijn bestek verbiedt er iets uit aan te halen, alhoewel het ook voor leeken in het vak veel merkwaardigs bevat.

als Stadsmathematicus opgegeven Jacob Florijn, wonende in de Weste Wagenstraat.

Deze geleerde, in 1751 te Deventer geboren, was te Amsterdam een leerling van den beroemden Pibo Steenstra, wiens zeevaartkunde hij later uitgaf. Hij werd in 1786 hier examinator en in 1795 examinator-generaal der zeeofficieren. Na in deze betrekking eenigen tijd te 's Hage gewoond te hebben, stierf hij te Amsterdam in 1818. Zoo iemand, dan was hij een vruchtbaar schrijver: sedert 1808 (het jaar der oprichting) was hij lid van het Koninklijk Instituut, in welks werken enkele opstellen van zijne hand verschenen, terwijl vele andere eene plaats vonden in de Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap alhier (1).

In de Groote Kerk (Middenpand No. 218) rust het stoffelijk overschot van den Rector, die het laatst hier Professor Historiarum, Eloquentiae et Poëseos was, een man, van wien zijn geleerde leerling, Collot d'Escury, in 1829 verklaarde, dat zijn gedichten hem een blijvenden rang op onzen Latijnschen zangberg waarborgen (2), een man, dien ik zonder aarzeling een geniaal man genoemd heb, — hem, misschien den talentvolsten aller Rotterdamsche rectoren, is het gegaan als der bloem van den psalmdichter: men kent en vindt zijn standplaats zelfs niet meer. Vergeten, dat is de vloek, die op onzen zoetvloeienden zanger rust; zelfs tot voor korten tijd was in de bibliotheek van Rotterdam geen enkel zijner werken te vinden.

Veel moeite heeft het mij gekost bij den strijd, die er tusschen de verschillende schrijvers omtrent het leven en de

(1) Vgl. van der Aa s. v. en Rotterdamsche Historiebladen, 2e afd. bl. 134 en 140.

(2) Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen. IVde Dl. 1ste stuk, p. 267.

geschriften van Johannes Adam Nodell heerscht, tot eenige zekerheid te geraken, maar ik moet, om in geen herhaling te vervallen, naar mijne «Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium» verwijzen, waarin ik eene poging gewaagd heb om hem aan de vergetelheid te ontrukken (1).

Een kort levensbericht mag hier echter niet ontbreken, vooral omdat ik de hoop koester, dat dit jaarboekje onder meer oogen zal komen dan mijne Geschiedenis.

Hij zag het eerste levenslicht te Leeuwarden: zijn vader was Johan Adam Nodell, kleermaker van beroep, en zijn moeder Antje of Aaltje Lentz. In zijne geboortestad genoot hij het onderwijs van den hooggeroemden rector Valentijn Slothouwer en aan de Academie te Franeker van den smaakvollen geleerde en dichter Johannes Schrader. Maar het ging hem als velen: de liefde bracht hem tot dwepen en tot dichten, tot groote schade voor ernstige studie.

Zijne Regina (Catharina Lange), die hij te Groningen had leeren kennen, maakte hem tot een, natuurlijk Latijnsch, minnezanger en eerst in 1777 is deze, aan erotische poëzie zoo vruchtbare periode zijns levens gesloten. Uit de koningin zijns harten groeide de degelijke huisvrouw, die eens hier te Rotterdam in het groote gebouw aan de Lange Torenstraat door het houden van kostleerlingen in de behoeften van haar gezin zou helpen voorzien.

In 1767 werd hij te Dokkum en bijna vier jaar later te Kampen Rector, waar hij reeds den titel van Professor Eloquentiae et Poëseos van Schepenen en Raden ontving.

In 1784 werd hij tot Rector en Professor te Amersfoort aangesteld; den 2 Juni 1788 aanvaardde hij het professoraat te Franeker met het voordragen eener Elegie, «Frisia»

(1) Pag. 79 v.v. Bij de daar in noot 2 genoemde HH. behoort thans nog Mr. Boeles gevoegd te worden, die voor zijn «Frieslands Hoogeschool» (Dl. II, p. 615 v.v.) over bronnen te beschikken had, die mij niet ten dienste stonden.

getiteld, die, volgens Peerlkamp, de kroon spant van al zijne gedichten, en den 8 September van datzelfde jaar aanvaardde hij hier reeds het rectoraat met een inaugureele oratie, waarop spoedig zijne benoeming tot Professor volgde.

Nodell was om verschillende redenen niet gelukkig als hoofd onzer school, maar hij onderscheidde zich, behalve door de gave der poëzie, als een groot kenner der oudheid en als een scherp criticus. Niet alleen had hij eene diepe kennis van de klassieken der oudheid, maar hij had ook liefde voor de werken van Molière, Racine, Wieland en Blair. Plato en Frans Hemsterhuis, de Grieksche en de Nederlandsche wijsgeer, trokken hem evenzeer aan.

Leerlingen als d'Escury, Ph. W. van Heusde, A. des Amorie van der Hoeven, J. A. van Zuylen van Nyevelt, later Curator van de Hoogeschool te Franeker, J. F. van Oordt, Hoogleeraar te Groningen en te Leiden, en G. H. M. Delprat (schrijver van de Geschiedenis der Broederschap van G. Groote), welk Rector zou hem ze niet benijden?

De laatste twee jaren zijns levens schijnt Nodell, door welke redenen dan ook, zwak en ziekelijk te zijn geweest; de dood was hem een redder uit ellende, en met hem stierf, zoo niet de Illustre school, die in werkelijkheid sinds lang niet meer bestond, dan toch het geslacht der Professores Honorarii.

Één vraag wil ik nog trachten te beantwoorden, voordat ik de pen neerleg. Wat valt er uit het boven geschetste verleden voor het heden en de toekomst te winnen?

In onze gemeente bestaan thans, wanneer wij onze schoone Academie buiten rekening houden, vier inrichtingen, waar jongelieden van 12—18 jaar middelbaar of (voorbereidend) hooger onderwijs ontvangen. De gymna-

siasten bezoeken, na het verlaten der Erasmiaansche school, gewoonlijk eene Universiteit; van de leerlingen der H. B. School met 5jarigen cursus zetten eenigen hunne studiën te Delft of elders voort, maar de meesten hunner, evenals de kweekelingen der 3jarige school, wijden zich aan den een of anderen tak van handel of nijverheid.

Van de meisjes, die de lessen onzer inrichting van M. O. hebben gevolgd, zetten er al zeer weinigen hare studiën ernstig voort: de meeste van haar laten wetenschap wetenschap; zij bewegen zich in den huislijken kring of — in de wereld.

Toch zijn er ongetwijfeld velen onder haar of hen, die behoefte gevoelen om op de hoogte te komen of te blijven van hetgeen in de wereld der wetenschap, die evenmin stilstaat als die van handel en nijverheid, gewerkt is en nog gewerkt wordt. In die behoefte tracht men te voorzien door lezingen, en de meest populaire zijn zeker die van «het Nut»: de Afdeeling Rotterdam der Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen is door gebrek aan belangstelling vóór weinige jaren gestorven.

Maar zijn de lezingen van het «Nut» in staat om de behoefte, waarop ik wees, te bevredigen? Volstrekt niet. Zij handelen over allerlei, vaak heterogene onderwerpen; men vergelijke slechts de bonte reeks van onderwerpen, welke gedurende één winter ter sprake komt en ieder, zonder juist pessimist te zijn, zal tot de overtuiging komen, dat het «oleum et operam perdidi» (gas en moeite heb ik verspild) op menig spreker van toepassing is, want het doel van het gros der redenaars is te behagen, niet te leeren Wel is het waterige en moraliseerende element van vroeger op den achtergrond gedrongen door het humoristische genre en het anatomiseeren van den een of anderen auteur of nog liever van één zijner werken, wel begint de sociaal-politiek ook hier door te dringen, maar nu wij zoovele

goede binnen- en buitenlandsche dagbladen en tijdschriften hebben, jonge, bloeiende zusjes van de gestorven Boekzaal en Letteroefeningen, zoekt menigeen, die zich voor eene lezing verbonden heeft, der wanhoop ten prooi, naar een onderwerp, dat niet te kort en niet te lang is, dat een ander niet vóór hem behandeld heeft en bovenal dat het zoo bont gemengde publiek niet verveelt, opdat hij «toejuiching hebbe in ontvangst te nemen».

Een wetenschappelijk stuk maakt gewoonlijk fiasco en ik geloof geen leugenprofeet te zijn, als ik voorspel dat de bloeitijd dezer lezingen voorbij is.

Lang voordat er lezingen gehouden werden, gevoelden vele jonge mannen, die de groote school te dezer stede verlaten hadden, maar het onderwijs niet ontwassen waren, behoefte aan meer kennis en om in die behoefte te voorzien, werd de inrichting in het leven geroepen, wier geschiedenis ik, hoe gebrekkig ook, heb trachten te schetsen. Dat zij zich bepaalde tot mannen en zich om de andere helft van het menschelijke geslacht niet bekommerde, is evenzeer het gevolg van den tijdgeest als van de keuze der vakken. De zoogenaamde Illustre school is in de tweede helft der op hare geldzakken zachtkens insluimerende 18de eeuw, met zooveel wat onze, vroeger zoo krachtige, voorouders stichtten, den teringdood gestorven en de wetenschap bepaalt zich niet meer tot de klassieke letteren en de theologie met een weinig Romeinsch en Kanoniek recht of de medecijnen. Onze eeuw heeft, hoewel nog slechts ten deele, leeren inzien dat ook de vrouw aanspraak mag maken op het genot, dat ontwikkeling verschaft en op de vruchten, die zij voortbrengt.

Alleen de demon der duisternis — met vele domooren, in wie hij zijn tente heeft opgeslagen — spot met de geestelijke vrijmaking der vrouw en schimpt op de geëmancipeerden. Ook ik op wezens, die hare vrouwelijke,

zachte natuur hebben ingeboet voor mannenruwheid en onvrouwlijke aanmatiging, maar ik weet dat het huislijk geluk er slechts bij winnen kan, als de vrouw minder wil gelooven, doch meer weten, als zij een ruimen blik om en in zich heeft leeren slaan.

Waartoe nu al het aangevoerde?

Om te bewijzen, dat hier ter stede behoefte bestaat aan eene inrichting, waar jongelieden van beide seksen, na de school te hebben afgeloopen, hunne studiën kunnen voortzetten in een of meer vakken hunner keuze, kortom waar ieder, ook van hoogeren leeftijd, die meer wil dan stukken en brokken van alles en allerlei, ieder die zich niet bevredigd gevoelt door onsamenhangende lezingen, gelegenheid vindt om te leeren.

Het doel van zulk een Athenaeum mag niet zijn eene wanhopige concurrentie te openen met eene der Hoogescholen, niet het voorbereiden tot een zeker beroep, maar wel het studium generale uit te breiden, de wetenschap in den geest onzer eeuw te populariseeren. Onder populariseeren van wetenschap wil ik niet verstaan hebben — om met Potgieter te spreken — dat men haar verstaanbaar maakt tot voor den kruier op den hoek toe, noch wensch ik haar «à la portée de toutes les intelligences», want dit wil ongeveer zeggen: te zijn beneden bijna iedere «intelligence», doch ik zou haar zoo gaarne gebracht zien tot allen, die eene beschaafde opvoeding hebben genoten en verder steviger kost verlangen dan 't hooren van enkele lezingen of 't vlijtig lezen van dagbladen en tijdschriften hun verschaft.

Misschien dat vele jongelieden hunne avonden liever zóó zullen slijten, als men 't hun eenigszins smakelijk weet te maken, dan in de koffie- of bierhuizen, de ridderkasteelen van onzen tijd, waar zeker voor geest en hart al zeer weinig goeds te leeren valt.

Hoe ik zulk eene inrichting dan zou willen?

Ik geef het plan, zooals het mij in groote trekken voor den geest staat.

Zulk een Athenaeum maakt aanspraak op subsidie van staat, noch gemeente, omdat van den eersten niets te hopen of te wachten valt, en de laatste reeds veel geld aan haar onderwijs ten koste legt en nog veel meer daaraan zal moeten besteden. Maar er komt nog iets bij, dat de zaak voor haar onmogelijk maakt. Volgens de nieuwe wet op 't H. O., behooren Athenaea als gemeente-inrichtingen, waar openbaar hooger onderwijs wordt gegeven, tot de geschiedenis. Art. 4 bepaalt, dat openbaar H. O. wordt gegeven aan: Gymnasia; het Athenaeum te Amsterdam; de Universiteiten. De hoofdstad heeft gebruik gemaakt van het haar bij art. 36 geschonken recht om haar Athenaeum Illustre tot eene Universiteit in te richten — het gevolg ligt voor de hand. Eene stichting, zooals ik die wensch, moet dus vallen onder Titel III (art. 99 v.v.), welke handelt van het bijzonder hooger onderwijs.

De inrichting behoort derhalve te bestaan door eigen middelen: deze vindt men — om nu van schenkingen niet te spreken — uit de sommen, waarvoor het recht wordt gekocht om enkele of alle lessen bij te wonen.

Welke die lessen zijn, hangt af van het bestuur der Vereeniging, dat, door de leden gekozen, de vakken van onderwijs telken jare op nieuw bepaalt; het benoemt leeraars en leeraressen, enz. Op zijne besluiten kan de wensch van een zeker aantal leden invloed oefenen.

Zegt men: hier zijn geene leerkrachten, welnu we kunnen ze van elders laten komen. Drie Academiesteden liggen, behalve Delft en Den Haag, in onze nabijheid, en de wedden der Hoogleeraren zijn, ook volgens de nieuwe wet, nog laag genoeg om die heeren ander werk, dat goed betaald wordt, niet te doen afslaan, en zij zullen

dit te minder doen, als de lessen des avonds gegeven worden.

Rotterdam, dat zich zoo uitbreidt en van alle kanten door welvarende gemeenten omringd is, moet leerlingen genoeg leveren.

Reeds vóór omstreeks 35 jaren, hebben mannen, die ik niet behoef te noemen, noch te prijzen, hier ter stede iets dergelijks op touw gezet. Zij stichtten het «Wetenschappelijk instituut», maar hunne goede onderneming is spoedig mislukt. Mag men daaruit het bewijs afleiden, dat iedere andere poging evenzeer moet mislukken?

Mijns inziens volgt hieruit, dat de tijd toen nog niet rijp was voor hetgeen zij wilden.

Er is sinds dien tijd hier, evenals in ons geheele land, zooveel voor het onderwijs van beide seksen gedaan, dat men geen grond heeft om uit hetgeen vroeger geschied is, zulk eene voorspelling af te leiden omtrent hetgeen nu of later geschieden kan.

Ik ontveins mij niet, dat menigeen dit betoog, als deze weinige regels op dien weidschen naam aanspraak mogen maken, onder een meêlijdend schouderophalen en met booze gedachten zal lezen, doch daartegenover stel ik: 1°. het historische bewijs, dat onze voorouders de behoefte reeds gevoeld hebben; 2°. de weinige belangstelling, welke onsamenhangende lezingen thans wekken; 3°. de overtuiging, dat, al is mijne stem op het oogenblik nog die eens roependen in de woestijn, de tijd zeker zal komen, waarop de burgerij van Rotterdam de behoefte aan een dergelijke school van hooger onderwijs zal gevoelen — en haar stichten.

Rotterdam, 1 Nov. 1887.

BIJLAGE A.

Uittreksels uit de Acta van den Kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente.

---

23 April 1692.

Syn hier op dese Tafel gelegt en gelesen sekere schadelijke gevoelens, geextraheert uijt verscheyde boeken, soo gemeynt wort gemaakt door den professor philosophiae Bail, waar op 't naast sal worden gedelibereert.

30 April 1692.

Over de saak van Bail professor alhier is geresolveert dat men afwaghten sal, wat de nabij sijnde Walsche Synodus in desen sal geconcludeert hebben.

26 November 1692.

Wort door eenige Broederen bekent gemaeckt dat twee Fransche Predicanten aan hare huysen syn geweest, vertoonende de schadelycke en goddeloose stellingen inde boecken van de Professor Beil alhier, versoeckende dat dese Eerw: Kerckenraadt sich by haar gelieve te vervoegen en dat soodanige stellingen mochten werden tegengegaen. Is goetgevonden dat eenige Leden uyt dese Vergaderinge, die de Fransche tale verstaen, sullen werden gecommitteert om de schriften van hem Bayll na te sien, en daarvan dese vergadering opening te geven, en syn daar toe versocht Ds. de Wit, van Brakel, neffens de Heeren Hogendorp en Beyer.

28 Januari 1693.

De Gecommitteerden op het Boek, geintituleert Pensées sur les Comètes, 't welk geseght wert gemaakt te zijn door de Professor Baile, gelijk verscheydene Broederen ver-

klaren dat hij het voor het sijne erkent, waar van in actis vanden 26 Nov. 1692, hebben rapport van hare Commissie gedaan ende verscheijdene geextraheerde stellingen de vergaderinge voorgelesen, welke van dese vergaderinge verfoeijelijk ende in de gereformeerde kercke onverdragelijk geoordeelt werden. De Kerckenraadt sal voor eerst sien wat de Franse gemeente daar in sal doen, en daer nae in de saeke doen, soo als men als dan sal bevinden te behoren.

18 Februari 1693.

Aangaande den professor Bail rapporteren de gecommitteerden in desen met eenige leden van den fransen kerkenraat gesproken te hebben, welke versoghten dat aan haar uyt dese vergadering copi moght werden ter hant gestellt van het geen bij deselve in de saak van Bail is geresolveert, waar op goetgevonden is aan haar geen schriftelijke kennis te geven, maar dat de gecommitteerden in het particulier mondelingh onse handelinghe aan haar sullen communiceeren met versoek aan haar tot vordere neerstigheijt in desen, en sal dese saak in naaste vergaderingh behandelt worden.

11 Maart 1693.

Over het boek van den Prof. Bayle nader omvrage gedaen sijnde, wat daer in te doen? is geresolveert dat d'extracte uyt syn boecken en schrifte nochmaels hier sullen werden geexhibeert om in onse kerkelycke acten de zelve te insereren, en aen haer Gr. Achtb. door DD. Praeses en Scriba met hare respective Ouderlingen daer van vertoog te doen, met versoek dat dese seer ergerlyke en gevaerlyke positie efficacieuselyk mogen tegengegaan werden, en tegen den autheur sodanige voorsieninge te doen, als 't gewichte der sake bevonden sal werden te vereysschen.

Extracten uyt syn boeck genaemt Pensées sur les Comètes. Bedenkingen over de Comeeten.

D'extracten luyden als volgt:

Pag. 264 belacht hy de protestansche historyschrijvers, die van de voorteeckenen melden.

285. Segt hy; dat het d'onverdragelycste dwaling der werelt is, die te stellen.

320. Men heeft nooyt minder ongeval te vresen gehadt, als van de atheistery en daerom heeft God geen mirakelen gedaen om die te stuyten.

321. De Lichame geduyrich werckende op malcanderen, brengen van tyd tot tijt voort, door de nootzakelyke gevolge duysent wonderen als monsters, schrickelycke onweeren, watervloeden, hongersnode etc.

337. Dat de Atheistery geen grooter quaat is, als de afgoderye.

341. Dat alles onseecker synde in de nature, niet beter is, als sich te houden by het gelove van syn ouders, en die religie te belyde die ons van haer geleert is.

392. Dat de atheisterij niet nootzakelyk aenleydinge geeft tot Godloosheyt in zeden, etc.

491. Dat een geselschap van atheiste, ten opsicht van haer zeden en borgelycke wandel, sou syn gelyck een geselschap van heydenen.

526. Dat een societeyt van atheisten oock wel gereguleert kan zijn.

531. Dat d'atheiste oock wel tot verwonderens toe deugdelyck geleeft hebben.

536. Dat de Sadduceen schoon sy ontkenden, de onsterffelycheden van de ziel vrij eerlycker waren als dePharizeen.

552—553. Dat het niet noodich is, Godt te kennen, om eerlyck te leven.

Dat men hebben kan een denkbeelt of verbeeldinge van Eerlyckheden, sonder te geloven datter een Godt is.

557. Dat de deugden der heydenen niet quamen uyt die gront, datse geloofden datter een Godt was.

593. Noemt hij Epicurus den glorieusen onder-brenger van de religie.

609. Datter vry grooter dwalinge sijn, als dat men de Goddelyke voorsienicheden ontkent.

25 Maart 1693.

d'Gecommitteerden over de Extracten van de Hr. Professor Bail en Ericus Walte, hebben de zelve aen haer Ed. Groot-Achtb. overgelevert, die daer over aen-namen in de haren te delibereren, en naer gelegenheyt van saken te sullen handelen.

BIJLAGE B.

Elegia ad Columbam

Ingens aetheriae decus et laus prima catervae,
  Digna Dionaeo, cara columba, jugo;
I procul hinc, et scinde sonantibus aëra pennis,
  Donec eris dominae limina nacta meae.
Est in vicina passerculus arbore. Si tu
  Quo sit iter nescis, hoc duce carpe viam.
Ver habet in vultu (facile haec tibi signa notabis)
  Incedit magno lux mea digna Jove.
Frigora quum captat, viridemque perambulat hortum,
  Tunc plausus alis plus semel ede tuis.
Sed postquam gyro descendis in aëre ducto,
  Illius ambrosias ne fuge dura manus.
Illa oculos collumque tuum admirabitur, et te
  Admirans cunctis praeferet alitibus.
Ah! tua saepe suis adjunget rostra labellis,
  Invideo sane commoda tanta tibi.
Te feret in lectum forsan, stratisque locabit.
  Nunc utinam ipse tua possem ego sorte frui!
Omnia si spectes hic, quae spectare juvabit,
  Et nequeo verbis significare meis;
Sub Dodonaea nolis oracula quercu
  Effari, lyrico nec comes esse seni.
Pro meritis tamen his dominum ne linque, sed ultro,
  Parte putes aliqua te satiasse, redi.
His mea mox tecum sumes mandata tabellis,
  Sic eris officio grata ministra tuo.

F. Hesselius.

BIJLAGE C.

Uittreksel uit de Resolutiën der Vroedschap van Rotterdam.

17 April 1719.

Is gehoort het rapport van de Heeren Burgemeesteren ende verdere gecommitteerden hebbende ingevolge en tot

voldoeninge van de Resolutien Commissoriael van den 28 Maart ll. en den 3 deses, geëxamineert het geproponeerde van den Rector Jens tot Professor, en van het beramen van eenige ordre op het opzigt en Reglement ten aenzien van de institutie van Professoren en Lectoren. Waarop gedelibereert synde is goedgevonden ende verstaen, dat de gemelte Rector Jens sal werden aengestelt, so als deselve aengesteld werd bij desen tot professor humaniorum litterarum. Dat tot het opzigt op de Lessen en Institutie vande Professoren en Lectoren sullen werden gecommitteert, so als gecommitteert werden bij desen als Curatoren de Heeren Beijer, van Hogendorp, Groeninx, en den Pensionaris van Hoornbeek. En is wyders provisionelyk gearresteert de Ordre en het Reglement hierna volgende.

Ordre op het opzigt en Reglement op de Lessen en Institutie van de Professoren en Lectoren.

Het opzigt sal werden waergenomen bij de Heeren Burgemeesteren, met en benevens de Heeren Beyer, van Hogendorp, Groeninx en den Pensionaris Hoornbeek, als Curateuren en bij deselve Curateuren onder het opzigt van Burgemeesteren. En sal voornamentlijck werden gelet dat de Jeugt moge werden geinstitueert in sodanige Studien die preliminairlijck dienen om met des te meer bequaemheyd te treden tot de Studiën in de principale Faculteijten vande Thologie (*sic*), Regtsgeleertheijd off Medicijnen, sulcx dat de ouders en voogden bekommert sijnde, haere kinderen of weesen, immediatelijk nae de Promotie uijt de Latynsche Scholen te zenden nae eene Universiteijt, deselve, sonder verlies van haer tijd, binnen dese stad souden konnen doen instrueren. Wel verstaende dat de Lessen inde Anatomie voornamentlijck sullen moeten werden gedirigeert tot het bequaem maken vande Leerlingen in de chirurgie. En dat ook ten aensien vande Mathesis getragt sal werden aenleydinge te geven tot institutie in de Zeevaert.

De Heeren Burgemeesteren en Curateuren, en als Burgemeesteren het goedvinden, de gemelte Curateuren van harentwegen sullen tweemael sjaers, en so dikmaels het buijten dien sal werden nodig bevonden, alle de Professoren

en Lectoren voor haer bescheijden en informatie nemen van hetgene by deselve sal syn gedaen, so in de publycque Lessen, als in de private Collegien, van het succes van dien, van het getal vande discipilen, en van hetgeen verder sullen oordelen dienstig te zyn en vervolgens sodanige ordres geven tot continuatie op deselve voet of tot veranderinge als vermeynen sullen te behoren.

De Curateuren sullen in de eerste week van Meij, en in de eerste week van November de Heeren Burgemeesteren hiervan indagtig maken, en versoeken dat een dag en uijr, mitsgaders een plaetse op het Raedhuijs werde gestelt en gedesigneert om sodanige vergaderinge te houden, en de Professoren en Lectoren te bescheyden. En sullen hetselve betragten so menigmalen nodig sullen bevinden op dese wyse te vergaderen, en een off meer van de Professoren of Lectoren te hooren off eenige ordres aen deselve te geven.

Wanneer opt goetvinden van Burgemeesteren allen sullen vergadert syn geweest, sullen aen haer Ed. Gr. Agtb. rapport doen van hetgeen in die vergadering sal syn gepasseert.

De Curateuren sullen voorts bij een komen wanneer het sullen dienstig achten om met malkanderen te confereren over haar bevindinge, doende van tijd tot tijd rapport aen de Heeren Burgemeesteren van hetgeen van importantie sal syn voorgekomen.

Sullen voorts in een boek daertoe te houden, notuleren hetgeen sal meriteren aengeteykent te werden.

Reglement.

De Professoren en Lectoren sullen generalijck verpligt sijn, te observeren de ordres op haer Lessen en institutie van tyd tot tyd te beramen, sullen vermogen en ook gehouden syn aen de heeren Curateuren te subministreren hetgeen nae bevindinge van saeken zullen vermeijnen eenige nadere Ordres te vereijschen.

De Professoren en Lectoren sullen gehouden sijn publycque lessen te doen eens ter weke op sodanige dagen en uijren, als nae de meeste convenientie onder malkanderen en ten nutte vande Studenten sal werden gereguleert. Wel verstaende dat de Lector in de Anatomie sig

sal reguleren nae sijne instructie, ende Ordonnantie op de Anatomie.

De Professor Humaniorum Litterarum sal syne institutie sodanig dirigeren dat de Studenten verder werden onderwesen inde Latijnse en Griekse talen, in de Historiën, in Antiquiteijten, die van nutte konnen sijn, voorts mede inde Cronologie en inde oude en nieuwe Geographie, so veel aengaet de fundamenten en principale verdeelingen en dat de Studenten werden geoeffent in den Stijl van Spreken en van Schrijven. Alles in dier voegen dat hij van tijd tot tijd sig tot het een off het ander meer of min sal appliceren, nae de bequaemheijd, destinatie en inclinatie van de Studenten.

De Professor inde Philosophie sal voornamentlijck agt geven op de destinatie vande discipilen, en of en hoe verre eenigsints inde Philosophise Studien sijn gevordert om also sijne institutie t' haren meeste nutte te konnen aenleggen.

De Lector in de Mathesis sal syn voorname werck maken vande Instructie in de gronden van die wetenschap. Sal niet te min gehouden sijn publycque Lessen in het Nederduyts te doen, tot onderwysinge inde navigatie, wanneer het sal werden geordonneert.

PALMIANA

DOOR

NICOLAAS BEETS.

I.

Het jaar 1782 was voor de Hervormde Gemeente te Delfshaven noodlottig. Binnen den tijd van drie maanden verloor zij beide hare voorgangers en bleef herderloos. Nog geen dertig jaar oud, was op den 17 van Lentemaand haar «zeer geliefde Leeraar» P. C. Hugenholtz ontslapen, en op den 13 van Bloeimaand volgde de vijfenvijftigjarige J. W. Bussingh, niet minder geliefd Evangeliedienaar, hem in de eeuwige rust. Geen van beiden ging onbezongen ten grave, en de dichterlijke uitboezemingen door het overlijden gewekt bleven niet ongedrukt. Over zijn dierbaren vriend Hugenholtz stortte de zoon van diens ambtgenoot, de eenentwintigjarige J. W. Bussingh, J. W. Fil., reeds als dichter bekend en bekroond, in 124 alexandrijnen een hartstochtelijken «Lijkzang» (1) uit, maar bij het binnen twee maanden gevolgd «allersmartelijkst afsterven van zijn dierbaren vader» sprak

---

(1) Lijkzang over mijnen dierbaren vriend, den Weleerwaerdigen Zeer Geleerden Heere Petrus Conradus Hugenholtz, laetst zeer geliefd leeraer der gemeente van Delfshaven, Aldaer ontslapen in het 30ste jaer zijnes levens, den 17den van Lentemaend, 1782. (8) blz. 8°.

hij in het sterfhuis naar het hart der bedroefden, in een ietwat korteren «Troostzang», waarvan kinderlijk gevoel, dankbare eerbied en blijmoedig geloof den toon hadden aangegeven.

Maar ook een ander jeugdig Delfshavenaar, zijn medestudent in de Godgeleerdheid aan de Leidsche Hoogeschool, de «waardste zijner vrienden», in wien hij binnen weinige jaren en levenslang een zwager zou liefhebben (1), de toen negentienjarige Johannes Henricus van der Palm, ook reeds als dichter bekend en bekroond (2), die zich bij het verlies van den Eerwaardigen Hugenholtz tot een «Grafschrift» bepaald had, ontlastte hier als vriend des huizes zijn gemoed in eene elegie en liet ditmaal aan zijn dichterlijken vader, Kornelis van der Palm, de eer om het «Grafschrift» te leveren.

De indertijd waarschijnlijk niet in den handel gebrachte bundeltjes, waarin deze stukken zijn bijeengebracht, zijn zeldzaam genoeg geworden, en de naam van den destijds als dichter veel belovenden, maar tot den eersten prozaschrijver en redenaar van het Nederland zijner dagen bestemden van der Palm vermaard genoeg om zijn aandeel daaraan voor geheele vergetelheid te behoeden.

GRAFSCHRIFT.

Gij, die gevoel bezit, eerbiedigt dit gebeente!
Hier rust een Boetgezant, de vreugd van zijn Gemeente:
De brave Hugenholtz, door jong en oud betreurd,

(1) J. W. Bussingh † 1828.

(2) Immers in datzelfde jaar 1782 met goud, door 't genootschap «Kunst wordt door Arbeid verkregen», voor zijn dichtstuk «Het Oorlog». (Zie «Leven en Karakter van J. H. v. d. Palm» bl. 28).

Zijn vriend Bussingh had reeds 't jaar te voren voor zijn «Lof der Weldadigheid» den eerepalm bij «Kunstliefde spaart geen Vlijt» weggedragen.

Door kundigheên versierd, door 't schoon der deugd bewogen.
In 't bloeiendst zijner jeugd naer 't gapend graf gesleurd,
Heeft deze zerk zijn lijk ons weenend oog onttogen!

J. H. VAN DER PALM,
Theol. Stud.

TROOSTZANG

over het smertelijk afsterven van den Weleerwaerdigen Zeer Geleerden Heere J. W. Bussingh.

Mijn God! het is dan waer... o treffendste aller slagen!
Aendoenlijk oogenblik... Wat sombre plegtigheid!
Mijn schier verduisterd oog ziet hem ten grafsteê dragen,
Terwijl mijn wankle tred hem zelve derwaerds leidt!
Is 't Bussingh, die men hier van ieders bloedend harte,
Van Echtgenoote en Kroost, van Vriend en Magen scheurt?
Ja, 'k lees dit doodlijk woord in 't aengezicht vol smarte
Dier statelijke rij', die zijnen dood betreurt!
Zijn dood... 't is of dit woord, hoe schriklijk in elks oogen,
Mijn afgefolterd hart aen stille vreugd verbindt. —
Wijk, eigenliefde, wijk, ontijdig mededogen!
'k Gevoel wat elk verliest, maer 'k zie ook, wat *Hij* wint
En waerlijk, met een ziel, zoo edel, zoo verheven,
Bij 't naderen van dien Vorst, die 't gansch Heeläl verschrikt,
Met vreugd terug te zien op 't afgelegde leven...
o Denkbeeld, 't welk een hart, dat slechts gevoelt, verkwikt!
Dit immers, groote ziel! was 't lot dat u verbeidde,
Toen ge op den rand des grafs, aen elke traen herdacht,
Die 't dankbaer oog weleer om uwe weldaên schreide,
Zoo vaek uw teedre zorg hun rampen had verzacht!
Toen Jesus, uwe Vriend, alleen u 't harte boeide,
En gij, geheel verrukt, door zijne min geschraegd,
In elke druppel bloeds, die uit zijn wonden vloeide,
Een bron van eeuwig heil voor u ontspringen zaegt.
Toen 's Vaders minzaem oog, waer uit vergifnis straelde,
Den toegang u ontsloot naer d'ongeschapen throon,
Toen, op zijn enkle wenk, een heir van Serafs daelde,
Die aen uw vlotte ziel hun vlugge wieken boôn,

Om, afziende op deze aerd, naer 't Paradijs te streven!
  Toen sloop geen wreede smert ten uwen boezem in:
Gij liet slechts eenen zucht, schier aen het stof ontheven:
  « o God bewaer mijn vrouw, bewaer mijn huisgezin»!
En, troosteloos gezin! zou God u dan verlaten?
  Niet luistren naer de beê van zijnen lieveling?
Neen, hoe het immer ging, wie immer u vergaten,
  God is en blijft getrouw, een bron van zegening!
Kom, schreiende Echtgenoot', droog dan uw gloënde wangen,
  'k Weet dat die tranenvloed de menschlijkheid vereërt:
Maer, rustig van den wenk der Godheid af te hangen
  Is 't kenmerk van die deugd, die 't ongeluk braveert.
God heeft misschien voor u, door hem uw min' te ontrukken,
  Schoon 't wijze raedsbesluit ons oog ontvliedt, gewaekt:
Oneindig wreeder ramp zou mogelijk u drukken,
  Had niet de Almagtige zijn' levensloop gestaekt!
Dan zaegt ge hem misschien, geprangd door duizend kwalen,
  Of kwijnend voor uw oog van zielsverdriet vergaen:
Hoe diep zou zulk een schicht niet in uw boezem dalen,
  Hoe duur zou zulk een gunst de huwlijksliefde staen!
Kom, knielen wij te zaem voor 't eindloos Alvermogen: —
  We ontvingen, groote God! een Bussingh van uw hand
Uw vaderlijke zorg heeft ons dien weer onttogen,
  Zie hoe ons hartaltaer van dankbren wyrook brandt!
En gij, bedroefde Zoon! ô waerdste mijner Vrinden!
  Voldoe, hoe fel gewond, voldoe den duursten pligt:
Laet dit bedrukt gezin in u een trooster vinden,
  Kust hun den tranenvloed van 't gloeijend aengezicht!
'k Zie in uw teeder oog een zilten druppel blinken,
  Een traen van droefenis, met zuivre vreugd gemengd...
Hoe vrij moogt ge in die zee van zacht gevoel verzinken,
  Wat offer, 't welk gij de asch van zulk een Vader brengt!
Die Vader, dierbre Vriend! is niet geheel gestorven,
  Hij leeft, hij leeft in u, is in uw hart geprent.
Haest hebt ge u ook dien schat van kunde en deugd verworven,
  Die hem aen ieders liefde en achting heeft gewend!
Wat zuivre troost voor u, Delfshavens Kerkgemeente!
  Betoon, hoe in die vreugd uw zwoegend harte deelt!
Een Zoon treurt bij deze asch, bij dit geliefd gebeente,
  Die al de merken draegt van 's Vaders evenbeeld!

Die Vader, in uw hart voor nijd en laster veilig,
  Eischt uw herdenking nog in 't bovenmaensch gebied.
Nog blijv' zijn teedre zorg, zijn *jongste raed* u heilig,
  Beledig zijne schim door uw verachting niet!
Laet ons ook dezen troost, deez' edlen troost niet derven,
  Zij voegt aen elken Vriend van onzen hemelling:
Mijn Bussingh stierf, en wij, wij zullen ook eens sterven!...
  Wacht ons, verheven Geest! welhaest in uwen kring!

J. H. VAN DER PALM (1).

Het «Grafschrift» van K. van der Palm luidt aldus:

Deez steen bedekt het Rif, bedrukte Havenaren!
  Van uwen Boetgezant, vol ijvrig voor zijn' Heer,
Van uwen Bussingh, de eer en roem der priesterscharen —
  Koomt stort een liefdetraen op zijnen grafzerk neer! —

K. VAN DER PALM.

II.

In het jaar 1784, het jaar van zijn rectoraat, kwam, naar de schilderij van van der Puyl, het door A. Delfos geteekend en door P. de Mare (2) op koper gebracht

---

(1) Op bl. 31 van: Lijkzangen, over den Weleerwaerdigen Zeer Geleerden Heere J. W. Bussingh, zeer geliefd Evangeliedienaar in de Gereformeerde gemeente van Delfshaven, Aldaer ontslapen, in den ouderdom van ruim 55 jaren, den 13den van Bloeimaand 1782. 42 blz. 8⁰. Volgens de laatste bladzijde gedrukt: Te Leyden, Bij C. van Hoogeveen, Junior. 1782.

(2) G. van der Puyl, Utrechtsch schilder; A. Delfos, en P. de Mare, graveurs te Leiden.

portret in het licht van «Carolus Boers, S.S. Theol. Dr. en (sinds 1779) Prof. aan 's Lands Universiteit te Leijden en Regent van het Collegie van Hun Edele Grootmogende de Heeren Staten van Holland en Westfriesland» (1). De nu eenentwintigjarige student van der Palm, zijn leerling en kweekeling in het Staten Collegie, had er het volgende bijschrift onder gesteld:

De Schoone Schilderkunst wilde in een beeltenis,
De blanke Deugd, vervreemd van blinkend Schijnvernis,
Den Geest, door kieschen smaak tot rijk verstand verheven,
De heusheid, 't zacht gevoel, met 's menschdoms lot begaen,
De Godgeleerdheid zelf door 't stout penseel doen leven,
Zij maelde 't beeld van Bóers... en zag haar wensch voldaen.

J. H. VAN DER PALM.

Met welk een eerbied deze Theologiae Studiosus de uitnemenden zijns tijds beschouwde, en dat hij niet slechts de Nederduitsche, maar ook de Latijnsche lier te hanteeren wist, was reeds veel vroeger gebleken. «Ter gedachtenisse» van den, op 27 November 1778, na een bijna dertigjarig professoraat, te Leiden ontslapen Jan Jacob Schultens, schoon hij minst geschreven heeft, misschien nog de geleerdste van de drie mannen van dat geslacht, die na elkander der Leidsche Hoogeschool zoo grooten luister hebben bijgezet, zag een bundeltje Lijkzangen (2) het licht, en onder deze, het volgende:

(1) † 1814.

(2) Lijkzangen ter gedachtenisse van den H.E.W. H.G. Jan Jacob Schultens, Hoogl. enz., ontslapen binnen Leyden den 27sten van Slagtmaand 1778.

Inhoud: 1°. Gedicht zonder naamteekening. 2°. Grafschrift, get. J. W. Bussingh, stud. 3°. Lijkklagt, zonder naamteekening. 4°. Divis J. J. Schultensii manibus, get. J. H. van der Palm.

DIVIS J. J. SCHULTENSII MANIBUS.

Quisquis triste vides hoc bustum, siste viator!
Ne temere accedas, sed reverenter ei.
Hic jacet in quavis celeber Schultensius, ora,
Deflendus juveni, flebilis atque seni.
Cujus et ingenium percepit, quidquid Hebraeus,
Quidquid scivit Arabs, hunc brevis urna capit!
Theologique jacent hic summi pulvis et ossa,
Pars melior laudat tempus in omne Deum.

J. H. VAN DER PALM.

De dichter was toen nog nauwelijks student en vijftien jaar oud.

De niet onderteekende voorafgaande «Lijkklagt» in Nederduitsche verzen was waarschijnlijk mede van zijne hand.

III.

Op bl. 28 van de Levens- en Karakterschets is aangeteekend, hoe «bij uitstek nederig» in later leven de vroegere dichter der Prijsverzen zich bij de herinnering aan de daarmede behaalde zegepralen bleef betoonen. «Ik heb», verhaalde hij, «ik heb die medailles op mijn zilveren bruiloft laten versmelten tot geschenken voor mijn kinderen; maar», voegde hij er bij, «ik had ze ook niet verdiend. Het was toen zoo heel moeielijk niet». Op dezelfde bladzijde wordt de meening uitgedrukt, dat door hem in de korte jaren van zijn predikantschap te Maartensdijk (Jan. 1784—Sept. 1787) zijne laatste verzen zouden geschreven zijn. Van daar dagteekent ook het volgende, met vele andere in H.S. onder mij berustende en nooit

in 't licht gegeven stukje, geheel in de manier en den geest der dichtvoorbrengselen van zijn tijd, maar een der beste, dat even goed van Bellamy had kunnen wezen als van diens vriend van der Palm, en daarenboven merkwaardig is door de herinnering, die zich voor den dichter daaraan hechtte, en die hij zoo te rechtertijde wist op te halen en te pas te brengen. Ik laat ze er op volgen.

DE EIK.

O telg der lang vervlogen jaren,
Mijn hoofd leun' zachtjes aan uw stam:
Geen tijd noch storm verdorre uw blaren,
U zeng geen zonne- of bliksem vlam!
'k Zie 't beekje uw achtbren voet besproeijen,
En spelend langs uw wortel vloeijen,
Hoe kromt zich deez' beladen tak:
Nog ruischt, nog schudt hij heen en weder,
Straks buigt hij op den stroom zich neder,
En huwt aan 't spieglend watervlak.

Weldadige eik, sints hoeveel dagen,
Heeft uwe schaeûw dees vloed gekuscht?
Hoe meenig hart, door druk verslagen,
Vond hier weer zachte kalmte en rust?
De middag zag hem eenzaam dwalen
Verstikt door smart en zonnestralen,
O zoo zijn oog slechts weenen kon! ...
Hij zag, hij leî zich in uw lommer,
Zijn hart werd kalm, vergat zijn kommer,
Zijn oog werd straks een tranenbron.

Hoe dikwerf hebt ge een paar beminden
Voor 't brandend vuur des daags gedekt,
En daar ze op nieuwe vondjes zinden,
Ook nieuwen lust in 't hart verwekt.
'k Zie Damon met zijn Roosje vrijen,
Door duizend kuische stoeijerijen

Hunne armen strenglende in elkaêr —
'k Zie beider oog in weelden zwemmen,
Zijn mond op Roosjes mondje klemmen,
Weldadige Eik, beschaauw dit paar.

Ruisch schomm'lend loof met zoet gefluister,
Opdat geen echo hen beklapp',
Geen jeugdig knaap dees twee beluister
Of op verscholen min betrapp'!
Zie, Roosje, zie in 't beekje neder,
Het kaatst uw lieve beeldtnis weder,
En wat gij met uw minnaar doet.
Uw zacht, uw blozend aangezigtje,
Uw dartlend oog, bevallig wichtje,
'tStaat al getekend in den vloed.

Wie waart gij, die voor tachtig jaren,
Het rijsje plantte aan deze bron,
Dat eerst bij 't grijzen uwer haren,
Een koele schaauw verspreiden kon.
Was 't zucht voor 't dankbaar nageslachte,
Dat gij dees weldaad waardig achte,
Was dit uw heerlijk, edel doel,
Toen ge aan de vruchtbre moederaarde
Een takje schonkt van zooveel waarde
Voor 't kunstloos, onbesmet gevoel?

Waar ook uw teedre schim moog' woonen,
— Want op deze aarde woont gij niet —
Voor u zijn deze dankbre toonen,
Voor u is dit mijn staamlend lied.
Dat nooit een voet dees' oever nadre,
Die, treurend hier geen troost vergadre,
Niet zeegnend heentrekke uit dees' oord.
Geen dag bestraal den roekeloozen,
Hem doe zijn misdaad eeuwig bloozen,
Die eens uw vreedzame asch verstoort.

J. H. v. d. P.

«Ja, Dominé, dat kan al raar kommen», zei een boersch gemeentelid, wien de jeugdige predikant-dichter met de voorlezing van dit gevoelig stukje begunstigd had, en wien daarin meer dan iets anders het gemoedelijk onderzoek naar den planter van dezen «telg der langvervlogen jaren» getroffen scheen te hebben. «Ja Dominé! dat kan al raar kommen. Een vliegende kraai het zoo'n aker in zen bek, laat hem hier of daar op een beluwd plekje vallen, en ziedaar!»

Utrecht, Nov. 1887.

DE JEUGD

VAN

HENDRIK TOLLENS

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

Dr. G. D. J. Schotel heeft in zijne beschrijving van Tollens' leven (1) zich niet vrij gehouden van een zwak, waaraan onze biografen en genealogen meestal mank gaan, en eigenlijk ons geheele volk. Wij noemen ons dikwerf met eenigen ophef eene natie van handelaars en kooplieden; wij zijn er trotsch op, dat onze staat door burgers is gesticht en groot gemaakt; wij hooren gaarne geschiedenis en dichtkunst de mannen van nederige afkomst prijzen, die door bekwaamheid en ijver eene plaats verwierven in de eerste rijen, maar wij zijn in den grond toch aristocraten — op onze manier. De man van gisteren houdt den man van heden op eenen afstand, grooter wellicht dan hij noodig keuren zou, indien het verschil niet zoo klein was. En hoevelen zijn er niet, die den winkelier of den werkman, door wien de grondslag hunner grootheid werd gelegd, trachten te doen vergeten door een stamboom te laten maken, waarvan de wortels reiken in een ver verleden? Ja, wil het geluk, dat in vroeger eeuwen een adellijk geslacht heeft bestaan, welks naam

---

(1) Tollens en zijn tijd. Tiel, Wed. D. R. van Wermeskerken, 1860.

eenigszins overeenkomt met den eigen naam, fluks wordt dit geannexeerd, des noods door middel van een buiten huwelijk geboren spruit.

Met dit euvel was ook behebt de heer Schellinck, indertijd archivaris van Sint-Bavo te Gent; maar men kan het hem eenigszins vergeven, ten eerste omdat hij door zijnen werkkring wel een bijzonderen eerbied voor adellijke kwartieren en oude familiën krijgen moest, en ten tweede, omdat hij aan dit zwak toegaf, niet direct ten eigen bate, maar voor een beroemd geworden neef, onzen dichter Tollens.

Volgens den heer Schellinck was Tollens een afstammeling van het aloud en edel geslacht Tolin of Tollin, dat in de middeleeuwen menigen dapperen ridder aan Vlaanderen geschonken heeft. De heer Schotel nam in zijne levensbeschrijving dit beweren als «volkomen bewezen» aan, hoewel het door geen enkel document wordt gestaafd. Erger nog, hij geeft te verstaan dat onze dichter zelf groot ging op dit gewaande, althans onbewezene, voorgeslacht, want bij de vermelding daarvan zegt hij: «Onze dichter scheen fier op zijne afkomst en de stad zijner «vaderen». «Vaarwel», riep hij zijn vriend van Duyse toe,

«en breng des naneefs groet
Aan 't wijdberoemd en grijze Gent.
Daar is mijn voorzaats naam bekend:
Ik heb in de aadren belgisch bloed».

Terwijl Tollens in deze regels niets anders zegt dan dat zijne familie te Gent tehuis behoorde, zoo als de waarheid was.

Wij laten de verwantschap van Tollens' voorouders met de ridders De Tolin, die ons hoegenaamd geene belangstelling inboezemen, dan ook maar rusten. Volgens Scho-

tel (1) kwam een Joris Tollens, die te Sleijdinge, in Vlaanderen, was geboren, en in 1735 als poorter te Gent werd toegelaten, in 1750 te Rotterdam wonen bij zijnen oudsten zoon Johannes Jodocus, die 12 Juli 1723 te Bellem, in Vlaanderen, was geboren en in 1745 te Rotterdam zich gevestigd had. Ook deze opgaven zijn niet juist. Den naam Tollens ontmoeten wij te Rotterdam voor den eersten keer, op den 22 December 1751 (2). Toen werd provisioneel toegelaten, voorloopig om te zien of de man niet armlastig zou worden en een geschikt ingezetene zou zijn, Johannes Jodocus Tollens. Hij gaf op, dat hij was geboren te Somereghem (een dorp dicht bij Gent) en gehuwd met Maria van Bree, die geboren was te Antwerpen, en dat hij één zoon had, Johannes Franciscus, te Antwerpen geboren en twee jaren oud. Bijna een jaar later, op den 13 September 1752 werd Johannes Jodocus finaal geadmitteerd (3); hij had toen twee kinderen; bij Johannes Franciscus was een Carlos of Carolus gekomen, die 27 Maart 1752 in de kerk aan de Leeuwenstraat gedoopt werd en later als Carel Lodewijk voorkomt.

Acht jaren had Johannes Jodocus Tollens hier gewoond, toen zijne vrouw overleed. Zij stierf op den 18 en werd begraven op den 21 October 1758 (4); uit de aanteekening in het Register der dooden blijkt, dat het gezin toen woonde op den Goudschen Cingel, en dat de man «penceelmaker» was van beroep. De Weeskamer benoemde twee voogden over de kinderen, en die voogden maakten eenen «Inventaris van alle de goederen, in- ende uytschulden, die Johannes Jodocus Tollens met zijn over-

(1) Bl. 2 en bl. 391.
(2) Register van provis. admissie.
(3) Register van finale admissie.
(4) Register der dooden.

leden Huysvrouw Maria van Bree in 't gemeen heeft bezeten, zulx dezelve by de voorn: Maria van Bree op den 18 October 1758 metter doot zijn ontruymt en nagelaten».

Dit stuk doet ons het gezin en den toestand, waarin het verkeerde, nauwkeurig kennen, want alles wat zich in de woning bevond, wordt daarin vermeld: de meubels, het lijnwaad, de kleeren van man en vrouw, het koperen, tinnen, ijzeren en blikken huisraad, het aarde- en houtwerk, de winkelwaren en gereedschappen, al wat er van goud, zilver, geld, in- en uitschulden te boeken viel. De winkel was wel voorzien; de voorraad penseelen en kwasten werd geschat op *f* 785 en de gereedschappen voor de penseelmakerij op *f* 320. De woonvertrekken daarentegen waren zoo zuinig mogelijk gemeubeld: behalve een kabinet, stonden er slechts eenige tafels en stoelen. Bij het middagmaal werden tinnen lepels en ijzeren vorken gebruikt. De kleerkast was tamelijk wel voorzien, maar opschik was er niet, dan één gouden ring en dito oorringetjes, een paar zilveren gespen, een doosje met zilveren randen, een zilveren vingerhoed en een zilveren beugel. Met de financiën stond het treurig geschapen: er was maar voor *f* 10 geld in huis. Boter, spek, kruidenierswaren en brood waren verscheidene weken op krediet genomen; de turf, die tegen den winter was opgedaan, moest nog betaald worden, en van twee personen was geld geleend tot geen onaanzienlijk bedrag. De inboedel, de winkelwaren en gereedschappen, de inschulden, de «dubieuse» medegerekend, alles te zamen werd geschat op *f* 1786.17 en de schulden op *f* 1640. Werden de inboedel, meubels en kleeren niet te gelde gemaakt, dan kwam er minstens *f* 300 te kort.

Uit dezen inventaris blijkt verder, dat J. J. Tollens penseelen had verkocht aan kooplieden te Londen en te Dublin, en dus reeds in het buitenland handelsconnecties

had. Ook blijkt er uit, dat een naamgenoot, waarschijnlijk een bloedverwant van hem, te Amsterdam woonde, een George Tollens, wien hij penseelen had geleverd. Nog een familielid treffen wij aan, eenen Karel Tollens, die van den boedel «over arbytsloon verdient in seven jaren» *f* 350 te pretendeeren had. George Tollens, die te Amsterdam woonde, vinden wij twee jaren later, 9 Febr. 1760, vermeld als getuige bij den doop van een kind van J. J. Tollens; wellicht was hij voor deze plechtigheid uit Amsterdam overgekomen. Verder konden wij niets nopens hem vinden, ook geene bevestiging van Schotel's opgaven. Karel Tollens, die zeven jaren bij Johannes Jodocus had gewerkt, voor slechts *f* 50 in het jaar, en zijn loon al die jaren niet had opgevraagd, was zeker een bloedverwant, die waarschijnlijk met Johannes Jodocus overgekomen was. Hij werd hier 2 Juni 1766 begraven, was toen 64 jaren oud, ongehuwd, en woonde op den Coolsingel.

De schuldeischers maakten het J. J. Tollens niet lastig; ten minste, wij konden niet ontdekken, dat hij zijn inboedel heeft moeten verkoopen. Een van de schuldeischers werkte tot dien gunstigen afloop wellicht mede. Eene weduwe Ingenoodt had voor geleverde komenijwaren *f* 92 te eischen, en eer de maand December, waarin de voogden den inventaris bij de Weeskamer indienden, ten einde was, huwde J. J. Tollens eene Catharina Ingenoot, jonge dochter, zoo niet eene dochter, dan toch waarschijnlijk eene bloedverwante van de weduwe. Twee maanden na het overlijden van zijne eerste vrouw, 25 December 1758 werd zijn tweede huwelijk voltrokken in de R. K. kerk aan de Leeuwenstraat. Bij deze vrouw kreeg hij de volgende kinderen: Maria Apollonia, die 9 Febr. 1760, Jodocus Nicolaas, die 6 Dec. 1761, Anna Carolina, die 21 Sept. 1764, Catharina Maria, die 18 Febr. 1767 en Henricus Petrus Jodocus, die 21 Juni 1771 gedoopt werd.

Ook deze vrouw zag hare kinderen niet groot worden; zij werd slechts 43 jaren oud en werd begraven 17 November 1778. Johannes Jodocus bleef nu langer weduwnaar dan den vorigen keer, maar zonder eene vrouw kon hij het op den duur niet stellen. Voor de derde maal trad hij, 29 Augustus 1781, in het huwelijk; eene «bejaarde dogter», Johanna Gouvré, uit Waalwijk, werd zijne echtvriendin, en tot zijn dood was hij met haar, naar wij hopen, gelukkig.

In 1778 (1) woonde hij op den Cingel, onder Cool; in 1781 in de Kerklaan (2).

Bij den handel in penseelen had hij een handel in verfwaren gevoegd. Met eenen Hugo van Asperen, die onder Kralingen woonde, hadden hij en zijn zoon Karel, in 1777 een «compagnieschap tot het oprichten van een verwmakerij van Berlynsch Blauw» (3) ontworpen, maar het is ons niet gebleken of dit plan werd uitgevoerd.

Den 23 Juli 1769 huwde zijn oudste zoon Johannes, die toen ongeveer 20 jaren oud was, met Isabella Costenobele, jonge dochter, geboren te Yperen en wonende op den Cingel onder Cool. Zijn tweede zoon, Carolus of Carel Lodewijk, trouwde 27 December 1774 met een Rotterdamsch meisje, Petronella van der Hagt. Maria Apollonia, de oudste dochter uit zijn tweede huwelijk, reikte, nog geen 20 jaren oud, op 17 Januari 1780 hare hand aan Jean François Flamme. Dit huwelijk kwam niet zonder eenige moeielijkheid tot stand. Vijf dagen vóór het voltrokken werd, op den 12 Januari, compareerden voor Schout en Schepenen van Cool Johannes

(1) Procureursrolle van het ambacht van Cool.

(2) Trouwregister van het ambacht van Cool.

(3) Procureursrolle van het ambacht van Cool, 21 Maart, 4 April en 2 Mei 1778.

Bernardus Wilmerink, meerderjarig jongman te Rotterdam, geadsisteerd met zijn procureur Jan Spruit en C. van der Looy, procureur voor Maria Apollonia Tollens, geadsisteerd met haren vader, J. J. Tollens. De heer Wilmerink eischte stuiting der huwelijksproclamatiën van M. A. Tollens met J. F. Flamme, maar door tusschenspraak van Schout en Schepenen zag hij van dien eisch af, toen J. J. Tollens aannam vóór het voltrekken van dat huwelijk hem ter hand te stellen «de gros van eene notarieele acte, waerbij J. J. Tollens zoo voor zig zelven als voor zijne erfgenamen (zich) verbond» om hem «nu en ten allen tijden te zullen indemneeren en bevrijden, vrij-, kost- en schadeloos te houden voor alle aanspraak en namaning, welke hij zoude mogen hebben, lijden of onderhevig zijn, nopens de alimentatie van het kind, in zijn Request gemeld». Flamme was te Luik geboren, weduwnaar, en woonde even als zijne vrouw op den Coolsingel. Hij was een jaar te voren te Rotterdam komen wonen en verzocht een jaar later admissie, welke hem den 4 April werd verleend. Hij was muziekant en gaf zangles. In Mei 1789 kwam een Fransch opera-gezelschap uit Gent te Rotterdam spelen. Twee dames, Marguerite de Narelle en hare dochter Adelaide, stonden aan het hoofd. Flamme werd lid van dat gezelschap, en toen de directrices in December bankroet gingen, aanvaardde hij met eenen Moulijn de directie. Het waren slechte tijden voor een opera of comedie. Slechts door de hulp der Rotterdamsche Schouwburgvereeniging bleef het gezelschap eenigen tijd bestaan. Flamme trok zich na twee jaren tobbens terug; in Maart 1791 werd Moulijn alleen directeur. Waarschijnlijk vond Flamme het geven van zanglessen voordeeliger; toch bleef hij nog voor vermakelijkheden zorgen. Den 19 April 1797 gaf hij, in de groote concertzaal van den heer Steger, in de Bierstraat, een groot vocaal en instrumentaal concert,

waarin Mad. Clairville zich hooren liet (1), en in den kermistijd gaf hij «alle avonden een dansparty, ten Huize van den burger Denis, in het logement De Stad Brussel, alwaar eerst de Liefhebbery-Comedie geweest is» (2). Waarschijnlijk bleef Flamme, wiens vrouw een winkel op de Hoogstraat had, onder de firma M. A. Flamme et Tollens, in betrekking tot de tooneelgezelschappen, die hier speelden, en kwam hierdoor zijn neef Hendrik Tollens met deze het eerst in aanraking.

Nadat wij nog hebben aangestipt, dat de tweede dochter van J. J. Tollens, Catharina Maria, op den 22 April 1787 in het huwelijk trad met den Rotterdammer Abraham Verroen; zijn zoon Jodocus, nog slechts negen jaren oud, den 4 Februari 1771 overleed, en zijn jongste kind, Henricus Petrus Jodocus, den 16 April 1793 huwde met Johanna Kuijpers, die te Middelburg geboren was en te Oosterhout woonde, waar ook haar man zich vestigde, zullen wij wat uitvoeriger stilstaan bij den tweeden zoon Carel Lodewijk, den vader van den dichter.

Carel Lodewijk bleef, ook toen hij gehuwd was, in de zaak van zijnen vader. In 1788 huurden zij samen, voor *f* 250 de woning vóór den schouwburg op den Coolsingel, welke eigenlijk voor den kastelein van den schouwburg was bestemd. In 1787 werd het Rotterdamsch tooneelgezelschap ontbonden, en besloot de Schouwburgvereeniging het tooneel te verhuren. Ter wille van de noodzakelijk geachte bezuiniging, kreeg de kasteleines, de weduwe Punt, haar ontslag, en werd de tooneelmeester J. Cassier aangesteld als kastelein. De woning van den kastelein kwam dientengevolge open. Hoe zij er van buiten uitzag, leert de prent, welke een jaar te voren werd uitgegeven, naar

(1) Rott. Courant 13 April 1797.
(2) Rott. Courant 24 Augustus 1797.

aanleiding van het bezoek door Frankrijks gezant, den Markies de Vérac, op 24 April 1786 aan den schouwburg gebracht. Veel ruimte bood zij niet aan, daar het plaatsbureau er in gevestigd was (1). Johannes Jodocus woonde er met zijnen zoon. Zij bleven er twee jaren; toen verhuisden zij naar de Kerklaan. Daar stierf Johannes Jodocus den 24 Juni 1797 des morgens, «circa ten drie uren», in den ouderdom van 79 jaren en 8 maanden, gelijk de weduwe mededeelde in de advertentie, welke ook de aanzegging behelsde: «De Affairens zullen gecontinueerd worden op de Firma van C. L. Tollens en Zoon» (2).

De overledene was niet toegetreden tot het Groothoutkramersgild, waaronder de penseelmakers behoorden, en zijn waar mocht dus in Rotterdam eigenlijk niet verkocht worden. Carel Lodewijk daarentegen verlangde in het gild te worden opgenomen, maar de Ordonnantie op de Groothoutkramers behelsde de bepaling dat men, om tot het gild te behooren, bij eenen borstelmaker te Rotterdam moest gewerkt of gediend hebben, en Carel Lodewijk was slechts bij zijn vader in de leer geweest. De tijd, waarin dergelijke bepalingen stipt gehandhaafd werden, was echter lang voorbij. Hij wendde zich tot Burgemeesters en Regeerders der stad met het verzoek, dat de bepaling niet op hem zou worden toegepast en hij tot het afleggen van een proef zou worden toegelaten. De regeering vroeg den Hoofdlieden van het gild om advies. Dit luidde, gelijk altijd in zulke gevallen, toestemmend en den 8 Januari 1783 werd Carel Lodewijk geantwoord, dat zijn verzoek was toegestaan.

---

(1) Rott. Courant 29 Juni 1797.

(2) De oude Rotterdamsche Schouwburg. Rotterdam, van Hengel en Eeltjes, 1882. bl. 285.

Zijne vrouw had hem toen reeds vier kinderen geschonken. In de R. K. kerk aan de Leeuwenstraat lieten zij doopen: den 23 November 1775 Johannes Jodocus; den 26 Juli 1777 Johannes Cornelius; den 30 December 1778 Magdalena Louisa; den 24 September 1780 Hendrikus Franciscus. De laatste is onze dichter, daarom teekenen wij aan, dat zijne doopgetuigen waren Hendrik Sanders en Francisca van der Hacht.

Waar Carel Lodewijk toen woonde, wij kunnen het niet precies zeggen; waarschijnlijk op den Coolsingel tusschen de Delftsche en de Binnenwegsche poorten. Drie jaren later werd hem eene dochter geboren, Joanna Carolina, diė 5 Februari 1783 werd gedoopt; weder drie jaren daarna een zoon, Johannes Wilhelmus, gedoopt 12 Februari 1786, en twee jaren later, 25 Januari 1788, een tweeling, Cornelis Martinus en Jacobus Franciscus.

Deze dubbele zegen viel hem ten deel, toen hij de woning van den kastelein bij den schouwburg betrokken had. Zijne vrouw schonk hem er 3 Mei 1789 nog een kind, Carolina Petronella. In de Kerklaan, waar hij tot zijn dood bleef wonen, kreeg hij nog verscheidene kinderen: weder een tweeling, Joanna Carolina Francisca en Jodocus Dominicus, 4 Augustus 1790; Petrus Aloïsius, 27 Augustus 1791; en Johannes Petrus, 9 November 1795.

De revolutie naderde; het bestuur van den polder Cool onderging dezelfde verandering als alle besturen in den lande. De aanzienlijken moesten wijken voor de burgers. Carel Tollens werd tot schepen gekozen, en hij was dit ook in 1804 en 1806.

Uit het huis in de Kerklaan huwde zijn oudste dochter, tevens door het overlijden van twee vroeger geborenen, zijn oudste kind, Magdalena Louisa, even negentien jaar oud, den 26 Februari 1797 met Jacobus Antonius Pozzoli, Italiaan van geboorte, maar te Rotterdam woonachtig.

Den 5 Augustus 1817 verloor hij er zijne vrouw, en een jaar later, den 12 Juni 1818 stierf hij er zelf. Den 15 Juni werd hij begraven in de Groote kerk, in een huurgraf.

Jodocus Johannes Tollens had vijf gezinnen nagelaten: 1°. Johannes Tollens, gehuwd met Isabella Costenobele, die waarschijnlijk op den Goudschen Singel bleef wonen, als ten minste Anna Carolina Tollens, 1 September 1797 gehuwd met Jac. Suijdmulder (een jongman, die op 't Haagsche Veer woonde) en op den Goudschen Singel woonachtig, zijn dochter is; 2°. Carel Lodewijk, wiens geschiedenis wij hebben verhaald; 3°. Maria Apollonia, gehuwd met J. F. Flamme en vóór 1790 met vijf kinderen gezegend; 4°. Maria Catharina, gehuwd met A. Verroen, die ook niet zonder kinderen bleef; 5°. Henricus Petrus Joannes, met Johanna Kuijpers gehuwd.

Carel Lodewijk had dus familie genoeg; met zijne zuster Flamme was hij, naar 't schijnt, niet op intiemen voet: geen enkelen keer vonden wij hem opgeteekend als peter over een van haar kinderen, of haar als meter bij de zijne.

Blijkbaar was hij een ijverig man; het zaakje van zijn vader nam onder zijne leiding voortdurend toe, en was aanmerkelijk in bloei gestegen, toen hij het hoofd nederlegde.

Na den dood van zijne twee oudste zonen, moest Hendrikus Franciscus hem opvolgen in zijne zaak. Voor diens opvoeding werd, naar het schijnt, bijzondere zorg gedragen. In zijn prille jeugd werd deze naar een oom te Amsterdam gezonden, en toen hij daar niet meer blijven kon, naar een kostschool te Elten, door den heer Helmes gehouden. Lang bleef hij hier niet, want op zijn vijftiende jaar, in 1795, kwam hij thuis. Hij werd toen in de zaak aan het werk gezet, niet omdat hij daarin behagen had, maar omdat het de zaak van zijn vader was en hij mettertijd dezen moest terzijde staan.

Hendrikus Franciscus was een vurig, opgewonden jongeling. Poëzie en politiek, die meestal elkaêr slecht verdragen, boeiden gelijkelijk zijne aandacht, veel meer dan penseelen en kantoorboeken. Onophoudelijk dichtte hij allerlei liedjes en met jeugdige onstuimigheid sloot hij zich bij de patriotten aan. Gelijk overal was ook in het Ambacht Cool een Vaderlandsche Societeit opgericht, waar men de hervormingen overwoog, die in het bestuur van stad en land noodzakelijk schenen, en waar men geducht te keer ging tegen de Oranjepartij. Carel Lodewijk was ook patriotschgezind; zou hij anders schepen zijn geworden? De jeugdige Hendrikus evenwel was een van de vurigste en welsprekendste leden der Sôcieteit. In 1797 werden de clubs uitgebreid tot volksvergaderingen. Die van Tollens gaf hiervan kennis door de volgende aankondiging (Rott. Courant 21 Maart 1797):

«De Vaderlandsche Societeit, in de Ambachten van Beukelsdyk, Oost- en West-Blommersdyk en Cool, zich hervormd hebbende in eene Volksvergadering, onder de Zinspreuk:

Een waare Vryheidsmin, gegrond op pligt en Reeden:
Doet hier den Patriot in 't spoor der deugden treeden.

geven by dezen kennis van hun aanwezen; verzoekende aan alle waar Vryheidsminnende Corporaas, met hunlieder Correspondentie te worden begunstigd, zoo als zylieden wederzydsch beloven; — mits de Brieven *Franco*, en aan het adres van

A. TOLLENS, Cz.
Secretaris der Volksvergadering voorn.

Cool den 21 *Maart* 1797
Het Derde Jaar der Bataafsche Revolutie.

Deze advertentie werd den 25 Maart, met verbeterde naamteekening, herhaald.

Weldra volgde hierop de volgende aankondiging (Rott. Courant 8 April):

«De leden der Volks-vergadering, in den Ambachte van Beukelsdyk, Oost- en West-Blommersdyk en Cool, onder de zinspreuk:

Een waare Vryheidsmin, gegrond op Plicht en Reeden:
Doet hier den Patriot in 't spoor der Deugden treeden.

Verklaren by deze, dat hunne bedoelingen niet anders ten oogmerk hebben, dan Orde en Billykheid; dat zy alle verwarringen en Regeringloosheid, in een welgeördende Maatschappy verfoeyen, dat zy alle aankleving tot het vernietigde vorig Bestuur, niet minder, dan al wat eenigzints naar *Aristocratie* zweemd, in het tegenwoordig Bewind, verachten, en al hunne vermogens zullen byzetten, om tegen de minste inkruiping, van wat aart ook, zorgvuldig te waken; dat zy oprechte minnaars van ware Gelykheid zyn: Beantwoordende in den volsten zin, aan de zoo plechtig verklaarde Rechten van den *Mensch* en *Burger*.

«Deze, en géén andere regelen, zyn de *Fondamenten*, waarop de Leden van bovengemelde Volksvergadering, hunne werkzaamheden rigten zullen; — daar zy afkeerig zyn van alle zoogenaamde geboorte, of schitterende grootheid, zonder wezentlyke verdiensten, den voorrang, tot eenige maatschappelyke betrekkingen, van wat aart ook, boven anderen te geven: Erkennen zy geene verdiensten in den vryen Burger, dan deugden en bekwaamheden, en dus dat, daar alle menschen, volgens het regt hunner geboorte, gelyk zyn, een yder die deze stelling *adopteert*, en de dierbare Vryheid hoogschat, ook aanspraak tot alle maatschappelyke betrekkingen moet hebben.

«Ten einde zich dus aan alle zoodanige beminnaren

van Vryheid, en aan een yder te doen kennen, leggen de Leden voornoemt, hunne ware gevoelens bloot; daar zy de *Correspondentie*, van de met hun eenstemmende, en de voor *één-* en *ondeelbaarheid* zynde Corpora's, verzoeken, zoo als zylieden dezelve wederzyds beloven.

PETRUS VAN DINTER,
President.

Cool den 8 *April* 1797.
Anno 3.

In kennisse van my,
H. TOLLENS C.Z.,
Secretaris.

Tollens' politieke bemoeienissen duurden echter niet lang. Bij advertentie van 21 October 1797 verzocht de Volksvergadering alle Vaderlandsche Societeiten òf Volksvergaderingen binnen de jurisdictie van Schieland gelegen, gecommitteerden te zenden op eene vergadering, welke den 25 October zou gehouden worden. De benoeming van den hoogheemraad en de ambachtsbewaarders was op til. Waarschijnlijk was de oppositie tegen die functionarissen hemzelf of zijnen vader niet naar den zin. Ten minste zijn naam staat onder deze advertentie niet.

Het duurde niet lang meer of de poëzie hield hem uitsluitend bezig. In het voorjaar van 1798 schreef hij eene voorrede voor een blijspel in één bedrijf: «De Bruiloft», dat hij in het volgend jaar uitgaf, en in het najaar, toen de aftocht der Engelschen en Russen feestelijk gevierd werd, vertoonde men een Divertissement met zang, door H. Tollens en M. Westerman «De vrede in Nederland of de aftocht der Engelschen en Russen». Dit volgde op de vertooning van «Mannenmoed en vrouwenmin, groot, nieuw tooneelspel in vier bedrijven, behelzende de Heldhaftige Daaden en Krygsverrichtingen tusschen de Aloude Bataven en Romeinen», terwijl de geheele «extra-representatie» gegeven werd «geheel ten voordeele der gesamentlyke tooneelisten».

Reeds op het einde van het jaar 1797 had Tollens Voltaire's dood van Cesar vertaald, maar hij had dit laten liggen om Sebille's navolging. Doch «ontwarende dat deze dichter Voltaire slechts van verre had gevolgd, vele gedachten had weggelaten, vele andere had geplaatst», veranderde hij weder van besluit, en zond den 24 November 1800 zijn stuk ter perse. De loftuitingen, welke hij wegens deze navolging ontving, deden hem besluiten om van tijd tot tijd de nog onvertaalde tooneelstukken van dien dichter over te brengen in onze taal, en eerst hierna, verscheen eene «proeve van eigen vinding»: Blinval en Emelia, of het Loon der Edelmoedigheid; tooneelspel in één Bedryf.

Om dezen tijd had hij leeren kennen Gerbranda Catharina Rivier, dochter van den acteur en tooneelschrijver Simon Rivier en den 12 November 1780 in de Groote Kerk te Rotterdam gedoopt. Het was haren vader, gelijk het geheele Rotterdamsche tooneelgezelschap, waartoe hij behoord had, niet voorspoedig gegaan. Na de ontbinding van dat gezelschap, in 1787, zwierf hij eenigen tijd rond, te vergeefs elders een emplooi zoekende. De laatste jaren der vorige eeuw waren voor tooneelvertooningen en tooneelgezelschappen niet gunstig, althans te Rotterdam.

Of de twintigjarige Gerbranda ook de tooneelspeelkunst beoefende? Of zij behoorde tot het gezelschap, waarmede W. Bingley in den winter van 1800 eenige voorstellingen in den Rotterdamschen schouwburg gaf? Het is waarschijnlijk, maar zeker is het niet. Bij de laatste voorstelling, ten voordeele der gezamenlijke Tooneelisten werd, behalve het tooneelspel «De Struikroovers van Kalabrien of de onveilige wildernis», vertoond «De Schoenmaker van Damascus, vrolijk Tooneelspel, versierd met een fraai Turksch Muzijk, in drie bedrijven, naar het Fransch van Pigault le Brun, door H. Tollens Czn.». Wie weet of Gerbranda daarin niet zijn hart veroverde.

Hoe dit zij, reeds vroeger kende hij haar en had hij haar lief. In 1799 was te Amsterdam bij Pieter Johannes Uylenbroek verschenen een bundel in poëzie en proza, getiteld: Proeve van sentimenteele Geschriften en Gedichten, door H. Tollens, C.Z., en de, van 22 Maart 1799 gedagteekende, eerste bladzijde luidt:

Gy wilt het, dierbaar meisje? Welaan! uw wil is my eene wet: de lettervruchtjes van eenige gevoelvolle uren zullen in het licht verschynen. Het koelbloedig hart noeme die laf of overdreven, u hebben zy behaagd, en deze belooning streeft alle andere te boven.

Myne kunstvrinden weten dat ik, zelfs noch vóór weinige maanden, niet vermoedde ooit iets van dezen aart te zullen schryven, verre van ooit iets diergelyks waereldkundig te zullen maken. Myn hart brandde slechts in zucht tot kunst; ik zag u, en het ontbrandde in liefde.

Men zoeke dan in dezen bundel veel gevoel, weinig kunstmatigs: op een' agttienjarigen ouderdom kan men wel een teder minnaar, doch geenszins een geöefend kunstenaar zyn; alleen voor tedere harten, als het uwe, zal 'er mogelyk iets streelends in gevonden worden: de koelbloedige wysgeer leze die niet.

Volgens de tweede alinea dezer ontboezeming, kan men de kennismaking van Tollens en Gerbranda Rivier stellen in de tweede helft van 1798, en als wij in het gedicht «Aan myne geliefde» lezen:

Nimmer mag ik u bezitten;
Wreed vooroordeel scheid ons steeds...

dan rijst het vermoeden, dat dit wel eens geen klinkklank kan zijn geweest, gelijk de meeste klachten naar 't model van Werther, in dezen bundel vervat. Immers, de «Proeve van Minnezangen en Idyllen», welke het volgend jaar bij denzelfden uitgever het licht zag, behelst eene «Opdragt aan myne tedergeliefde Gerbrande Catharina Rivier», waarvan het tweede en het derde couplet luiden:

Hoe zeer de felste ramp ons 't harte moog' doorbooren,
Daar snood vooröordeel wreed ons aan elkaêr ontrukt,
Laat toch myn tedre zang uw teder hart bekoren
Hy streele u in de smart, die ons zo grievend drukt!

Laat liefdes dartlend heil uw' droeven geest verblyden,
Schoon liefde aan ons-alleen tot bron verstrekt van pyn:
Eens stelt ze, ô myn vrindin! een einde aan al ons lyden:
Eens zal zy ook voor ons een bron van blydschap zyn.

En in het liedje, dat Tollens met zijn «beeldtenis» aan zijn geliefde zond en in dezen bundel is opgenomen, wordt nogmaals het «vooroordeel» als oorzaak van hunne smart vermeld:

Indien ge een kwyning leest in deze wezenstrekken,
't Is door den wreeden dwang die ons geluk verslind;

De hoop, de zoete hoop doet noch gestaag my hooren
Dat ik eens 't eind' zal zien van myn te wreede pyn,
Dat onze vaste trouw 's vooröordeels stem zal smooren
En gy myn gaê zult zyn.

Deze hoop werd niet vervuld. Hendrik en Gerbranda, het wachten moede, besloten zich niet langer te storen aan de stem van het vooroordeel, zich te ontrukken aan den wreeden dwang, en reisden naar Oost-Souburg.

Daar werden zij den 27 Juli 1800 in den echt vereenigd; dat beiden in het Kerkelijk trouwboek vermeld staan als «geboren te Amsterdam», het is, gelijk van zelf spreekt, eene vergissing; zij waren beiden te Rotterdam geboren, de twintigjarige bruidegom en bruid.

Jaren lang mocht Tollens zijne Gerbranda bezitten, en herhaaldelijk heeft hij zijn huwelijksgeluk bezongen. Over het reisje naar Oost-Souburg heeft hij dus nimmer berouw gehad.

Rotterdam, Oct. 1887.

TOONEELSPELERS EN ENGELSCHE KOORDE-DANSERS OP SCHOONDERLOO.

In het «Vierde Register van Delfshaven», een register, waarin alle, door het bestuur van Delft genomen besluiten werden opgeteekend, die betrekking hadden op Delfshaven, lezen we op fol. 106vo het volgende over een troep tooneelspelers onder directie van J. B. van Fornenberg, die reeds vroeger te Rotterdam voorstellingen had gegeven (1).

«De Heeren Burgemeesteren ende Regeerders der Stad Delft consenteeren by desen Jan Baptista van Fornenberge, dat hij met sijn Compagnie sal mogen ageren binnen den dorpe van Schoonderloo, ofte opde Delfs-haven daer hij de bequaemste plaets sal vinden voorden tyd van een maend ofte tot naerder ordre gedaen bij de Heeren Burgemeesteren, den 7 Augustij 1679».

In hetzelfde Register (fol. 107) leest men op 10 Augustus 1679 het volgende besluit:

«De Engelse korendansers op Schoonderlo geadmitteert geweest synde geduirende de Havensche kermis aldaer te speelen, ende nu by haer Achtbaren geinterdiceert vermits het exspireeren vande voorsz. kermis daerinne langer te continueren, hebben haer Achtbaren versocht, dat deselve de goetheyt wilde hebben haer alleen tot Dinxdach naestcomende ende langer niet haer Achtbaren permissie ende consent tot het voorsz. spelen te continueren, waer op gedelibereert synde is goetgevonden ende verstaen 't voorsz. versoeck vermits de cortheyt vande tyt te accorderen, ende is de voorsz. korendansers tselve aengeseyt, ende haer geordonneert tgene sy oock aengenomen hebben op toecomende Dinxdach op te breecken ende vertrecken».

---

(1) Haverkorn van Rijsewijk, De oude Rott. Schouwburg. bl. 7.

IETS OVER EN UIT ERASMUS' SAMENSPRAKEN,

DOOR

W. FRANCKEN Az.

Beets liet indertijd Vondel, toen dezen een standbeeld zou worden opgericht, vragen: «Word ik ook gelezen?» Met evenveel recht kon een ander beroemd Nederlander die vraag doen. Met evenveel recht? Maar Erasmus (1) schreef uitsluitend in het Latijn: daarin ook kenmerkend onderscheiden van Luther, die door zijn schrijven en zijne Bijbelvertaling de herschepper van het Hoogduitsch werd. Toch is er nog eene andere reden, waarom Erasmus, zelfs zijn «Lof der Zotheid», schaars gelezen wordt. De klassieke kunstwerken van de hoogste soort uitgezonderd, valt ons vaak de lezing van een geschrift, dat voor drie, twee eeuwen grooten opgang maakte, tegen: denkt eens aan Göthe's «Werthers Leiden»! Maar stelt men belang in de kennis der maatschappij, der zeden, den smaak, de heerschende denkbeelden van een tijdperk der geschiedenis, dan wordt het anders. En uit dit oogpunt is de

---

(1) Wat ik hier meedeel is een klein deel van eene verhandeling, door mij voor een paar jaren in «Mercurius» te Rotterdam gehouden, en die door mij werd opgesteld, voordat ik Huets «Land van Rembrand» las, en kennis nam van de Nederlandsche vertaling (1840) van «Eenige Zamenspraken» door Prof. Lulofs te Groningen. Misschien het volgende jaar nog iets anders uit den rijken voorraad!

lezing van Erasmus' «Samenspraken» goud waard: al was het alleen, omdat zij spoedig na de uitgave in duizenden exemplaren verspreid zijn geweest.

Intusschen ook nog uit een ander oogpunt. Erasmus' schoon standbeeld staat op de Groote Markt te Rotterdam. Men kan nog een andere bedenking hebben tegen die plaats dan de Ultra-Gereformeerden en de Roomsch-Katholiek, die zuchtte:

o Christe(us)! secht hij, siet
U(w) beelden gaet men storen!
Waerom sijt ghij oock niet
Tot Rotterdam gheboren?

De drukke plaats schijnt zeer ongeschikt voor den veelomvattenden kamergeleerde met zijn, door hem het eerst uitgegeven Grieksche Nieuw Testament, of een der Klassieken of Kerkvaders in de hand. Maar geeft hem zijne «Samenspraken» in de hand, dan vervalt het woord kamergeleerde, en is hij dáár zeker niet misplaatst. Want waarlijk bij zijne veelvuldige reizen in Engeland, België, Frankrijk, Zwitserland, Italië heeft hij zijne oogen goed opengedaan voor het werkelijke leven op ieder gebied, en in deze samenspraken heeft hij de eigenaardigheden van alle standen beschreven, de algemeene en bijzondere gebreken gehekeld en getoond schier van ieder verschijnsel in maatschappij, kunst, wetenschap op de hoogte te zijn. Al was het ook, gelijk wel meer satirieken overkomt, dat hij de diepste beweegredenen (motieven) zijner eeuw niet doorzag. Maar in de teekening der verschijnselen is hij uitnemend. En meent iemand, dat het bij hem te eenzijdig de kloosters, de bedelmonniken, de geestelijkheid, de aanroeping van tallooze santen, de pelgrimages, de vastenvoorschriften moeten ontgelden, geen ernstig en verlicht Roomsch-Katholiek zal *nu* miskennen, dat het mede aan Erasmus te danken is geweest, dat de oogen van

velen, ook van hooggeplaatste geestelijken voor zedeloosheden, bijgeloovigheden, dwaasheden zijn geopend geworden, die niemand in bescherming neemt. Nooit bespot of hekelt hij godsdienst en christendom, tracht steeds, op zijne wijze, tot een werkdadig geloof op te leiden, tracht zelfs aan te toonen dat hij nooit met de Kerk in strijd is, welker geleidelijke hernieuwing hij mogelijk houdt in tegenstelling met de onstuimigheid van Luther en diens aanhangers, welke hij geestig hekelt, 't zal blijken, even goed, als hij door ervaring in Italië opgedaan, de vrijgeesterij geeselt, die zich onbehoorlijke uitdrukkingen tegen Christus mag veroorloven, mits zij maar de verkeerde kerkpraktijken onaangetast laat.

Erasmus' Gesprekken (Colloquia) zijn tachtig in getal (1). Dit cijfer is slechts van lieverlede bereikt. Want de uitgave heeft eene bijzondere geschiedenis, die niet geheel duidelijk is. Hier volsta daaruit dit, dat buiten Erasmus om en op zijnen naam een paar boekjes mèt gesprekken waren uitgekomen (1519, 1521?), welke om het «slecht Latijn» en de eene en andere «ongerijmdheid» hem noopten zelf in 1522 eene echte uitgaaf te bezorgen. Dadelijk volgt te Parijs een nadruk, met een gefingeerde voorrede van Erasmus en op menige plaats deels vrij onnoozel, deels kettermeesterachtig «verbeterd», d. i. bedorven. «De schurk», zegt Erasmus, «een domme Saksische Dominicaner schijnt

---

(1) Kort voor het zetten van dit artikel verscheen van de hand van Dr. Adalbert Horawitz te Weenen een opstel «über die «Colloquia» des Erasmus von Rotterdam» in von Raumer's Historisches Taschenbuch. Herausgegeben von W. Maurenbrecher. Sechste Folge. Sechster Jahrgang. Leipzig 1887. 8°, bl. 52—121, waarin het een en ander over de geschiedenis der «Colloquia» wordt medegedeeld.

Door ongesteldheid van den schrijver was het hem echter niet mogelijk hiervan kennis te nemen; om dezelfde reden heeft hij zijn arbeid niet persoonlijk kunnen nazien. (RED.)

een hongerigen boekdrukker te hebben bedrogen». Erasmus zelf gaf in 1524 eene nieuwe uitgave: de latere, bij zijn leven, zijn nog steeds uitgegroeid.

Tachtig gesprekken, — in de fijn gedrukte uitgave van Tauchnitz meer dan 650 bladzijden, — wie heeft ze heden ten dage alle gelezen? Dit ware ook wat veel gevergd, daar ze hier en ginds van geen langwijligheid vrij zijn. Maar overigens, reeds dit geeft een literarisch genot in de zoogenaamde Latijnsche taal zoo gemakkelijk, zoo lenig, zoo glashelder alle verschijnselen der Europeesche menschheid in het begin der 16de eeuw, d. i. van den nieuwen tijd, besproken te zien; al moet, wie geen literator van professie is, nog al eens het woordenboek raadplegen. Zoo wordt in een der samenspraken (Tauchnitz I, bl. 100) eene buitenplaats met bloemen, broeibakken, tuinaanleg, hoofd- en nevengebouwen beschreven; en twee andere, van welke de eene een gesprek is met eene kraamvrouw, die zich om der wille van den tiran, de mode, vier weken ligt te vervelen, de andere den naam draagt van raadsel (I, bl. 312, II, bl. 223). Deze twee geven een zeer belangrijk overzicht van de hoogte of laagte van den stand der natuurwetenschap. Maar in die eerste is treffend schoon de wijze, waarop de jonge moeder ontraden wordt, om niet zelve haar kind te zogen, zooals veler gewoonte is. En wat dunkt u van de pittige beschrijving van Europa's toestand in 1525: «Christiern, de vrome Deensche vorst is balling uit zijn land, de Koning van Frankrijk niet voor zijn genoegen gast in Spanje; Karel zint op uitbreiding van grondgebied; Ferdinand heeft zijne handen vol in Duitschland; de maag van alle hoven lijdt aan geldgebrek; de boeren zijn in opstand, geen neerlaag schrikt hen af; het volk wil geene overheid; het huis des Heeren wankelt, het nadelooze kleed van Jezus scheurt. Met de tienden staat op het spel het gezag der geeste-

lijken, de waardigheid der godgeleerden, de majesteit der monniken; de biecht waggelt; de geloften minderen; de Pauselijke bevelen worden krachteloos: de eucharistie (mis) loopt gevaar; — de antichrist schijnt op de komst, heel de wereld is in barenswee.»

Men heeft van sommige samenspraken gezegd, dat zij dat te weinig zijn. Maar andere zijn recht levendig. Zoo b. v. Het Bedelaarspraatje (ptochologia) tusschen Irides, die bedelaar is, en Misoponus (arbeidschuw), die het geweest is. «I. Wat nieuwe vogel komt daar aangevlogen! 't Gelaat herken ik, niet de kleeding. Ik waag het, in weerwil van mijn lompen, hem aan te spreken. Gegroet, Misoponus! M. Irides! niet waar? I. Gegroet, Misoponus! M. Zwijg! I. Hoe? Mag 'k u niet groeten? M. Niet onder dien naam! I. Wat? Zijt ge dan niet meer, die gij waart? Is met uw kleed ook uw naam veranderd? M. Neen! maar ik heb mijn ouden (eigenlijken) naam hernomen. I. Wie waart ge dan? M. Apitius! (beroemd Romeinsch lekkerbek). I. Nu, ge zult u toch uwe oude orde niet schamen. Nog niet lang geleden behoordet ge tot onze Orde. M. Neen! over uwe orde (der bedelaars) schaam ik mij niet: wel over mijne eerste Orde. I. Welke bedoelt gij? der Franciscanen? M. Neen, vriend! maar der doorbrengers. Ik was rijk, bracht alles door: toen wou niemand Apitius meer kennen. Werken wilde ik niet. Zoo kwam ik in uw bedelaarscollege. I. Om van je andere kleedij te zwijgen, die verklaarbaar kan zijn uit de gunst der dievengodin. Maar van waar uw lichaam zoo welgedaan? Bij ons waart ge vol builen en zweren. M. Ge houdt mij toch niet voor een dief of roover? Ik vond een uitnemend geneesheer in — mij-zelf. I. Gij geneesheer? Dat wist ik niet. M. Toch ben ik het. Heel dat versiersel had ik er op gesmeerd met wierook, zwavel, gom, lijm, geronnen bloed. Maar, zoodra ik wilde, trok ik het af. I. o Gij

bedrieger! ik hield u waarlijk voor zoo diep ellendig, dat gij voor Job kondt doorgaan. Maar verder! Vondt ge een schat? M. Neen; maar een vrij wat gemakkelijker winst, dan de uwe. I. Hoe? en gij hadt geen kapitaal? M. Neen! maar iedere grond biedt der kunst haar voedsel! I. o Zoo! ge bedoelt de kunst van beurzen-snijden. M. Verschooning! 'k Bedoel de Alchymie».

Tot tweemalen toe heeft Erasmus die Alchymie beschreven als eene groote fopperij. Vermakelijk vooral, hoe, als telkens de proef mislukt, de bedrieger zich toch met het geld voor de zeer dure ingredienten der proef verrijkt en ten laatste nog van den bedrogene geld toe krijgt, om een voorgewend politie-onderzoek te voorkomen. Een ander bedrog wordt onder den titel van Hippoplanus (z. v. a. paardenbedrog) geteekend, waarbij intusschen de bedrieger zelf bedrogen wordt. Iemand verkoopt een slecht paard, dat hij door een kunstje voor goed deed doorgaan. Na eenige dagen komt de kooper, die het bedrog ontdekt heeft, en is niet uitgesproken over den lof der heerlijke eigenschappen van het paard, dat hij enkele dagen bij den oorspronkelijken eigenaar stalt. Een vriend wordt in den arm genomen, die den bedrieger beleest aan hem het paard voor eene hooge som te verkoopen. Over een paar dagen komt hij weer, zal dan betalen en het beest afhalen. Daar verschijnt de eigenaar en veinst eene woedende drift, dat zijn paard verkocht is. Slechts voor hoog geld wordt die drift gestild. De tweede kooper kwam niet terug.

Behalve op bedelmonniken en domme geestelijken heeft Erasmus het zeer dikwijls gemunt op ridders, krijgslieden en oorlog, ofschoon ook de geneesheeren hunne beurt krijgen. Zoo in de Begrafenis, waar naast de kamer, waarin de patient ligt te sterven zes dokters («genoeg om er zes te dooden») kibbelen over de oorzaak der ziekte, zich allen

laten betalen en tegen vergoeding hunnerzijds van de zielmissen de vrijheid bedingen, om het lijk te openen. Maar geestiger is de wijze, waarop hij onder den titel van Evangeliophoros (evangelieverspreider) een ruw en onzedelijk aanhanger der hervorming hekelt, die het N. Testament aanbeveelt. Een Franciscaner had op den preekstoel gescholden op de verspreiding des Evangelies. Hij op hem af en met het Evangelieboek, hard van band, misschien met koperen sloten, geeft hij hem om de ooren en op den rug. «Wat dunkt u?» vraagt de Franciscaner, «is dit het Evangelie aanbevelen?» «Ja», zegt de ander, «'t is althans het Evangelie door het Evangelie verdedigen!»

Erasmus' afkeer van krijgslieden en oorlog had voor een deel zeker zijne bron in 's mans niet krijgshaftige en niet moedige natuur; maar toch veel meer in de afschuwelijkheden van den toenmaligen krijgsdienst. Op hoevele bladzijden heeft hij niet als uit eigen aanschouwing beschreven, hoe de legers als een samenraapsel van roovers waren, die zich aan den meestbiedende verkochten en dan na geplunderd, gebrand, geschoffeerd, gemoord te hebben als verminkte bedelaars weerkeerden, en de afzichtelijke en ongeneeslijke besmettelijke ziekten meêbrachten «erger dan melaatschheid en pest». Ook waren er niet weinige helden onder op de manier van dien eenen, die een wond aan het hoofd — bij een twist over het spel, en een verdraaide knie bij het struikelen op de vlucht had bekomen. Ook hier kon hij zijn spot met zeer onheilige heiligenvereering niet inhouden. Een soldaat vertelt, dat de Heilige Barbara hem heeft toegeknikt. «Zoo», vraagt de ander, «was het voor of na den maaltijd?» «Na den maaltijd!» «o Zoo! dan lijken soms zelfs de boomen te knikken».

Wat nu de adellijken betreft, tot wier « ridderlijkheid » het schijnt te behooren «vele schulden te maken en dan on-

der den naam van «oorlog, diefstal te plegen op groote schaal», Erasmus heeft hen in zijn ἱππεὺς ἄνιππος (d. i. ridder zonder paard) of «Voorgelogen Adel», uit eigen ervaring, opgedaan met zekeren Eppendorf, van wien hij bij zijn laatst verblijf te Bazel en bij zijnen strijd met Ulrich von Hutten veel last had gehad, ten deele naar het leven geteekend, of wilt gij, het hier volgende recept gegeven: Fingeer een naam, die eindigt op berg, met een onmogelijk dorp voorop. Ga naar eene badplaats; bluf met uw' kleeren en wapens en ringen; speel grof, vloek veel, en... koop een geletterd man om, dat hij in het een of ander boek uwen naam met eene groote voorletter prijze. Laat op uwe kamers eenige nagemaakte brieven van Vorsten en Grooten der aarde open slingeren; zorg, dat altijd van uwe met koper gevulde beurs de bovenste stukken goud zijn; zorg, dat, als ge soms in 't voorbijgaan van iemands kamer toevallig wat geld of juweelen medeneemt, niemand onderstaat u, zoo'n groot heer, er van te verdenken. Een enkel rooftochtje van uwe knechts in de buurt kan ook geen kwaad. En — als men eindelijk achterdocht gaat opvatten, denk dan aan vluchten: doch geen vlucht van een haas, maar van een leeuw. Veins namelijk, dat de Keizer u heeft opgeroepen, om een oorlog te voeren en wel in deze zelfde streek, waar gij uwe streken hebt uitgehaald.

Op een geheel ander terrein verplaatst ons de Synode van Taalgeleerden. Een monnik had, naar het schijnt, een boek uitgegeven onder den titel van *Anticomarites*. Nu komen er zeven wijzen bijeen en pakken allerlei quasi-geleerdheid uit, zelfs Hebreeuwsch, om dit woord te verklaren. Maar zooveel hoofden, zooveel zinnen, d. i. zoovele afleidingen, de eene nog dwazer dan de andere. Op 't laatst moet toch beslist worden; maar bij meerderheid van stemmen gaat het niet en zal 't ook op eene nieuwe synode

niet gaan, daar ieder zijne bruid voor de mooiste houdt. Dan moet het maar door het lot uitgemaakt en ieder, die de verklaring van den zóó aangewezene niet volgt, tot straf in de spraakkunst met eene kapitale letter als ketter worden aangeduid. De verklaring, aan welke het lot gunstig is, werpt zulk een ongunstig licht op het boek, dat het gesprek eindigt met den voorslag, om den auteur Archimorita, d. i. aartsdwaas te doopen.

Où est la femme? Om antwoord op die vraag behoeft gij de «Samenspraken» niet lang te doorbladeren. Over het algemeen krijgen wij een beteren indruk van de vrouwen dan van de heeren der schepping, over wier ruwheid, losbandigheid, dronkenschap telkens geklaagd wordt. En het zijn niet de minst ernstige gesprekken, waarin Erasmus nu eens partij trekt voor een meisje, dat op verlangen harer ouders op proef in een klooster is gegaan, maar weigert om min aangename ervaringen de belofte af te leggen, of dan weer een pas gehuwde, die zich over haren man beklaagt, door een andere laat terechtwijzen en onderricht ontvangen in de kunst om menschkundig met hem om te gaan. Trouwens Erasmus heeft een geheel boek over «het Christelijk Huwelijk» geschreven en opgedragen aan eene vrouw, die niet veel christelijks van haren gemaal heeft ondervonden — Catharina, de vrouw van Hendrik den achtsten.

Geestig is de Vrouwensenaat of raadsvergadering in miniatuur. Waarom zouden de vrouwen die niet even goed hebben als de mannen? Zoo oordeelen de vier matressen, die haar willen oprichten. Kibbelarij zij geweerd, al geven koningen en bisschoppen geen al te goed voorbeeld. Maar alleen gehuwden mogen toegelaten worden — en geen woord kwaads over de mannen, hoeveel aanleiding deze daartoe ook geven. De orde van zitplaatsen worde vooraf bepaald, opdat men niet, gelijk in vorstelijke sa-

menkomsten en pauselijke conciliën is gebeurd, maanden twistte, voordat men kon gaan zitten. Mondelijk worden de stemmen uitgebracht, niet bij voetgetrappel, dat bij de lengte der japonnen te veel stof zou opjagen. Een der eerste onderwerpen zij de kleeding, en wat te doen tegen de ergerlijke weelde van burgervrouwen en — dochters. Terwijl de man misschien schoenen lapt, zijn zij met haar zijden, sleepende, bebloemde, met goud en zilver doorwerkte, met bont afgezette kleederen, niet te onderscheiden van adellijke vrouwen. En als de vrouw van iemand, die nauwelijks ridder is, een' staart of sleep van vijftien ellen draagt, wat zal de echtgenoot van een' graaf en hertog beginnen? En waar zal het heen, — om van de hoeden niet te spreken — als men, nadat eerst aan het, van voorhoofd en slapen opgestreken en toen aan het, van het voorhoofd neergestreken haar de adellijke jonkvrouw te onderkennen was, nu hetzelfde bij niet-adellijken ziet? Waar zal het heen, als eene rijke koopmansdochter weigert uit den weg te gaan voor eene, die uit twee adellijke geslachten is gesproten? Over deze en dergelijke zaken zal de vrouwen-senaat handelen; twee dames zullen het woord geven en ontnemen, vier de pen voeren en — wie wat verklapt, wordt met drie dagen zwijgens gestraft.

Menige samenspraak draagt den naam van maaltijd: men ontmoet een welgekruid, een godsdienstig, een wereldsch, een poëtisch gastmaal. 't Is eigenlijk om den tafelkout te doen, die, wel wat langwijlig, allerlei ter sprake brengt. Zoowel de beschrijving van een weelderige buitenplaats (in Vlaanderen?) als de uitlegging van plaatsen des Bijbels of van de Klassieken komen er in voor. Er schemert in door, dat Erasmus, die van visch een onoverwinlijken afkeer had, zich andere goed toebereide spijzen wel liet gevallen, ook geen afkeer had van een' goeden dronk

wijn, dien hij aldus beschrijft: «Wat doet», vraagt een, «de kleur er toe, als maar de smaak goed is!» «Ja maar», antwoordt de andere, «zij, die goed tehuis zijn in de gastmaalphilosophie, beweren, dat geen wijn goed is, die niet aan de oogen door de kleur, aan den neus door den geur, aan het gehemelte door den smaak en aan de ooren door den naam bevalt». «Maar wat doet de naam er toe?» «Wel, 't is gebeurd, dat kenners Leuvenschen wijn dronken op den naam af voor Bourgondiër uit Beaune».

Erasmus heeft veel en in vele landen gereisd. Hoe geheel anders dan in onzen tijd, als wij hem groote afstanden, begeleid door zijnen knecht (een er van is in zijn testament bedacht), te paard zien afleggen. En zoo is dan zijne vergelijkende beschrijving van de Fransche en de Duitsche Herbergen zijns tijds uit eigen ervaring gegeven.

Ik laat die om het karakteristieke in haar geheel hier volgen:

HERBERGEN.

Berthulphus. Waarom verwijlen zoo velen toch twee, drie dagen te Lyon? Ik gun mij, ééns op reis, geen rust, vóórdat ik ben, waar ik heen wil. Guilielmus. En ik verwonder mij, dat iemand er zich van laat wegtroonen. B. Waarom toch? G. Wel, omdat van dáár de reisgenooten van Ulysses niet zouden kunnen losgescheurd worden: de Sirenen zijn er. Men wordt in zijn eigen huis niet beter behandeld dan daar in een logement. B. Hoe zoo? G. Wel bij tafel stond steeds de eene of andere vrouw, die met haar geestigheden den maaltijd opvroolijkte. Men verstaat er zich wonderlijk op aangename vormen. Dadelijk kwam de huismoeder ons te gemoet en ons «veel genoegen» toewenschen; zij hoopte, dat, wat werd voor-

gezet, ons smaken zou. Daarop volgde de dochter, eene beschaafde vrouw van zoo fijne taal en manieren, dat zij zelfs een Cato zou opvroolijken. En men spreekt u niet aan als onbekende gasten, maar als waart gij sinds lang bekende vrienden. B. Daarin herken ik de humaniteit der Fransche natie. G. Moeder en dochter mochten niet verwijlen, daar zij de huishouding waarnemen en nieuwe gasten begroeten moesten. Maar onmiddellijk stond een dienstmeisje klaar, opgewassen tegen alle mogelijke scherts. Zij alleen was best in staat om alle geestige zetten terug te kaatsen en zij hield het gesprek gaande, tot de dochter des huizes weerkeerde. B. Nu goed! maar hoe was nu de eigenlijke inrichting? Want met aardige praatjes wordt de maag niet gevuld. G. Uitnemend! Zoodat ik niet begrijp, hoe zij voor zoo weinig de gasten konden ontvangen. En na den maaltijd voeden zij een' mensch met aardige praatjes tegen de verveling. Ik gevoelde mij als tehuis, niet onder vreemden. B. En hoe waren de slaapkamers? G. Ook daar was vrouwelijke, vroolijke hulp tot uwe dienst: uit zich zelf vroegen zij, of wij ook morsige kleeren hadden, wiesschen die en brachten ze netjes terug. In één woord, overal meisjes en vrouwen, behalve in den stal, ofschoon zij ook soms tot daar doordringen. En bij het weggaan drukt men u zoo warm de hand, als of allen broeders of van de naaste familie waren. B. Nu, die zeden mogen bij de Franschen tehuis hooren, mij bekoren meer de Duitsche zeden, als meer mannelijk. G. Ik ben nooit in Duitschland geweest. Eilieve, vertel mij eens, hoe zij daar een gast ontvangen. B. Of 't overal zoo is, weet ik niet, maar wat ik zag, vertel ik u. Bij aankomst groet niemand u, om den schijn te mijden van u noodig te hebben. Dit acht men gemeen en beneden de Duitsche waardigheid. Eindelijk, na lang roepen steekt iemand zijn hoofd door een klein venster van een verwarmde kamer (want daarin huizen zij tot den

zomer-zonnestilstand!), zooals een schildpad uit zijn schild loert. Dien moet gij vragen, of gij hier logeeren moogt. Zijn niet weigeren geldt voor toestemming; op uwe vraag, waar de stal is, volgt alleen een wenk met de hand. Dáár kunt gij uw paard naar eigen hartelust verzorgen, geen knecht steekt een hand uit. Is het een bezochte herberg, ja dan wijst een knecht u den stal, maar tevens eene ellendige plaats voor uw paard: de betere blijven voor de later komenden, vooral voor de edelen. Maakt ge praatjes, dadelijk heet het: «Bevalt het je niet, zoek dan eene andere herberg». Hooi krijgt ge in de steden slecht en duur, om het intusschen bijna als haver te betalen. Nu verhuist ge met schoenen, reiszak, slijk, naar een verwulfd vertrek, waar allen samenkomen. G. Hoe anders bij de Franschen, die u een kamer aanwijzen, om u te reinigen, te verfrisschen, u te warmen en uit te rusten. B. Hier in Duitschland niets van dit. In die ééne kamer, je trekt er je laarzen uit, je pantoffels aan, wisselt van kleeren, zoo je wilt, en hangt je natte plunje uit, schuift zelf wat dichter bij de kachel. Er is ja! water om je handen te wasschen, maar dikwijls zoo zuiver, dat je later ander vraagt om de eerste wassching weder weg te wasschen. G. Alle lof voor deze, zoo weinig verwijfde mannen! B. Verder, zijt gij b. v. ten vier ure aangekomen, reken niet op eten voor negen, soms tien uren. Zij verroeren zich niet, voordat zij allen in ééne moeite kunnen bedienen. G. Ah zoo! Zij zoeken compendium (in de dubbele beteekenis van kortheid en winst). B. Juist! Nu komen soms in één vertrek, tachtig, negentig voetgangers, ruiters, kooplui, handelaars, koetsiers, zeevolk, landlieden, kinderen, vrouwen en mannen samen, gezonden en zieken. G. Een echt coenobium (dubbele beteekenis van klooster en samenleving). B. De een kamt zich de haren uit; de ander veegt zijn zweet weg, de een reinigt zijn stevels,

de ander verspreidt een knoflookgeur. In één woord, 't is er eene Babylonische personen- en spraakverwarring. En, zien zij iemand uit den vreemde, die door beschaving zich onderscheidt, op hem zijn aller oogen gevestigd, alsof er een nieuw dier uit Afrika is aangekomen; zelfs aan tafel vergeten zij hunne spijs, om hem toch goed op te nemen. G. Zoo iets geschiedt niet te Rome, Parijs of Venetië. B. Intusschen moogt gij niets vragen. Laat in den avond komt eindelijk een oude knecht met witten baard, kaal hoofd, onvriendelijk gelaat, slordig in de kleeren. G. Zulken moesten eens schenkers achter de tafel der Kardinalen te Rome zijn! B. Hij slaat zijn oogen in het rond, hoe groot het getal der gasten is. Hoe meer er zijn, te harder stookt hij de kachel. Het toppunt eener goede behandeling schijnt hier, dat allen in 't zweet versmelten. Doet gij half stikkend een reetje van een venster open, dadelijk is het: «Toe!» En op uw woord «ik stik», — «Zoek dan eene andere herberg!» G. Maar zulk eene opeenhooping is vrij gevaarlijk, vooral om besmet te worden met die bekende besmettelijke ziekte. B. Ja, maar zulke moedige mannen lachen daarmede. G. Goed, maar dan zijn zij moedig ten koste van veel en van veler gevaar. B. Wat zal men doen? Standvastigheid verandert geen gewoonte. G. Ei zoo! maar in Brabant heeft men in de jongste jaren toch de openbare baden verboden uit vrees voor genoemde ziekte. B. Hoor nu verder! Daar komt de gebaarde Ganymedes weêr binnen en legt zooveel servetten op tafel, als hij voor het aantal gasten voldoende rekent, maar, gerechte hemel! het is geen neteldoek. 't Lijkt meer op zeildoek van een scheepsra! Nu valt ieder aan, alles dooreen, arm en rijk, heer en knecht. G. Schoone gelijkheid, zooals aan de discipelen van Christus past! B. Ieder krijgt een houten bord, een lepel van hetzelfde metaal en een glas; dan een stuk brood, dat ieder uit verveling

oppeuzelt, terwijl de brij gekookt wordt. Het duurt soms een uur. En dan de wijn! Wat een tuig! Juist eene kost voor de Sophisten, zulk een licht, zuur wijntje is het. Vraagt ge voor uw eigen geld om anderen, men ziet u aan, alsof men u verslinden zal, en zegt: «Zooveel Graven en Baronnen hebben hier gelogeerd, niemand klaagde ooit over den wijn. Bevalt het u niet, zoekt eene andere herberg». Want alleen den adel van hun volk houden zij voor menschen en bluffen steeds met de wapens van dezen. Zij gebruiken hen als een brok, om den bek te vullen van iederen blaffer. Nu komen de schotels, in de eerste wat broodbrokken overgoten met vleeschnat, of, als het vischdag is, met nat van groenten. Dan weer een andere soep, dan zoo iets van opgestoofd vleesch of opgewarmde zoutevisch. Dan brij, dan de een of andere steviger kost. Eindelijk eerst, nadat de eerste honger is gestild, komt gebraden vleesch of gezoden visch; maar weinig en dat spoedig verdwijnt. Zoo richten zij den maaltijd in als de tooneelspelers, die tusschen de verschillende bedrijven in de koren invoeren! in casu koeken en brij. Maar ook zorgen zij, dat het laatste bedrijf, als bij een goed dichter, het beste is. — Ondertusschen is 't een groot vergrijp, om vóór den bestemden tijd, dien zij met een wateruurwerk (clepsydra), meen ik, afmeten, te vragen: «neem dezen schotel weg!» Eindelijk komt de waard zelf en vraagt, of men nog iets begeert, waarop een beter soort van wijn verschijnt. En vreemde volkszeden! Zij zien u gaarne drinken, terwijl hij, die het meeste wijn drinkt, niets meer betaalt dan die het minst drinkt, en er soms zijn, die het dubbel in wijn tot zich nemen, dan hetgeen zij voor den maaltijd betalen. Laat mij u nog even zeggen, dat, als de lui warm zijn geworden van het drinken, er een onbeschrijfelijk rumoer en stemmen-tumult ontstaat. Hooren en zien vergaat'je. Dikwijls mengt zich

daaronder een soort van narren, een vermaledijd geslacht, maar waarin de Duitschers juist behagen scheppen. Door hun gezang, gelach, geschreeuw, geweld dreigt de kamer in te vallen, en verstaat niemand zijn buurman. En of ge nu wilt of niet, je moet tot diep in den nacht het uithouden. Eindelijk wordt de kaas, waaruit, zal zij lekker zijn, de wurmen moeten kruipen, weggenomen, en brengt onze gebaarde, norsch en somber als Charon, een houten bord, waarop met krijt cirkels en halve cirkels geteekend zijn; die dit begrijpt, werpt er een stuk geld in, de een voor, de andere na, volgt. Eindelijk, als allen betaald hebben, knikt hij met het hoofd. G. En als iemand klaagt over onbillijke rekening? B. Geen wijze doet dat! Hij kreeg een snauw: «gij betaalt niet meer dan een ander». G. Heerlijke vrijheid! C. Ja! ja! als iemand vermoeid van de reis naar bed wil gaan, heeft hij op de anderen te wachten. B. 't Heeft veel van Plato's Republiek. B. Nu wordt ieder zijn nest aangewezen, niets anders dan een slaapplaats, geen enkel gemak er bij. Met de zindelijkheid is 't als bij den disch: misschien in geen half jaar de lakens gewasschen! G. Hoe gaat het intusschen in den stal? B. De paarden worden er op eendere manier als de menschen behandeld; op enkele plaatsen is 't iets beter. G. Nu wilde ik u wel eens vertellen, hoe men de gasten ontvangt in Italië, in Spanje, in Engeland, in Wales, want de Engelschen hebben iets van de Franschen, iets van de Duitschers als uit beiden gesproten. De inwoners van Wales noemen zich oorspronkelijke Engelschen, autochtonen! B. Goed: doch nu niet! de schipper wacht mij. Later komt gelegenheid tot nieuwen snap.

Van geheel anderen aard is de samenspraak over, of liever het verhaal van een:

SCHIPBREUK.

Antonius. Ontzaglijk! Is dit eene scheepsreis, de hemel beware mij, dat mij ooit zoo iets in de gedachten kome. Adolphus. Maar tot hiertoe was het nog spel. Ant. Wat? ik beef reeds bij het gehoorde, als was ik er zelf bij. Ad. En mij is 't een aangenaam gevoel, dat het achter mij ligt. Dienzelfden nacht nu gebeurde er iets, dat den kapitein zoo goed als alle hoop benam; 't was half donker, hoog in den mast op de mars stond een matroos op den uitkijk, of hij land zag. Daar vertoont zich bij hem een vuurbol, een slecht voorteeken bij de zeelieden, als het er één is. Twee waren goed, de oudheid noemde ze Castor en Pollux. Ant. Hoe? en de een was een ruiter, de ander een vuistvechter! Ad. Toch willen het de dichters. De kapitein, die aan het roer zat, zei: «Maat! zie je wat gezelschap aan je zijde is?» «Ik zie het», was het antwoord, «en hoop er het beste van». Plots glijdt de vurige bol langs het touwwerk tot bij den kapitein. Ant. Verbleekte hij niet van schrik? Ad. De zeelui zijn verschrikkelijke dingen gewoon. Langzaam voortgaande, glijdt hij langs het geheele boord en verdwijnt midden langs de loopplanken. Tegen den middag begint de storm aan te wakkeren. Zaagt gij ooit de Alpen? Ant. Ja! Ad. Nu die bergen lijken wratten in vergelijking der zeegolven. In de hoogte opgeheven was 't, als raakten wij met den vinger de maan; en in de laagte geslingerd, alsof de aarde zich opende en wij naar de onderwereld gingen. Vergeefs worstelen de matrozen met den storm. Zoo komt eindelijk de kapitein, bleek en ontdaan, en zegt: «Vrienden! ik ben het schip niet langer meester; de winden hebben het gewonnen, ons rest niets dan ons vertrouwen op God te stellen, en ons op het uiterste voor te bereiden. Voor alles echter», zei hij, «moet het schip ontlast worden. De nood dwingt ons tot dat harde middel.

Het is beter met verlies van ons goed het leven er af te brengen, dan tegelijk met onze bezittingen te gronde te gaan». Ant. Voorwaar, dat heet wegwerpen van je fortuin. Ad. Zekere Italiaan aan boord, gezant geweest bij den Koning van Schotland, had eene kist vol zilveren vazen, ringen en zijden kleederen. Die wilde geen verdrag met de zee aangaan, maar òf te gelijk met zijn beminden schat ondergaan òf gered worden. Van dáár zijn tegenstand. «Wat ons betreft», zei de kapitein, «mocht gij alleen met uw goed ten ondergaan, maar het gaat niet aan, dat wij allen om den wille van uw kist in gevaar komen. Anders werpen wij u met kist en al in zee». Ant. Dat is op zijn zeemans! Ad. 't Einde was, dat hij toegaf, hel en hemel bijeenvloekende, dat hij zich aan zulk een barbaarsch element had toevertrouwd. Ant. Echt Italiaansch! Ad. Een wijl daarna rijt de wind, volstrekt niet hoorende naar onze gaven, de touwen uiteen, de zeilen aan flarden. Weer komt de kapitein. «Vrienden!» zegt hij, «de tijd prest, dat wij onze ziel Gode aanbevelen en op den dood ons voorbereiden». Daarnaar gevraagd, zegt hij niet in te staan voor meer dan drie uren. Nu luidt zijn bevel de touwen te kappen en den mast bij den koker af te zagen en met de raas in zee te werpen, omdat hij bij gescheurde of weggeworpen zeilen, tot niets nut, veeleer tot schade was. Al onze hoop was nu op het roer. Ant. Hoe hielden zich de passagiers? Ad. Treurige aanblik: de matrozen zongen Salve Regina! en riepen de moedermaagd aan, als lichtend gesternte op de zee, Hemel-Koningin, wereldbeheerscheres, haven der behoudenis, en meer zulke namen, die niet in de H. S. voorkomen. Ant. Maar, wat kan de betrekking zijn tusschen Maria en de zee, daar zij nooit op zee was. Ad. Vroeger zorgde Venus voor de schepelingen, daar zij, naar men meende, uit de zee geboren was, nu kwam in hare plaats de Maagd.

Sommigen knielden op het dek, wierpen alle olie in zee, haar als een vertoornden tiran vleiende. o, Allerbeste zee! o, Edelaardigste zee! o, Rijkste zee! o, Schoonste zee, word vermurwd, behoed ons. Zulke dingen zongen zij de doove zee toe. Ad. Één heb ik niet zonder lachen met luide stem, opdat Christoffel hem hooren zou, dezen hooren beloven een waskaars, zoo groot als zijn reusachtig standbeeld te Parijs op een kerk staat. Die naast hem stond, stootte hem aan en zei zachtkens: «maar al verkocht gij al uwe have, zoudt gij dit niet kunnen betalen!» «Zwijg, dwaas!», maar zachtkens, opdat Christoffel het niet hooren zou: «Wat denkt gij, dat ik het meen? Als ik den vasten grond onder heb, geef ik geen smeerkaars». Ant. Zeker een vernuft uit Holland? Ad. Neen! uit Zeeland. Ant. Wonder dat niemand aan Paulus dacht, die ook schipbreuk leed en toen aan land sprong. Die, dunkt mij, heeft uit ervaring geleerd, ongelukkigen te helpen. Ad. Neen van Paulus werd niet gesproken. Men bad als om strijd, maar er waren er ook die eenige bijzondere formulieren tegen gevaren hadden, die veel geleken op tooverspreuken. Ant. Wat de nood de menschen toch godsdienstig maakt. Ad. Ik wendde mij rechtstreeks tot God, zeggend: «Onze Vader, die in de Hemelen zijt». Geen heilige hoort sneller dan Hij of geeft liever wat men vraagt. Ant. Ja, maar ons geweten? Ad. Ja, om de waarheid te zeggen, mij pijnde wel eenigzins mijn geweten, maar ik dacht geen vader zoo vertoornd, die niet zijn kind, op zee in gevaar verkeerend, zal aangrijpen en redden. Zie, onder ons allen was niemand bedaarder dan eene moeder, die haar kind op den schoot had en de borst gaf; zij alleen schreeuwde, noch huilde, noch deed geloften: maar haar kind omarmend, bad zij in stilte. Intusschen, toen het schip een en ander maal stootte, ondergordde de kapitein het schip van voren en van achteren, om zoo te zorgen

dat het niet geheel uiteen spleet. Daar stond een bejaard priester op en besprak voor ons de vijf waarheden uit Gerson over het nut der biecht, opdat ieder zich op leven en dood zou voorbereiden; daar was ook een Dominicaner en bij hem biechten zij, die dat verlangden. Maar ik, alles in rep en roer ziende, beleed in stilte mijne schuld voor God, hem in goede hoop mijne ziel overgevend. Daar verschijnt de kapitein en zegt ons weenend, dat het schip het geen kwartier meer houden kan. Reeds dringt het water van alle zijden binnen. Daar vertoont zich een kerktoren. Fluks tot den onbekenden heilige gebeden. Op dien kerktoren nu aangestuurd, zooveel het kan; en zoover komen wij, dat de bewoners ons zien en met hun mutsen op stokken ons toewenken. De handen ten hemel geheven, bejammeren zij ons lot. Reeds is het schip niet veiliger dan de zee. De matrozen hozen de boot uit. Allen stormen op haar los, maar zij verzetten zich, daar zij niet zoovelen bevatten kan. Geen tijd is te verliezen, de een grijpt een riem, de ander een stang, een derde een kromhout, de vierde een plank. En zoo vertrouwen wij ons aan de golven. Ant. En die vrouw? Ad. Die hadden wij aan een kromhout gebonden en een plankje in handen gegeven tot riem; met een stok stootten wij haar zoo ver mogelijk van de scheepskiel weg. In de linkerhand haar kind, roeit zij met de rechter en is het eerst aan land. De dertig in de boot kwamen het eerst om, door de schommeling van het schip sloeg zij om. Ant. En gij? Ad. Ja, eene eenvoudige kurk ware mij meer waard geweest dan een gouden kandelaar. Daar valt mijn oog op het onderstuk van den mast. Met een ander licht ik hem uit en hij op de eene, ik op de andere punt gaan wij in zee. Daar valt nu de zwaarlijvige zeeredenaar ons op de schouders. Weg, gij derde! Maar hij stelt ons gerust: God zal ons nabij zijn. Ant. En de Dominicaner? Ad. Ja, die was gaan

zwemmen, zonder zijn kleeren, vooral aanroepend: Catharina van Sienna. Ant. Jammer, dat hij zijn kap aflegde. Zij kon hem zoo niet herkennen. Ad. Helaas! daar slaat van mijn makker het been stuk tegen het scheepsroer; hij verdwijnt in de diepte. En de priester, hem eene eeuwige rust toebiddende, neemt zijne plaats in. Hij spreekt mij goeden moed in en dat ik goed mijn voeten gebruik. Intusschen geeft Neptunus ons niet slechts een zoutwaterbad, maar ook menige zoutwaterdronk, maar de priester wist raad: met gesloten mond draaide hij zijn achterhoofd tegen de naderende golf in. Zoo voortzwemmende roept hij, die zeer lang was: «Hou moed! 'k voel grond». En als ik twijfelde, een oogenblik daarna: «Doe wat ge wilt; ik laat u den heelen mast, ik vertrouw mij aan den grond». En als de golven weer naderden, hield hij zijne knieën met zijne beide handen vast, zette zich tegen de golven in en verborg zich onder het water, evenals de eenden plegen onder te duiken. Ik volgde zijn voorbeeld. Aan het strand of liever zoo ver mogelijk in zee stonden de dorps- en zeelui, elkander met lange stokken steunende. De voorste reikte ons dien toe en allen terugloopende, trokken ons op 't strand. Zoo zijn er althans eenigen gered. Van de 58 slechts zeven, van welke nog twee zijn gestorven door de hitte des vuurs. En toen hebben wij de ongeloofelijk groote humaniteit van dat volkje ondervonden; alles gewerd ons met verwonderlijke voorkomendheid: herberg, vuur, spijs, kleeren, reisgeld. Ant. En wat volk was het? Ad. Hollandsch volk. Geen humaner is er, hoe zeer door half wilde natiën omringd!

Rotterdam, Oct. 1887.

ZUIVERE TEKST VAN DEN HEIDELBERGSCHEN CATECHISMUS.

1 Juli 1721.

Burgemeesteren en Regeerders der Stad Rotterdam, in Ervaringe gecomen sijnde, dat inde exemplaren van den Hydelbergse off groote Catechismus tot Instructie vande Jeugt, en Schoolen alhier gebruyckt werdende so alhier ter stede gedruckt, als van buyten ingekomen, verscheyde seer essentieele omissien en notabele druckfaulten tegens de generale Liturgie en Kerckelijcke ordres aenlopende syn ingesloopen, waer inne behoort te werden voorzien; Hebben nae voorgaende Deliberatie en ingenomen advis vanden Eerwaerde Grooten Kerckenraad deser Stad, goedgevonden en verstaen; Dat alle de sodanige Exemplaren vande voorsz. Catechismus by de Boekdruckers, Boekverkoopers, Schoolmeesters, en Schoolmeesteressen sullen werden opgehaelt, en aen deselve aengezegt, dat van nu voortaen niet sullen vermogen te drucken, te verkoopen, of tot het Instrueren vande Jeugt gebruycken, eenige andere Exemplaren vanden voorsz. Catechismus als dewelke nae voorgaende examinatie vande Gecommitteerden vande gemelte Kerckenraad sullen sijn bevonden conform aende publique Liturgie en Kerken Ordre deser Landen, en als sodanig ondertekent, waer van agter het titelblat op yder Cathechismus sal moeten blijcken; En is wijders geresolveert dat tot vermydingh van onderscheijd, de meergemelte Catechismus sal moeten gedruckt werden nae het exemplaer gestelt agter den Bybel anno 1658 tot Amsterdam, gedruckt bij . . . . . Ravesteyn, sonder dat ietwes daer sal mogen werden bij gevoegt of afgelaten, en in so verre eenige gebeden daer agter ingelast soude mogen werden, dat voor deselve sal moeten werden gestelt aenhangsel, dewelke mede alvorens sullen moeten sijn geexamineert en geapprobeert, als vooren is geordonneert omtrent de Catechismus. En sal van desen behoorlijck Extract gegeven werden aenden Eerwaerde Grooten Kerckenraad, en aende Hooftluyden der Boekverkopers, ten eynde sig daer nae hebben te reguleren.

Resolutiën en Dispositiën van Burgemeesteren van Rotterdam Reg. 5, f° 85, in het Archief der gemeente.

EEN VORSTELIJK BEZOEK TE ROTTERDAM

in 1549.

(Bij de prent tegenover den titel.)

Eenige jaren vóór hij afstand deed van den troon achtte Karel de vijfde het om verschillende redenen wenschelijk, zijn zoon en opvolger Filips een reis door de Nederlanden te laten maken en hem in de voornaamste steden te doen inhuldigen. Die tocht door Noord en Zuid is beschreven door een der heeren uit 's Prinsen gevolg, don Juan Christoval Calvete de Estrella (1). In korte trekken wordt hier dat gedeelte der wijdloopige en niet altijd even duidelijke beschrijving, hetwelk op het bezoek aan Rotterdam betrekking heeft, teruggegeven.

Nadat men geheel Vlaanderen en Brabant doorgereisd was, begaf het hooge gezelschap zich over Bergen op Zoom naar Dordrecht, en van daar naar Rotterdam. Hier werd de 22jarige vorst, steeds vergezeld van zijne tante

(1) De volledige titel van dit zeldzame werk luidt: El felicissimo Viaie d'el muy alto y muy Poderoso Principe Don Phelippe, Hijo d'el Emperador Don Carlos Quinto Maximo, desde España à sus tierras dela baxa Alemaña: con la descripcion de todos los Estados de Brabante y Flandes. Escrito en quatro libros, por Iuan Christoval Calvete de Estrella. Con Gracia y Privilegio de la Imperial Majestad, para todos sus Reynos, Estados y Señorios, por quinze Años. En Anvers, en casa de Martin Nucio. Año de M.D.LII. (XVI), 670 en (38) blz. folio. (In de Bibliotheek der gemeente).

Maria van Hongarije, met evenveel pracht en eerbewijzen ontvangen als elders. In de Vroedschap was den 4 September 1549 «gestemmet dat men mede nae vermogen van gemeente ende vande stad wat preparatien maeken sal omme de princelycke inne te halen». Hoe hieraan werd voldaan, zullen de volgende bladzijden doen zien.

Den 27 September deed het hooge gezelschap zijn intocht; Burgemeesteren en Vroedschap begroetten den prins bij zijne landing, die hoogstvermoedelijk bij de oude Hoofdpoort plaats had, terwijl de koningin-weduwe van eene andere zijde de stad binnenkwam. De geheele bevolking was op de been om van de «blyde incomste» getuige te zijn, en geen wonder, want slechts zelden had Rotterdam binnen hare poorten een zoo doorluchtig gezelschap gehuisvest. Onder de menigte, die zich aan de Maaszijde verzameld had, schijnen er zich ook enkelen bevonden te hebben, die een groot houten standbeeld droegen, Desiderius Erasmus voorstellende, als geestelijke gekleed, met een pen in de rechter en een beschreven bord in de linker hand.

Na de eerste begroeting aan de landingsplaats, hield de prins zijn plechtigen intocht in de stad, welke zich in een schitterenden feestdos gestoken had. In dat gedeelte der stad aangekomen, hetwelk tegenwoordig de groote Markt vormt en waar men intusschen het houten beeld opgesteld had, maakte de stoet halt. Burgemeesteren waren van meening geweest, dat zij den doorluchtigen Heer niet waardiger hunne hulde konden bewijzen dan hem door den beroemdsten Rotterdammer welkom te doen heeten; terwijl niemand aan de scherpe tegenstelling dacht, welke eene verwelkoming van den streng Katholieken prins door een humanist als Erasmus moest inhouden. Op het bord, dat Erasmus in de linker hand hield, stonden de volgende woorden geschreven:

Senerissimo Hispaniarum Principi..
D. Philippo a Burgundia,
Desiderius Erasmus Roterodamus.

Roterodamus ego non inficiabor Erasmus,
Ne videar cives deservisse meos.
Ipsorum instinctu Princeps clarissime salvum
Ingressum precor ad limina nostra tuum.
Atque hunc, quo possum studio, commendo popellum,
Maxime praesidiis Caesare nate tuis.
Te dominum agnoscunt omnes, te Principe gaudent,
Nec quicquam toto charius orbe tenent (1).

Het oogenblik, wanneer de stoet stilhoudt om beeld en opschrift nader te beschouwen, is door den heer Ch. Rochussen gekozen als onderwerp van de fraaie penteekening, waarvan eene reproductie tegenover den titel van dit boekje is geplaatst. Op den voorgrond rechts zien we don Philips, met zijne tante Maria aan zijne rechterzijde en omgeven door een aanzienlijken stoet van edellieden en jonkvrouwen; links staan de Burgemeesteren Hendrick Lourisz. en Anthonis Jacobsz. Besemer met den onlangs benoemden pensionaris Mr. Roelandt Gillisz. van Schapestein, die door hunne eerbiedige houding kracht bijzetten aan de trouw en genegenheid ademende woorden van den grooten Rotterdammer. Uit de vensters der omliggende, rijk versierde huizen slaan

---

(1) De vertaling hiervan luidt aldus:
Desiderius Erasmus van Rotterdam, aan den doorluchtigen prins van Spanje, Philips van Bourgondie. Ik, Erasmus van Rotterdam, zal het niet ontkennen, opdat het niet den schijn hebbe, dat ik mijne medeburgers in den steek gelaten heb. Op hun aansporing, roemrijke prins, bid ik, dat Uwe komst in onze stad gezegend moge zijn. En dit volk beveel ik met alle kracht, die in mij is, o machtige keizerszoon, in Uwe bescherming aan. Allen erkennen U als hun heer, zij zien in U gaarne hun vorst en zij hebben op de gansche wereld niets dierbaarders dan U.

tal van schoone vrouwen en meisjes, — zooals ze dit door geheel Holland van nature zijn, meldt de hoofsche schrijver — den belangwekkenden, schitterenden stoet gade, terwijl de prins met aandacht den welkomstgroet leest.

Daarna ging het hooge gezelschap verder. Voordat men de houten brug, over de Oude haven over ging, trok eene kleine eerepoort van groen en takken, versierd met de wapens van Holland en Rotterdam, de aandacht, terwijl zich bovenaan het koninklijk wapenschild vertoônde, bekroond door een keizerlijken adelaar en met dit devies: «Nec spe, nec metu», d. i.: «Noch door hoop, noch door vrees». Daarbij stonden deze verzen:

Nec frigere metu, nec spe lactarier ulla.
Quid nisi magnanimi pectoris indicium (1).

Niet ver van daar had eene vertooning plaats, waarbij door levende personen werd voorgesteld, hoe Jason in het land van Colchis gekomen was om het Gulden Vlies te halen, en hoe Medea, in de tooverkunst meer ervaren dan iemand ter wereld, in liefde voor hem ontbrandde; hoe zij hem onderrichtte op welke wijze hij de verschrikkelijke bewakers van het Gulden Vlies, vooral den draak zou kunnen overwinnen; hoe hij dien vlammen spuwenden draak doodde en diens tanden zaaide, hoe hij den akker beploegde met de woeste stieren, en eindelijk, hoe uit dat zaad vele gewapende mannen geboren werden, die Jason allen overwon, daar ze door Medea's hulp op elkander aanvielen en elkander doodden.

---

(1) Het is het kenmerk van een dapper gemoed, noch door vrees machteloos te zijn, noch zich door eenige hoop te laten misleiden.

Welke bedoeling de vertooners met deze zinnebeeldige voorstelling gehad hebben, maakt het volgende opschrift duidelijk:

> Phryxaeum rutilo spectate hic vellus in auro,
> Clarus quod Colchis substulit Aesonides.
> Hunc propone tibi exemplo ter maxime Princeps,
> Claraque magnanimi facta imitare viri (1).

Dicht bij de plaats, waar de vertooning geschiedde, hing nog een bord met deze woorden:

> Si qua adversa premunt, virtuti fidito, nec tu
> Destituas animum, nam virtus ardua vincit (2).

Van daar ging de stoet naar het raadhuis. De huizen aan weerszijden der straten waren behangen met lakens van verschillende kleuren, voornamelijk rood en wit. Op alle waren de letters P. P. aangebracht, hetgeen zeggen wilde: aan den Prins Don Philips of aan den Vader des Vaderlands (Padre de la Patria), terwijl op andere de spreuk: «Virtus ardua vincit» (3) te lezen was. Langs den geheelen weg — zegt de schrijver der kroniek, — stonden in twee rijen poorters geschaard met brandende fakkels in de hand, zooals in Brabant en Vlaanderen gebruikelijk is. 's Avonds werd in de geheele stad feest gevierd.

---

(1) Ziet hier het vlies van Phryxus in geel goud, dat de beroemde zoon van Æson uit Colchis heeft gehaald. Stel U dezen tot voorbeeld, driewerf grootste prins, en volg de roemrijke daden van den held na.

(2) Als U soms tegenspoeden kwellen, vertrouw dan op Uwe dapperheid en laat den moed niet zinken, want dapperheid komt de grootste moeilijkheden te boven.

(3) Dapperheid komt de grootste moeilijkheden te boven.

Den volgenden morgen ging de Prins ter misse in de groote of St. Laurenskerk — een zeer fraai gebouw, zoo fraai en zindelijk en rijk als alle kerken op dit eiland (!), voegt de schrijver er bij, — in welker nabijheid het huis van Erasmus' ouders stond, een klein huis, met een luifel er voor. Ofschoon de hovelingen, naar het schijnt, wel eenigszins den neus optrokken voor die onaanzienlijke woning en het kleine vertrek, waarin Erasmus geboren was, werd het toch, omdat zulk een beroemd man er het eerste levenslicht aanschouwd had, door de voornaamste heeren en ridders van het hof bezocht.

Of er dien dag nog meerdere feestelijkheden plaats hadden, meldt don Christoval niet; alleen voegt hij nog aan zijn verslag toe, dat er uit Utrecht paarden werden aangevoerd ten behoeve van den Prins, de Koningin en eenige leden der hofhouding, waarmede het gezelschap den volgenden dag de stad verliet en den tocht naar Delft en den Haag aanvaardde.

Moge dit vorstelijke bezoek der goede stad Rotterdam al geen voordeel hebben opgeleverd, het heeft toch aanleiding gegeven tot de oprichting van een blijvend standbeeld van Desiderius Erasmus (1) en mag dus daarom reeds belangrijk genoemd worden voor de geschiedenis der Maasstad.

---

(1) Zie het feuilleton: «Over de standbeelden van D. Erasmus» in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 22, 23 en 24 Juni 1886.

DE ZAAK VAN BRAKEL IN 1688,

DOOR

W. GEESINK.

Een Rotterdamsch regent uit het laatst der 17e en het begin der 18e eeuw, die de lezing van Brakels «Redelyke Godsdienst» heeft ondernomen, zal in negen van de tien gevallen deze taak niet ten einde gebracht hebben, zonder nu en dan merkbaar te zijn ontsticht. Want, hoewel dit prettigste en meest populaire handboek voor dogmatiek en moraal, dat ooit ten onzent is geschreven en aan zijn goede eigenschappen niet minder dan twintig drukken heeft te danken, met recht tot de stichtelijke literatuur wordt gerekend, kan het niet worden ontkend, dat het uitdrukkingen bevat, die voor een regentenziel dier dagen bepaald choquant zijn.

Dit geldt van die plaatsen, waarin gehandeld wordt over de verhouding van Kerk en Staat.

Wij weten toch, dat ook na het compromis van 1618, waarop de worsteling tusschen deze machten in den tijd van het Bestand was uitgeloopen, de beide partijen volstrekt niet gezind waren het zwaard in de scheede te laten roesten. Terwijl toch de kerkelijken het «jus circa sacra» van den Staat gaarne erkenden, hadden zij heel wat te doen om de aanvallen af te slaan, die de poli-

tieken zich telkens op het «jus in sacra» veroorloofden. De beide richtingen, waarvan de eene zich kon beroepen op Barnevelt en Wtenbogaert, de andere op Trigland en Voetius, geraakten ook na de nederlaag der Remonstranten telkens slaags.

De Rotterdamsche overheid uit den tijd van Brakel moet in doorsnede genomen tot de eerste, hij zelf zeer beslist tot de tweede richting gerekend worden. In zijn standaardwerk toont hij zich een goed leerling van Voetius.

Aanstootelijk moet het voór een lezer van dat werk, als ik boven een noemde, dus wel zijn geweest, wanneer zijn oog viel op uitspraken als deze: «*In* ofte *over* de Kerke moet de minste heerschende macht niet zijn, noch van Overheden, noch van yemant anders, daar is Jezus alleen Koning, maar allles wat de Overheden doen moeten is *omtrent* de Kerke. *In* ende *omtrent* scheelt zeer veel. Een Overheyt heeft magt *omtrent* het Houwelyk, maer niet *in* het Houwelijk: *Omtrent* de Huyshoudinge, maer niet *in* de Huyshoudinge: Soo ook *omtrent* de Kerke, maer niet *in* de Kerke». — Zulk een op den voorgrond stellen van het beginsel der souvereiniteit in eigen kring ging velen juist met betrekking tot de Kerk zeker te ver. En al was de wetenschap, dat Brakel zich de verwezenlijking van zijn ideaal: «dat de Kerk geen overlast sal hebben van eenige overheyt», blijkens zijne *Verklaring van de Openbaring*, die hij als toegift achter zijn boek had geplaatst, eerst voorstelde in het duizendjarig rijk, wel in staat de donkere wolk, die zich op het magistrale voorhoofd had gelegerd, te doen verdwijnen, de herinnering aan wat hij nog niet zoo lang geleden te Rotterdam had ondervonden, hield die wolk terug.

Het was niet zonder opzet, maar uit het leven gegrepen, dat Brakel in zijn werk schreef, dat de overheden geen macht hadden «Godtsalige in Leer en Leven onberispe-

lijk en wettigh van eene Kerke beroepene tot Leeraars, als Heer ende Meester over de Kerke te improberen, de beroepinge te annulleren ende te vernietigen». Reeds in de eerste uitgave der «Redelyke Godsdienst», die in 1700 verscheen, staat dit te lezen en juist een dozijn jaren vroeger had de regeering van Rotterdam zoo gehandeld en was Brakel er tegen opgekomen.

Wij willen daar iets van verhalen.

Het was in het begin van 1688, dat de Rotterdamsche Kerkeraad in de vacature van Petrus Tilenius een beroep had uitgebracht op David Crombrugge, vroeger predikant te Delfshaven en sedert 1686 te Utrecht. Hoewel nu Crombrugge een man van onbesproken levenswandel was en tot zijn dood in 1705 te Utrecht een geacht man is geweest, werd dit beroep door de Rotterdamsche regeering afgekeurd en wel zonder redenen op te geven.

Zulk eene handelwijze der stedelijke magistraten was volstrekt niet zeldzaam. Vooral in groote steden, zooals te Amsterdam en te Leeuwarden, werden beroepingen, op waardige mannen uitgebracht, gansch willekeurig geïmprobeerd en nog in 1702 handelde de Rotterdamsche regeering evenzoo met betrekking tot het beroep door den Kerkeraad op den bekenden Bernardus Smytegeld van Middelburg uitgebracht. De politieken en zoo ook die van Rotterdam waren gewoon zich voor dit hun doen te beroepen op de Dordsche Kerkenorde van 1619, waar in het vijfde artikel gesproken werd van een «by den Magistraet van de plaetse respectivelyk geapprobeerd worden». De kerkelijken en zoo ook Brakel meenden, dat dit artikel echter geïnterpreteerd moest worden uit het vierde artikel van de Haagsche Kerkenorde van 1586, waarin achter deze zelfde woorden tusschen haakjes stond: «dewelke sy sullen aengegeven worden, om te vernemen of sy hares *Levens ofte Borgerlycken wandels*

halven eenighe Wettelijcke oorsaecke heeft te wederspreken.» Volgens hen kan van improbatie alleen sprake zijn, indien de levenswandel van den beroeper berispelijk is en was improbatie, zonder opgave van redenen, altijd een onrecht tegenover de Kerk.

Het schijnt, dat dit vooral in 1688 te Rotterdam eene groote spanning heeft veroorzaakt tusschen Kerk en Stadhuis, althans de vacature is niet voor het begin van 1690 vervuld.

In de eerste dagen dezer spanning meende Brakel, die sedert 1683 te Rotterdam predikant was, de zaak op den preekstoel te moeten brengen. Hij deed het op een Zondagmorgen — den 25 Juli 1688 — in de Groote Kerk en wel in een preek over Psalm II vs. 6: *Ik doch hebbe mijnen Konink gesalft over Zion, den bergh mijner heyligheyt.* In deze preek stelde hij zijn hoorders de vraag: «Of het den Overheden als Overheden door een Goddelijk Recht toekomt, ofte van Godts wegen geoorloft is, een Leeraar, die wettigh van Godts Gemeynte verkoren is, sonder redenen aan de Gemeynte te geven, maar met authoriteyt na haar welbehagen te improberen, de Beroepinge te annulleren, ende de Gemeynte te doen treden tot Beroepinge van een ander?» Gelijk te verwachten was, werd deze vraag met een beroep op Gods woord, het algemeen gevoelen der gereformeerde Kerk, de Nederlandsche Geloofsbelijdenis en de beroemdste theologen van zijn tijd door Brakel in ontkennenden zin beantwoord.

Heel het werk van approbatie door de Overheid noemde hij met zijn leermeester Voetius, een «lastig en periculeus werk». Wat de Dordsche Kerkenorde er van zeide, moest geïnterpreteerd worden uit de Haagsche. De Overheid had alleen te vragen naar leven en burgerlijken wandel. Eigenlijk wilde Brakel van zulk een approbatie niets weten. Om bijzondere redenen, zegt hij, is het dan ook in de

kerkenorde opgenomen, eerst om de factie van Leycester «met welke veele Predikanten te verre ingezeylt waren tot groote prejudicie van de vryheyt des Landts, en daar na om de Remonstrantsche factie, die tegen het huys van Orange gekantet waren». En, voegde Brakel, doelende op het compromis van 1618, er aan toe, «'t is wel te denken, dat de Remonstranten het alles aan de Overheden willende overgeven, de andere misschien wat te veel toegevende zijn geweest, om de Overheden niet te stuyten».

Van deze kerkrechtelijke tijdpreek zou Brakel niet veel genoegen beleven. Zijne overtuiging was hem echter wel een offer waard.

Reeds den volgenden Maandag kwam de zaak in de Vroedschap, waar een commissie, bestaande uit de Heeren van Zoelen, Roosmale, Timmers en van Nyevelt werd benoemd om haar met Burgemeesteren nader te onderzoeken. Brakel stelde aan deze commissie nog dienzelfden dag een afschrift van dat gedeelte van zijn preek ter hand, waarin hij de vraag naar de improbatie had behandeld, doch onder de nadrukkelijke verklaring, dat de heeren het niet als Overheidspersonen, maar als leden der publieke gereformeerde Kerk van hem ontvingen. De commissie, reeds niet gunstig gestemd door wat zij van personen, die onder het gehoor van Ds. Brakel waren geweest, had vernomen, las het stuk, oordeelde, dat de schrijver in eerbied voor zijne Overheid te kort was geschoten en adviseerde in de Vroedschapsvergadering van Dinsdag 27 Juli tot provisioneele schorsing met verlies van stadstractement. Dit advies werd een besluit en tevens zagen de zelfde heeren zich een vernieuwd onderzoek opgedragen,

Wijl provisioneele schorsing meebracht, dat Brakel zich tijdelijk van allen kerkedienst had te onthouden, kon hij er op zijn standpunt niets anders in zien, dan een ver-

nieuwde inbreuk op het «jus in sacra». Trouwens hij zou met zijn verleden hebben moeten breken, indien hij er anders over had gedacht.

Reeds zes jaren vroeger, tijdens hij predikant te Leeuwarden was, had hij voor een dergelijk geval gestaan. Zijne uitlating op de Friesche Synode van 1682, naar aanleiding van de zaak van Koelman, dat geen politieke overheid macht had een predikant te deporteeren, had hem toen met de Staten van Friesland in moeilijkheid gewikkeld. De zaak was zelfs zoo hoog geloopen, dat de heeren hem, ten spijt van zijn beroep op een schrijven van de Classis van Walcheren aan de Generaliteit, waarin de macht om den mond eens predikants te openen of te sluiten, een recht werd genoemd, hetwelk Christus voor zijne Gemeente verworven had, — voor vier weken hadden geschorst. Doch Brakel had zich den mond niet laten sluiten, maar zijn predikdienst waargenomen en toen waren de EdelMogenden, ziende dat zij te ver waren gegaan, plotseling van houding veranderd. Zij hadden slechts geëischt, dat Brakel eenige schuldbelijdenis zou doen over de wijze, waarop hij zich als voorzitter van de Synode had uitgedrukt, en toen hij daarop was komen zeggen dat, zoo hij «naar der Staten oordeel», ergens in te kort geschoten was, zij hem zulks ten goede mochten houden, hadden zij de zaak verder laten rusten.

Zijne houding tegenover de Rotterdamsche regeering is dan ook in overeenstemming met die te Leeuwarden, want, niettegenstaande hij Dinsdags was geschorst, trad hij Woensdags voor de Gemeente op.

Maar de Rotterdamsche Magistraat van 1688 had op het stuk van kerkrecht andere begrippen dan de Friesche Staten van 1682. Bovendien kwam Brakel al spoedig tot de droevige ervaring, dat op den Kerkeraad, die achter hem stond, in dezen strijd niet te rekenen viel. Vele

vrienden kwamen hem spreken en betuigden hun smart. Waarover zij dat eigenlijk kwamen doen, zegt Brakel niet, maar ik houd, met het oog op wat wij van den Rotterdamschen Kerkeraad straks zullen zien, de onderstelling niet voor al te gewaagd, dat de vrienden heel de houding van Brakel nu reeds betreurden en hem dat onverbloemd zullen hebben gezegd. Het kunnen voeren van een ideëelen strijd voor het recht behoort nu eenmaal niet tot de alledaagsche bekwaamheden en ik acht het zeer waarschijnlijk, dat zijn eerwaarde vrienden hem zullen hebben voorgerekend, dat al zijn strijden toch niets gaf, dat Crombrugge er toch niet mee in Rotterdam was te krijgen en dat hij dus het verstandigst deed met zich stil te houden. Brakel verhaalt ons, dat zijn gestel onder dit alles in de war raakte. Geen wonder, voor een man als hij was het dan ook om er ziek van te worden. Hij gevoelde behoefte aan rust, begreep dat een tijdelijk ontwijken van den strijd in de gegeven omstandigheden eisch van voorzichtigheid was en besloot voor eenige weken de stad te verlaten, na zelf door het optreden van andere predikanten in zijn beurten te hebben voorzien.

De commissie, het kort begrip van Brakels preek intusschen nader onderzocht hebbende en door zijn optreden in de weekbeurt niet zachter gestemd, rapporteerde in de vroedschapsvergadering, dat zij bij haar vroeger gevoelen bleef, waarop den 9 Augustus werd besloten, dat Wilhelmus à Brakel — het Ds. is er nu af — binnen vier weken aan de regeering «behoorlijke ende convenabele reparatie en satisfactie» zou hebben te doen of anders «voor een onwaerdigh en inhabil burger, ende poorter deser stad werden gehouden ende (hem) de protectie ende inwoninge deser stede zyn ontseyd».

Op een Zaterdagmiddag in Augustus, twaalf dagen nadat dit besluit was gevallen, had Brakel, van zijn uitstapje

teruggekeerd, een onderhoud op Burgemeesterskamer. Het was daar, dat hij het drievoudig verzoek deed om — wat hij het liefst wilde — de zaak van de preek te laten rusten; hem van de resolutie van 9 Augustus met de gronden, waarop zij steunde, afschrift te geven en eindelijk een nadere omschrijving te mogen ontvangen van hetgeen de heeren onder het doen van reparatie en convenabele satisfactie verstonden. Burgemeesteren beloofden dit drievoudig verzoek aan de andere leden der regeering te zullen overbrengen.

Zoover ging alles goed, doch nu werd van Brakel meer geëischt dan hij op zijn standpunt doen mocht. Burgemeesteren toch spraken als hun vaste verwachting uit, dat hij zich zou onthouden van den predikdienst. Het was een moeilijk geval. De heeren voelden het ook en kleedden hun eisch in als een verzoek. Ja, zij drukten den prediker op het hart, dat hij toch, «om geen verdere, en meerder onlusten en verwyderinge in zyne sake te maken», het mocht nalaten. Meer konden Burgemeesteren zeker niet doen. Doch ook Brakel kon niet toegeven en «niet uyt hardhoofdigheyt, maer in gehoorsaemheyt aen zijn Meester en Heer» verklaarde hij dan ook liever voor goed de stad te willen verlaten, ja zijn leven te verliezen, dan zijn predikdienst na te laten. Gelijk in 1682 was hij ook nu overtuigd, dat de Overheid geen macht had «den mond eens predikants te sluiten».

Brakel vertrok.

Burgemeesteren waren door zijn antwoord in een vrij lastige positie. Gelukkig dat zij Ds. Grebber, «te dier uyre boven synde», bij de hand hadden. Dit zal wel afgesproken werk zijn geweest en Ds. Grebber door Burgemeesteren, die vooruit hadden gezien, wat er gebeuren zou, daar zijn geplaatst. Op een wenk van de heeren kwam zijn Eerwaarde als een echte deus ex machina

naar beneden en dank zij zijne tusschenkomst, werd een botsing tusschen Kerk en Stadhuis verhoed.

De ontknooping was aldus.

Op Burgemeesterskamer werd Brakels ambtgenoot «aengeseyt», dat hij zoo spoedig mogelijk een kerkeraadsvergadering moest beleggen, die te zorgen had, dat in Brakels beurt op morgen werd voorzien en hem tevens het prediken werd belet. Grebber beloofde te zullen doen wat hij kon, haalde de Rotterdamsche kerkeraadsleden bij elkaar, vergat natuurlijk Brakel en zag zijn ijverig pogen bekroond door een kerkeraadsbesluit, «na lange en serieuse deliberatie» genomen, «dat sonder eenige censure over de persoon of de sake van D. Brakel te vellen, om seer veele sware en onvermijdelijke onheylen voor te komen, D. Brakel op morgen sal gelieven stil te zijn, en sijne beurte voor dit maal door yemant anders sal werden waargenomen».

Brakel werd door den Praeses en een ouderling met dit besluit in kennis gesteld. Zulk eene oplossing zal hij zeer zeker niet hebben verwacht. Er viel echter niets tegen te doen en hij verklaarde dan ook, dat hij zich aan het besluit van zijn Kerkeraad, hoewel hij het niet goedkeurde, zou onderwerpen. Naar zijn begrippen had een Kerkeraad wèl de macht den mond eens predikants te sluiten.

De eerwaarde Grebber liep eindelijk zoo snel mogelijk naar Burgemeesterskamer en stelde de heeren gerust.

't Was «des nanoens na ses uyren».

Laat ons nu zien, hoe het verder afliep met de van Brakel geeischte «reparatie en convenabele satisfactie», waarop men, ongezind de zaak te laten rusten, bleef aandringen. Den volgenden Maandag — 23 Augustus — besloot de Vroedschap, dat, met voorbijgang van het eerste lid van Brakels verzoek, het tweede: afschrift van de resolutie

van 9 Augustus, hem zou worden toegestaan en dat hem met betrekking tot het derde lid door Burgemeesteren zou worden aangezegd, dat hij «rondelijk» zou hebben te erkennen de macht der Rotterdamsche magistraat op het stuk van approbatie of reprobatie; dat hij zijn leedwezen zou hebben te betuigen over zijn preek van 25 Juli en dat hij eindelijk beterschap voor het vervolg moest beloven.

Een geschreven verklaring door Brakel, in antwoord op dezen eisch, des Woensdags op Burgemeesterskamer overhandigd, kon evenmin als een tweede stuk, dat hij den 3 September was komen brengen, aan de heeren behagen. Zij oordeelden «hetselve soo satisfactoir niet als (zij) wel hadden verwagt». Intusschen naderde de 7 September. Had Brakel voor dien dag de verlangde «reparatie ende satisfactie» niet betoond, dan schoot er voor de regeering niets anders over dan hem, wilde zij althans haar prestige niet verspelen, de stad te ontzeggen. Men voelde het bezwaarlijke hiervan en meende zooveel als mogelijk was te moeten toegeven. Op voorstel van Burgemeesteren werd nu besloten, te beproeven Brakel een door hen gesteld stuk te laten onderteekenen.

Het was van dezen inhoud:

1°. «Ick erkenne het jus majestatis circa sacra, dat is het recht der overheden, ende soo oock der overheijd deser stad, omtrent de heijlige dingen int gemeen, als oock int bijsonder ofte particulier omtrent de beroepinge, approbatie ende improbatie der leraren in conformite van het Synodus Nationael gehouden tot Dordrecht 1618 ende 1619 en der kerckelijke ordre bij de Staten van den Lande geconfirmeert art. 4 en 5, ende ben mij daer mede geheel conformerende.

2°. Indien inde voorz. predicatie eenige expressien ofte manieren van uijtdruckingen mogte zijn gebruijckt, dewelcke als wat hard ende aenstotelijk bij eenige mijner toe-

hoorderen buijten mijne intentie mogte zijn opgenomen, ofte eenigh misnoegen aende Ed.Groot Achtb. Regeringe deser stad mogte hebben gecauseert, sulx is mij van herten leet, ende versoecke haer Ed.Groot Achtb. tselve te willen oversien.

3°. Dat ik voornemens ben om onder den genadigen zegen Godes, ende bijstant sijnes Heiligen Geestes, soo hij genadelijk tot noch toe mij heeft gelieven te doen om omtrent de magistraet deser stad mij te gedragen in alle eerbied, respect, ende gehoorsaemheijt, ende het selvige als een voorname pligt der Christenen mijne toehoorderen, en dese gemeente voor te dragen ende inne te scherpen».

Brakel had wel geen bezwaar tegen den inhoud, doch meende om den schijn zelfs te mijden van een recht der Overheid *in* de Kerk te erkennen beter te doen met de verlangde verklaring in den vorm van een brief aan de heeren te geven. Met dezen brief (1), die vrij wel overeenkwam met het door Burgemeesteren opgestelde stuk, namen de heeren genoegen.

Zoo was dan de zaak als geeindigd te beschouwen, toen zij eenige weken later plotseling op nieuw begon. Terwijl Brakel toch zijn preek den 25 Juli in de Groote Kerk hield, was zij door sommigen opgeschreven. Een zekere Dirck Wessels had het stuk, «soo geraedtbraekt dat het nergens nae gelijkt», laten drukken en nog wel met de bijvoeging: «Soo als hy die heeft overgelevert aen de Achtbare Heeren, waer van hy verscheydene perioden heeft met voordagt afgelaten». Allerlei oordeelvellingen omtrent de zaak werden in woord en schrift, in en buiten Rotterdam verspreid. In dit alles zag Brakel eene groote

(1) Afgedrukt achter de door Brakel zelven bezorgde uitgave zijner preek, bl. 38.

noodzakelijkheid, die hem drong zijn preek in het licht te geven en in de eerste helft van October verscheen zij dan ook met een «Voor- en Nareden» bij Johannes Boekholt te Amsterdam onder den titel: «De Heere Jesus Christus Voor de Alleene ende Souveraine Koninck Over sijne Kercke Uytgeroepen in een verhandelinge over Psalm II. vers 6.

Al spoedig werd Brakel weer op Burgemeesterskamer ontboden en hem zijn boekje, dat hij natuurlijk voor het zijne erkende, met niet al te vriendelijke blikken getoond. Burgemeesteren brachten de zaak daarop den 18 October in de Vroedschap, noemde het vooral om het voor- en nawoord »seer disrespectueus ende choquerende de authoriteijt vande regeringe» en verzochten, dat de heeren na lezing een plan zouden beramen, hoe Ds. Brakel over deze handelwijze moest worden »gecorrigeert». Aan hen werd toen, met de heeren van Zoelen, Roosmale, Timmers en van Nyevelt weer opgedragen advies uit te brengen.

Nauwelijks was deze nieuwe procedure echter begonnen of van hooger hand kwam bevel haar te staken. Vijf dagen later toch ontvingen Burgemeesteren een brief van den Prins van Oranje met bevel de zaak van Ds. Brakel op te houden, tot dat Z.H. gelegenheid zou hebben daarover mondeling met hen te spreken. In de Vroedschapsvergadering van 25 October, waarin Burgemeesteren van dit schrijven kennis gaven, werd besloten, dat de Rotterdamsche afgevaardigden naar de Statenvergadering Z. H. geluk zouden wenschen op zijn reis en expeditie en hem tevens de zaak van Brakel zouden uiteenzetten. Die heeren schijnen den volgenden dag, toen Willem III juist 's Hage verliet om zich naar Engeland te begeven, nog gelegenheid te hebben gevonden Z. H. over de zaak van Brakel te spreken, althans in de Vroedschapsvergadering van 1 November rapporteerde de pensionaris Beyer,

dat zij zich van deze hunne taak hadden gekweten. Dat deze zelfde vergadering besloot «de sake van doms. van Brakel voor als noch te houden in state», wettigt het vermoeden, dat de Prins Brakel de hand boven het hoofd was blijven houden.

Toch ging de Rotterdamsche regeering voort den predikant haar misnoegen te laten gevoelen. Ongeveer twee jaren lang onthield zij hem het stadstractement. Eerst in de Vroedschapsresolutie van 12 Juli 1690 leest men weer iets van de zaak van Brakel en wel, dat Burgemeesteren de vergadering mededeelden, dat zij verscheidene malen aan hun huis een bezoek hebben gehad van gedeputeerden van den Kerkeraad en van Ds. Brakel zelf, waarbij deze hun met zeer grooten ernst hadden verzocht hun invloed te willen gebruiken om het ongenoegen, dat tusschen de regeering en Ds. Brakel over de predikatie van 25 Juli 1688 en hare uitgave ontstaan was, uit den weg te ruimen. Tevens, dat bij deze bezoeken verzocht was, dat het «achterstalligh tractement, 't welck hij van dese stad, als predicant altijd heeft getrocken, aen hem [Brakel] mogte werden voldaen, ende den thesaurier ordinaris deser stede gelast hetselve bij continuatie aan hem Dom^e^. à Brakel te laten volgen». Na eenige discussie werd toen besloten, Burgemeesteren en de vier bovengenoemde heeren, die vroeger in de zaak van Brakel hadden gezeten te machtigen om haar uit den weg te ruimen en af te doen, «soodanigh als sij met het meeste respecte voor de Regeringe en ruste van Gods Kercke sullen bevinden te behoren».

Men schijnt hierin werkelijk te zijn geslaagd, althans van een min gewenschte verhouding tusschen Brakel en de Rotterdamsche magistraat valt in de volgende jaren — hij stierf den 30 October 1711 — geen spoor te ontdekken. Ook de zaak van het «achterstalligh tractement» is spoedig in orde gekomen.

Had Brakel de *f* 900, die door de stad voor tractement en huishuur aan de predikanten werden toegelegd, sedert 21 Mei 1688, gedurende twee jaren moeten missen, in de thesauriersrekeninge van 1698 leest men:

«Betaelt aen Wilhelmus à Brakel, Predikant een somma van agtien hondert guldens over twee Jaaren wedde, verscheenen den 21 Meij 1689, en 1690 volgens quitantiën dus *f* 1800».

Ons rest nog een kort overzicht te geven van de literatuur, die door het verschijnen van Brakels boekje in October van 1688 ontstond (1).

De eerste, die tegen Brakel de pen opnam, was I. C. van Bleiswijk, ontvanger-generaal der kerkelijke goederen te Delft. Deze ambtenaar der Staten van Holland meende de handeling der Rotterdamsche heeren in betrekking tot Crombrugges beroep te moeten verdedigen in een werkje «Mose als een Godt over Aäron». Hierin trachtte hij naar aanleiding van Exodus 4: 16 en met beroep op een resolutie der Staten van Holland, d.d. 17 September 1687, waarbij verklaard werd, dat de magistraten niet gehouden waren om redenen te geven, indien zij een beroep inprobeerden, aan te toonen, dat «de geloovige Overheden (onder Christus) de wettige hoofden over de zichtbare particuliere Kerken hier op aarde» zijn.

Brakel beantwoordde dit werkje, dat in het begin van 1689 te Delft verscheen, den 7 Juni 1689 met «Een Brief aen de Ed. Heer J. C. van Bleiswijk» (2), waarin hij diens remonstrantsche begrippen van kerkrecht weerlegde. Behalve door hem werd Bleiswijks boekje ook nog bestreden door J. Schuts «Schriftuurlijk en Redelijk Oordeel over

(1) Hoofdbronnen voor dit opstel zijn, behalve Brakels preek, de Resolutiën der Vroedschap van Rotterdam geweest.

(2) Meulman No. 6555.

het Regt der Overheden in Kerkelijke Saeken» (1), 1689.

Leonardus Ryssenius, doctor in de theologie en predikant te Heusden, een ijverig Voetiaan, schaarde zich aan de zijde van Brakel in een «Apologie voor het Reght der Overheden, des Volks, ende der Kercke» (2) (1689), hetgeen Ericus Walten, een geestverwant van Bleiswijk, trachtte te weerleggen in zijn «Onwederleggelyk Bewys van het Regt, de Magt en Pligt der Overheden in Kerkelyke Saken» (1690) (3). Ericus Walten werd weder beantwoord door Jacobus Koelman in «Ericus Walten, quanswijs Apologist» (4) en Koelman eindelijk door Walten met «Portrait van Jacobus Koelman; hem vertonende in sijn tegenwoordige Rasernie en Doodstuipen» (5).

Rotterdam, Nov. 1887.

HET KERK- EN STADSZILVER TOT BETALING VAN SOLDIJ OPGEËISCHT.

1572.

Toen in 1572 de vrijheidsoorlog tegen Spanje met kracht moest worden voortgezet, was het een eerste vereischte voor het kleine Holland om daartoe zooveel geld als mogelijk was, bijeen te brengen. De steden werden verplicht het noodige te leveren en niet zelden moesten kostbaarheden van stad of kerk daartoe voor het goede doel opgeofferd worden.

Een bewijs hiervan vinden we in eene «Reeckeninge vande Burgermeesters ende Regierders der Stede van

---

(1) Muller No. 8925. (2) Muller No. 8921. (3) Muller No. 8922. (4) Muller No. 8923. (5) Muller No. 8924.

Rotterdamme vañ den uytgheeff van weghen dzelffde Steede vuyt diverse respecten voor de gemeene Saecke gedaen zeedert den 1 Augusti anno 1572 tot den lesten Decembris anno 1577 incluys», berustende in het archief der gemeente Rotterdam, waarin we op fol. 20 aldus lezen:

Die Grave vander Marck (1) opten 25 July anno 1572 naer 't vertreck der Spangiaerden binnen der Stede van Rotterdamme met syne chrychsknechten, zoe te paerde als te voet, gecomen synde, zoe heeft syne G. (enade) versocht vanden voersz. regierders hem gelevert te werden 't silverwerck vander kercke der voersz. Stede ome (lees: omme) tselve tot betalinge vande soldie der voersz. chrychsluyden te bestrecken, mer want de voersz. Regierders (mits dat die kerckmeesteren die tselve silverwerck in hare bewaernisse gehadt hadden vuyterstede waren vertrocken), geen wetenschap daeraff en hadden, zoe heeft mijn heere die Grave voersz. daer op ontbooden die costers der voersz. kercke die welcke syne G. alle het silver der voersz. kercke in gewichte monterende tot hondert sessentseventich marck seven oncen (volgende die cedulle ende verclaringe vande voersz. coster ende goutsmeeden die tselve silver tot diverse tyden gehandelt ende schoen gemaect hebben gehadt) overgelevert hebben, elke marck gereeckent tot xiij £ (pond Vlaamsch), comt tsamen ter somme toe van IJ m̊ IJ c̊ XCIX £. VII s. VJ d.

Noch hebben die voersz. Regierders deur handen van Willem Pietersz. Bisschob, heurluyder camerbewaerder gelevert Mr. Pieter de Rycke, Commissaris van syne princelyke Excellentie acht ende dertich marck, twee oncen, thien engelschen wit ende vergult silver, twelcke by de voorn. Commissaeris aende muntmeester tot Dordrecht es vercocht voor twee ende dertich stuvers ende een halve die once, volgende syne recognitie van date den 2 dach Septembris anno 1572 en bedraecht tesamen ter somme van IIIJ c̊ XCVIIJ £. I s. IIJ d.

---

(1) De bekende Geuzenkapitein, die 1 April 1572 den Briel innam.

1 *a.*

1 *b.*

2 *a.*

2 *b.*

3 *a.*

3 *b.*

VROEDSCHAPSPENNINGEN VAN ROTTERDAM.

4 *a.*

4 *b.*

5 *a.*

5 *b.*

6 *a.*

6 *b.*

VROEDSCHAPSPENNINGEN VAN ROTTERDAM.

DE VROEDSCHAPSPENNINGEN VAN ROTTERDAM,

DOOR

J. H. W. UNGER.

Het was in vroeger tijd de gewoonte aan de leden van de Vroedschap, als zij in de vergadering verschenen, een kleine vergoeding in den vorm van presentiegeld te geven. De pensionaris, of in andere steden een der secretarissen, hield nauwkeurig aanteekening van het aantal malen, dat elk lid opgekomen was en na eenigen tijd werden dan aan Burgemeesteren, Schepenen, Vroedschappen, Secretarissen en leden van andere regeeringscolleges die gelden uitbetaald. Zoo vindt men bijv. te Rotterdam in de Rekening van den thesaurier Mr. Willem van Hogendorp, dat door hem uitgegeven was aan presentiegeld over het tijdvak, loopende van 1 Mei 1688 tot 30 April 1689 aan Heeren Burgermeesteren, Pensionaris en Secretaris 890 gulden, aan de Heeren Bailluw, Schepenen en hun Secretarissen 3222 gld., aan de Heeren Weesmeesteren en derselver Secretaris 579 gld. 12 st., aan de Heeren Vredemaekers 910 gld. 2 st. en aan «de Heeren Vroedschappen, Pensionaris en Secretaris deser stadt ter saeke van presentiegelden tzedert den 17 Mey 1688 tot den 19 September 1689» de somma van 779 gld.

Het bedrag van deze presentiegelden was dus niet onbelangrijk en de administratie daarover vereischte veel zorg. In sommige steden had men daarom wat anders bedacht: men liet penningen slaan van een bepaalde waarde en gaf deze in plaats van presentiegeld, onder voorwaarde, dat de stad ze na eenigen tijd voor de volle waarde weer kon inruilen. Het oudste voorbeeld hiervan, zij het ook in eenigszins anderen vorm, vinden we in Nijmegen (1). Daar werd in 1531 «des andres daighs nae nijen jairs» bepaald, dat voortaan op elken Woensdag, als de Raad vergaderde, de tegenwoordig zijnde leden 3 «stuvers» zouden ontvangen. In 1558 werd besloten dit bedrag op 4 stuivers vast te stellen, waarvoor gewoonlijk een kan wijn bij de stadswijnkoopers gehaald werd. Om den besten wijn voor de Raadsleden te verkrijgen werd het «voir raidsam angesien», dat er «Raitztekenen» gemaakt zouden worden, elk twee Brabantsche stuivers waard, die in plaats van presentiegeld aan de Raadsleden werden uitgereikt en waarvoor deze een kan «Raitwijn» konden verkrijgen of desverkiezende de waarde daarvan in geld.

Ook andere steden lieten penningen slaan, die in plaats van presentiegeld werden uitgereikt. Zoo is van Dokkum een penning bekend, in het jaar 1582 geslagen en bij van Loon I. bl. 327 afgebeeld, van Middelburg in 1623, van 's Hertogenbosch in 1629, van Kampen in 1666, van Leiden in 1670 met herinnering aan het jaar 1574, Rotterdam in 1689, verder na dien tijd van Gouda, Haarlem, Alkmaar, Delft, 's Gravenhage, Leeuwarden, Doesburg en Groningen. Het is mogelijk, dat er bovendien van andere steden nog penningen bestaan, doch hiermede hebben we ons voor 't oogenblik niet bezig te houden.

(1) W. J. de Voogt, Aanteekeningen betrekkelijk de Nijmeegsche vroedschaps- en vereeringpenningen. (Niet in den handel). Amst. 1866, bl. 4 vgl.

Er is tot heden nog slechts weinig over de vroedschapspenningen van Rotterdam geschreven. In het derde deel van van Loons bekend werk (bl. 420) vindt men de oudste penning afgebeeld. Later (1830) gaf G. van Orden in zijn «Bijdragen tot de penningkunde (numismatiek) van het Koningrijk der Nederlanden» de beschrijving en afbeelding van de tweede en vierde vroedschapspenning, terwijl in de «Description de mereaux et jetons de présence, etc.», van L. Minard van Hoorebeke, in 1878 uitgegeven, eene reproductie van de vierde penning te vinden is.

Eindelijk werd in het «Eerste vervolg» op van Loon een afbeelding van de vroedschapspenning van 1720 opgenomen.

De hier opgegeven werken geven echter alleen eene min of meer nauwkeurige afbeelding met eene beschrijving. Over hun doel, de wijze van uitgifte of den maker van teekening of stempel vindt men met geen enkel woord gewag gemaakt. Dit onderwerp te behandelen, al is het uit den aard der zaak eenigszins eentonig, is het doel van het hier volgende opstel. Een vraag, mij eenigen tijd geleden gedaan, naar de geschiedenis der Rotterdamsche vroedschapspenningen, bracht mij er toe deze in het archief nader te onderzoeken.

Het eerst vinden we van deze vroedschapspenningen melding gemaakt in de Vroedschapsresolutie van 6 September 1688, waar we aldus lezen:

«Burgemeesteren hebben dese vergaderinge voorgedragen ende de leden vande selve in bedencken gegeven, off de Regeringe niet soude connen goed vinden, dat naer het exempel van andere steden een penningh wierde geslagen, dewelcke aen de presente Leden als de Vroedschap vergadert is, soude werden gegeven, in de plaetse van

presentiegelden, de welcke nu werden aengeteijkent; waer op gedelibereert zijnde is goedgevonden, ende verstaen de Heeren Burgermeesteren ende Rekenmeesteren te authoriseren, gelijk deselve geauthoriseert werden bij desen, om soodanige penningen te laten slaen, ende ordre te beramen aen wien ende op welcke wijse deselve sal werden gegeven.»

Ingevolge deze opdracht schijnen Burgermeesteren zich toen gewend te hebben tot den bekenden graveur Romein de Hooghe om eenige ontwerpen voor eene dergelijke penning. Den 4 Januari 1689 antwoordde deze met een brief, waarvan hier eene woordelijke kopie volgt (1):

Mijne Heeren.

Uwe E. G: Achtb: sien hier eenige kleyne schetsjens na de overgesondene krabbelingen. dese quadreeren alleen, op die opgegeevene subjecten, te weeten: voor 't een: *Principi patriaeque fideles*, en 't andere: *Crescit ab invidiâ.* dogh ick vermeyne dat die twee inscriptiën wel meer gracien souden winnen, indien men, Andere verkiesingen mocht neemen, 't sou mogelyk wel so wel yder gevallen; en ick wil daer geerne het mijn toe contribueeren, verwachtende alleen, Uwe Ed: G: Achtb: ordres, of de keur uyt deesen, om die de welke gekooren syn, net op te maeken, ten dienste van de stempelsnyder, van welke of van UE: G: Achtb: ick dit te gemoet sie als

Mijne Heeren

Uwer E: Gr: Achtbaerheeden
verschuldigste en onderdanigsten
Dienaer,

den 4 Januarii 1689. ROMEIN DE HOOGHE.

---

(1) Deze brief werd een paar jaren geleden door den heer wethouder C. E. Viruly aan het archief onzer gemeente geschonken.

Van de ontwerpen, die met vlugge hand aan het hoofd van dezen brief geschetst zijn, vertoont het eerste een boom; in het verschiet een gezicht op de stad van de Maaszijde, onderaan het opschrift: «Roterodamensium resp. 1688», terwijl aan weerszijden van den boom op een lint de woorden: «Crescit ab invidia» geschreven staan.

Op het tweede ontwerp ziet men het standbeeld van Erasmus; tegen het voetstuk is het wapen van Rotterdam geplaatst met onderschrift: «Principi patriaeque fideles». Op den achtergrond een zaal met twee deuren, waarin een aantal personen vergaderen. Aan weerszijden van Erasmus de letters: S. C. Romein de Hooghe schreef hierbij: «Erasmus in een Raedkamer».

Het derde ontwerp komt het meest het uitgevoerde nabij. Op den achtergrond een eerepoort met het opschrift: «Princ. patri, fideles». In het midden der vergaderzaal met een menigte personen het beeld van Erasmus en daaronder het wapen van Rotterdam.

Op het vierde ontwerp is alleen het wapen der stad opgenomen met het opschrift: «Roterodamensium resp. MDCLXXXIX.» en verschillende attributen er onder.

Het laatste ontwerp is slechts zeer vluchtig geschetst: op den voorgrond het standbeeld van Erasmus met twee zittende vrouwenfiguren ter weerszijden. In het verschiet de stad, van de Maaszijde gezien, en bovenaan het opschrift: «Princ. patr. q. fide». De Hooghe schreef hierbij: «Wijsheyt en getrouheyt aen 't beelt van Erasmus, de stad int verschiet».

Vergelijkt men nu deze vijf ontwerpen met de penning, dan ziet men, dat daarin belangrijke wijzigingen zijn aangebracht, en dat, zoo het uitgevoerde ontwerp werkelijk van Romein de Hooghe afkomstig is, deze een geheel andere teekening moet geleverd hebben. In het archief is dienaangaande niets meer te vinden.

Op de penning, zooals zij in 1689 geslagen werd (1), is aan de eene zijde Rotterdam voorgesteld in het verschiet, van de Maaszijde gezien, en op den voorgrond onder een palmboom, haar gekroond wapenschild, door twee leeuwen vastgehouden, waaronder op een lint staat: «Roterodamum». Aan de andere zijde op den voorgrond het standbeeld van Erasmus, op het tweede plan eene vergadering van 18 personen in Romeinsch kostuum gekleed, en op den achtergrond een eerepoort, die tot opschrift draagt: «Principi Patriaeque», d. i. «Aan den Prins en het Vaderland». Boven de eerepoort is in een lauwerkrans met verschillende attributen een borstbeeld van koning Willem III geplaatst. In het verschiet tusschen de toog ziet men water met schepen. Tusschen de kolommen de letters: S. C., d. i. Senatus Consulto; onderaan de penning het jaartal 1689. Dat den stadhouder, die kort geleden tot koning van Engeland gekroond was, eene eereplaats werd gegeven op deze penning, is wel een bewijs, hoezeer de Vroedschap van Rotterdam, waar de Engelsche handel bijzonder bloeide, ingenomen was met de verheffing van den prins van Oranje (2).

Den 11 Juli 1689 werd door Burgermeesteren besloten den muntmeester Sonnemans te Dordrecht op te dragen het slaan van drie duizend kleine en twaalf honderd groote penningen, «dewelke aende presente Vroetschappen staen gegeven te werden ende dat voor een somme van hondert silvere ducatons, mits het marck fijn sal wesen van 25 gl. 8 st., de kleyne penningh van 18 st: en de groote 24 st.» Deze opdracht werd, naar het schijnt, niet zoo spoedig uitgevoerd, want den 17 September 1689 schreven Burgermeesteren aan Sonnemans om «op mor-

(1) Zie afb. 1 en 2.
(2) Vergelijk van Loon, Ned. historiepenningen III bl. 420.

gen, indien niet geheel, bij provisie een gedeelte van de penningen te zenden». Den 21 hadden zij tot hunne verwondering nog niets van hem ontvangen en verzochten toen op nieuw «soo haest mogelyk is» ze te zenden, waarbij tegelijk een bestelling gevoegd werd van zes groote en zes kleine gouden penningen.

Dit tweede schrijven hielp, want den 26 September 1689 konden, volgens eene speciale aanteekening in de Vroedschapsresolutiën, voor de eerste maal de penningen uitgereikt worden.

Uit de hierboven reeds genoemde Rekeningh van den thesaurier Mr. Willem van Hogendorp vernemen we ook, wie de stempelsnijder van deze eerste Rotterdamsche vroedschapspenning geweest is. Onder n°. 550 werd daarin opgeteekend, dat «6 October 1689 betaelt (is) aen Daniel Drappentier een somma van *f* 400 over het graveeren en smeden van twee paer stempels, volgens rekeninge en ordonnantie van de Heeren Burgemeesteren». We zien hieruit tevens, dat er van den aanvang af twee penningen geweest zijn, die slechts in geringe details en in grootte eenigszins verschillen, gelijk uit de bijgevoegde afbeeldingen kan blijken (1).

In dezelfde Rekeningh vinden we een andere post (n°. 552), waaruit we de onkosten van de 3000 kleine en 1200 groote penningen leeren kennen: 20 October 1689 werd aan den muntmeester M. Sonnemans betaald een

---

(1) Van de beide penningen (afb. 1 en 2) is de eene in doorsnede 32 mM., de andere 34 mM. Vergelijkt men ze nauwkeuriger, dan blijkt, dat op 1*a* de scheepjes aan de linkerzijde anders geplaatst zijn dan op 2*a*, dat de beide wapenschilden evenzoo kleine afwijkingen vertoonen. Aan de keerzijde (2*a* en 2*b*) valt het verschil in de jaartallen dadelijk in het oog, terwijl bij aandachtige beschouwing ook in de groepen personen eenige kleine afwijkingen op te merken zijn.

somma van *f* 4852.12 over leverantie van de zilveren vroedschapspenningen.

In de Rekeningh van den thesaurier Paulus Timmers van 1691 vinden we, als aanvulling, dat onder n°. 637 betaald is aan Mattheus Sonnemans de somma van 5138 gl. 10 st. «wegens het silver en slaen van 3000 kleijne en en 1200 groote vroedschapspenningen».

Drie van de vier stempels, benoodigd voor de beide penningen, worden nog op de antiquiteitenkamer in het archief der gemeente bewaard.

Den 12 November 1696 werd in de vergadering der Vroedschap bekend gemaakt, dat «de kleijne vroedschapspenningen alle gedistribueert, ende van de groote Burgermeesterenpenningen weijnigh noch overigh waren». Na deliberatie werden aan Burgermeesteren en Rekenmeesteren opgedragen de rekening daarvan op te nemen en te overleggen, of er nieuwe penningen geslagen of de gedistribueerde wederom opgewisseld moesten worden. Eenige dagen later, den 24 November, werd na het rapport van Burgermeesteren en Rekenmeesteren gehoord te hebben, besloten, dat de penningen «sullen werden ingewisselt, te weten de kleijne tegens twee ende twintigh, en de groote tegens ses ende twintigh stuijvers, en zijn de Heeren Burgermeesteren versogt geduerende de distributie vande selve te besorgen, dat een ander concept van stempel gemaeckt, en dese vergaderinge geexhibeert mogte werden».

Door de leden der Vroedschap werd hiervan druk gebruik gemaakt. De thesaurier Mr. Willem van Hogendorp wijdde in zijn Rekeningh over 1696 hieraan een afzonderlijk hoofd, waaruit blijkt, dat er 967 groote en 2658 kleine vroedschapspenningen ingewisseld werden, ten bedrage van 4407 gl. 6 st. In het volgende jaar werden nog eens 344 kleine «opgewisseld».

Drie jaren later moest er op nieuw in de Vroedschaps-

vergadering van 26 October 1699 medegedeeld worden, dat de vroedschapspenningen wederom uitgedeeld waren. Evenals de vorige maal werd besloten, dat de penningen op dezelfde voorwaarden zouden kunnen worden opgewisseld, en, werd er bijgevoegd, «zijn de Heeren Burgermeesteren nochmaels versogt onderwijlen haer gedagten te laten gaen op een concept van een andere stempel, die te laten teeckenen, en dese vergaderinge te exhiberen». Het gevolg van dezen maatregel was, dat er in dat jaar 875 groote of Burgermeesterspenningen en 2146 kleine ingewisseld zijn, voor de somma van 3392 gl. 3 st. Aan de vermaning, in deze resolutie uitgedrukt, werd door Burgermeesteren geen gevolg gegeven, want den 28 November 1702 werd nogmaals besloten de uitgedeelde vroedschapspenningen in te wisselen volgens de resolutie van 26 October 1699.

Deze penningen werden soms ook wel voor andere doeleinden gebruikt. Het eerste voorbeeld van dien aard vinden we in de Rekening van den Thesaurier Mr. Bastiaan Schepers over het jaar 1699. Daaruit blijkt, dat «den 28 September betaalt (is) aan Philips de Custer, camerbewaarder, een somma van 330 gl., ten eijnde omme die aanden muntmeester tot Dordregt te betaelen voor twaalff goude vroedschaps penningen, verëert aande twaelff Franse diaconen, de Loterije (1) voorden armen op versoeck

(1) Deze loterij was groot 1.250.000 gulden, verdeeld in 62.500 loten, waarvan de zuivere opbrengst, die later 79.800 gl. bleek groot te zijn, strekken moest voor de verschillende diaconien. Den 3 October 1695 vindt men het eerst in de Vroedschapsresolutiën er melding van gemaakt, terwijl in Nov. 1699 de opbrengst pas kon medegedeeld worden. De trekking had plaats in het bijzijn van twee leden der Vroedschap, die bij beurten tegenwoordig moesten zijn, en voor elke zitting een vroedschapspenning ontvingen. Bij verzuim moesten zij 3 gld. boete betalen. (Res. d. V. 8 Febr. 1698).

vande Heeren vande Regeeringe bijgewoont hebbende, comende ider penning op vijff ducaten, met het opgelt 27 gl. 10 st.» Straks zullen wij nog een dergelijk geval zien.

Intusschen kwam Prins Willem III, tengevolge van een ongelukkigen val van zijn paard, den 19 Maart 1702 te overlijden en nu begreep de Vroedschap, dat andere penningen noodzakelijk waren. Den 29 Augustus 1704 werd door de Vroedschap besloten «te committeren de Heeren Burgermeesteren ende Rekenmeesteren, omme te overleggen off niet een nieuwe, en hoedanigen andere stempel tot een vroedschapspenning behoorde te werden gemaeckt, en dese vergadering te dienen van hare consideratien en advis».

Er werd nu werk van de zaak gemaakt, want den 14 October 1704 luidde het rapport aan de Vroedschap, dat er «was ontworpen een project van een nieuwe vroedschapspenningh, hebbende aen d'eene zijde een sinnebeeld en aen d'andere zijde een explicite van het selve met toepassinge op dese stad. En is daervan bij provisie communicatie gegeven, ten eijnde bij de leden van dese vergaderinge nader daer op zoude konnen werden gereflecteert waertoe het selve in Burgermeesterenkamer gedurende eenige dagen gereet, ende voor de hand zoude werden gehouden».

Dat het doen maken van een nieuwe vroedschapspenning niet licht werd opgenomen, maar aan de leden der Vroedschap heel wat hoofdbreken kostte, bewijst het aangeteekende der gehouden bespreking in de vergadering van 24 November daaraanvolgende:

«Is bij resumptie in deliberatie gebragt het project van een nieuwe vroedschaps penningh, waer van onder de Notulen van dese vergaderinge vanden 29 Augustus ende 14 October laetstleden breder is gemelt, en is gelesen de memorie hierna volgende

Consideratien gevallen op het concipieren van een vroedschapspenningh.

Het eerste overlegh bestond daer in off men een sinnebeeld soude nemen, off niet. En is gemeijnt dat het beter was geen sinnebeeld te nemen, soo men daer omtrent sigh niet zoude konnen voldoen.

Dan dat het beter zoude wesen een sinnebeeld te verkiesen, soo men een konde uijt dencken, dat soude sijn sinrijck, bequaem om op soo kleijne spacie te werden vertoont, en wel gepast,

Oock soodanigh, dat de sin daer van in korte woorden klaer genoegh zoude konnen werden geexpresseert.

Daer op zijn gedagten gevallen op differente sinnebeelden.

De eerste discoursen rouleerden op generale concepten betreffende de pligt van Regenten, en de Staat van Landen off van Stad, als Wijsheijt, Eendragt, Vrijheijt en diergelijke.

Daer jegens wierd geconsidereert, voor eerst:

Dat alles wat soo generael is, genoegsaem op alle Steden en vrije Regeringen kan werden geappliceert, en dat in desen iets bedagt behoorde te werden, dat particulier Rapport zoude hebben op soodanige Steden als Rotterdam.

Ten tweeden, dat de sinnebeelden, soo vande pligt der Regenten, als vande constitutie der Regeringe, lichtelijk misduijdinge subject zijn.

Vervolgens zijnde gesproken van een sinnebeeld, dat nader rapport tot Rotterdam zoude hebben, is geprojecteert,

Dat verbeeld zoude werden, de circulatie van het water inde nature.

En te gelijk daer in iets van een revier ende vande zee zoude werden vertoont,

Bestaende de kragt van dit sinnebeeld inde volgende over een komingen,

Gelijk het water vande hoogten aff, door de revieren inde zee valt,

En het water door de son uijt de Zee opgehaelt, en daervan inde Lugt wolcken geformeert zijnde, wederom komt op de aerde,

Alsoo inde steden van Commercie, het uijtvoeren vande koopmanschappen, veroorsaeckt het invoeren, en het een op het ander komt te volgen.

Dat oock gelijk door dese beweginge inde nature, de vrugtbaerheijt werd veroorsaeckt, alsoo de Steden daer de koopmanschap floreert in de verwisselinge van waren daer door geluckigh werden.

Bij dese over een komingen, die de essentieelste zijn, valt het nogh toe, dat soo in het sinnebeeld, als in hetgeen verbeeld werd, het water van het voornaemste is, dat voorkomt, immers soo veel aengaet de koophandel, die over zee en rivieren werd gedreven.

Uijt dit alles is geresulteert, de teijkeninge gemaeckt bij de schilder vander Werff, waer in verbeeld is, de gemelte circulatie,

De Riviere is verbeeld opde gewonelijke wijse, en om te gelijk eenigsints op het oogmerck te doen reflecteren, is de naem vande Maas, op de pot gestelt.

De overvloed die vande Coopmanschap kan werden verwagt, het genoegen dat daer in werd geschept, en de eenparige, en hertelijke sorge, die daer voor behoort te werden gedragen, werd verbeeld in twee zeekinderen de handen in malcanderen slaende, en hebbende in dat postuer tusschen haer beijden een hoorn van overvloed en de gewonelijke verbeeldinge van Commercie.

Op de eene zijde vande penningh soude komen dit sinnebeeld en op de andere zijde de uijtlegginge met een applicatie gelijk oock het wapen van Rotterdam.

Soo veel aengaet de uijtlegginge, en applicatie was

te letten, voornamentlijk op twee saken, te weten, Dat die begrepen zijn in weijnigh woorden, En egter klaer genoegh zij.

Wijders was beter (hoewel niet absoluijt nodigh) dat dit alles wierde gestelt in veersjens,

En wel in zoodanige soorten, die niet vande vloeijenste zijn, gelijck veeltijds werde gebruijckt in inschriptien als oock in hoogdravende materien, in beijde gevallen om door een langsamer enunciatie te meer te doen reflecteren opde kragt vande woorden.

Boven dit alles soude oock wel geleth mogen werden op de schickinge na de ronte vande penningh om de regelen vande veersjens soo weijnigh als mogelijk is te breken.

Dit is noch min noodsakelijk, als het voorgaende, maer als men het treffen kan is het beter en gevoegelijker.

Vervolgens quam in overlegh welcke tael in desen gebruijckt behoorde te werden.

En wierd gemeijnt, dat de Latijnsche tael behoorde te werden verkosen om twee redenen, te weten: Dat die tael is een gemeene tael, en daerom in publijcque inschriptien, en diergelijke saken veel gebruijckt werd,

En dat het onmogelijk is in het duijtsch sigh te exprimeren met soo weijnigh woorden, voornamentlijk omdat men daer in geen sin kan uijtmaken zonder het gebruijk van bijwoorden *van de*, *het*, *hebben* etc., die inde Latijnsche tael niet bekend zijn.

De woorden tot desen eijnde geconcipieert staen hier onder gedruckt, om met eenen te konnen sien hoe groot de letters zoude wesen, hoe de schickinge vande regulen zouden konnen werden genomen en welck de plaetse voor het wapen zoude wesen.

Om de middelste regel te konnen brengen op de penningh zoude men de laetste *m* van het woord *mercium*

konnen affnemen, met het stellen van een teijkentje boven de *u* en de sijlabe *que*, voor *vices* oock konnen abriveren.

Data per
Rivos flumenque mari
Aqua per nubes fœcunda redit
Similes mercium aquarumque vices
Opibus cives urbemque beant
Ea cura Senatus (1).

Waerop gedelibereert zijnde is goedgevonden, ende verstaen, de Heeren Burgermeesteren te authoriseren soo als deselve geauthoriseert werden bij desen, om het snijden, vande stempels in conformite van 't voorsz. desseijn te besorgen, wel verstaende, dat ingevalle na overlegh van Luijden, hen des verstaende, bevonden mogte werden, dat de stempel op een penningh van 't selve gewigt, grooter zoude behoren te werden genomen, als dan daervan kennisse aen dese vergaderinge werde gegeven».

Gevolg gevende aan deze opdracht, lieten Burgermeesteren een stempelsnijder voor zich komen om hem te raadplegen over het graveeren der nieuwe vroedschapspenning. Deze maakte echter bezwaar om «op soo kleijne spatie als die van de jegenwoordige vroedschapspenning» een dergelijke voorstelling af te beelden. Daarom deelden zij den 19 Januari 1705 aan de Vroedschap mede, dat er voorslagen gedaan waren om de penning «merckelijck te vergrooten, en daer jegens de uijtdeelinge om de tweede, off

(1) Het water, door beken en rivier gegeven, keert door middel van de wolken vruchtbaar terug. Dergelijke ruiling van waren en wateren maakt de burgerij en de stad rijk. Hiervoor moge de raad zorg dragen.

derde presentie te doen». Burgermeesteren vonden dien voorslag echter bedenkelijk en na het advies van Rekenmeesteren, die met hen gecommitteerd waren, te hebben ingewonnen, stelden zij aan de Vroedschap voor hiertoe niet over te gaan. Deze committeerde hen op nieuw om te overleggen, of «het selve desseijn niet zoude connen werden behouden, met uijtlatinge van eenige ornamenten.»

Een paar maanden later (2 Maart) rapporteerden Burgermeesteren en Rekenmeesteren echter aan de Vroedschap, dat zij, na ingewonnen advies, bevonden hadden, dat het voorgestelde ontwerp wel degelijk uitgevoerd zou kunnen worden en dat zij derhalve «met Daniel Koene, essayeur vande munte tot Dordregt en stempelsnijder, hadden gecontracteert over het snijden, en leveren van twee stempels, te weten, een tot de eene, en nogh een tot de andere zijde te samen voor een somme van vier hondert gulden, op conditie dat deze stempels zouden moeten uijtgestaen hebben het slaen van vier duijsent penningen.» Dit rapport werd voor kennisgeving aangenomen.

Het contract met Daniel Koene was reeds den 29 Februari 1705 gesloten. Daar dit stuk ons nog nadere bijzonderheden doet kennen, is het hierachter als bijlage opgenomen (1).

Voordat er definitief besloten werd tot het slaan van penningen, volgens het voorgestelde project, kwam er nog eene onvoorziene moeilijkheid. Burgermeesteren hadden tot eene proeve met den nieuw gemaakten stempel drie of vier penningen laten slaan, waarvan een van «negen engelse» niet overal gevat was. De muntmeester Sonnemans meende, dat ten minste het gewicht van tien engelsen (2)

(1) Bijlage A.

(2) Een engels is $\frac{1}{20}$ van een oud-Hollandsch ons, en dus evenveel waard als 1.538 Ned. wichtje. Zie Verwijs en Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek II. 658.

genomen moest worden. Als men hiertoe overging, zou een penning van het fijnste zilver drie en dertig stuivers kosten. Toen dit den 15 Juni 1705 aan de Vroedschap gerapporteerd werd, besloten zij Burgermeesteren en Rekenmeesteren op nieuw te committeeren om deze zaak verder te behandelen.

Deze zwarigheid schijnt echter spoedig opgelost te zijn, want den 1 Juli 1705 werden Burgermeesteren en Rekenmeesteren door de Vroedschap gemachtigd om met den muntmeester te Dordrecht te contracteeren over het slaan van een vroedschapspenning, die eens zooveel waard was als de voorgaande. Tevens werd teruggekomen op het vroegere voorstel en besloten «dat wanneer een genoegsaem getal daer van sal sijn geslagen, telckens op de tweede presentie, soodanigen penningh sal werden gegeven; dat voor present geagt zullen werden, alleen diegene die voor het eijndigen van het gebed zullen sijn binnen gecomen en is den Secretaris gelast daervan pertinente notitie te houden».

Den 11 Augustus 1705 kon aan de Vroedschap medegedeeld worden, dat er bij provisie twee duizend kleine à veertig en vijfhonderd groote penningen à vijftig stuivers het stuk geslagen waren.

Ongelukkig brak intusschen de stempel, waarop de keerzijde gegraveerd was; den 26 October 1705 werd dus in de Vroedschap besloten het wapen boven de letter te brengen en «in achtinge genomen sijnde, dat als dan de laetste woorden wel behoorde te zijn van hetselve metrum als de voorgaende, is goedgevonden ende verstaen, dat in plaetse van de woorden *ea cura senatus* sullen werden gesubstitueert de woorden *ea sit constans cura senatus*».

Er schijnen van deze tweede vroedschapspenning dus twee varieteiten te bestaan, verschillend in de plaatsing van het wapen en van het opschrift. Ik heb nergens een

exemplaar van den eersten slag kunnen opsporen. In het archief der gemeente berusten de stempels en een exemplaar van den tweeden slag (1).

Volgens de thesauriersrekening van 1705 werd aan den muntmeester M. Sonnemans betaald 5559 gld. 18 st. (2) voor het leveren van de zilveren vroedschapspenningen en 684 gl. 16 st. voor het maken en leveren van zestien gouden penningen. Aan den stempelsnijder D. Koene werd 468 gl. uitbetaald voor het maken der stempels en de daarop gevallen onkosten.

De voorraad penningen was na vier jaren op, weshalve de Vroedschap den 17 Augustus 1709 besloot ze ter secretarie te doen inwisselen, de groote tegen 52, en de kleine tegen 44 stuivers.

In 1713 waren ze weder gedistribueerd. De Vroedschap committeerde toen den 15 Mei Burgermeesteren en Rekenmeesteren «omme te overleggen, off weer andere penningen behoorde te werden geslagen, dan, off bij de Heeren presentiegelden, soo als van ouds, behoorde te werden genoten». Weinige weken later (28 Augustus) werd hierover rapport uitgebracht. Men besloot toen voortaan op iedere vergadering aan elk van de presente leden uit te reiken «eenerhande penningen, sonder distinctie van Burgemeesteren, en van Vroedschapspenningen». Deze zouden dan «nae de intransicque waarde» 28 stuivers moeten gelden. Te gelijk werden Burgermeesteren gemachtigd eene genoegzame hoeveelheid nieuwe te doen slaan.

Een vroeger genomen besluit, ten opzichte van de uitdeeling, werd nog eens hernieuwd, en toen de Vroedschap den 4 October van hetzelfde jaar vaststelde, dat

(1) Zie de afb. 3*a* en 3*b*.

(2) Reeckening van Mr. F. du Bois en D. Meesters, thesauriers voor den jare 1705, n°. 1385, 1386, 1507 en 1528.

volgens het oude gebruik geen Vroedschapspenningen zullen uitgereikt worden aan de leden der Vroedschap, die na het eindigen van het gebed met het woord *Amen* in de Vroedschapskamer zullen verschijnen, terwijl er tevens bij bepaald werd, dat het gebed niet zal begonnen worden vóór het kwartier van het uur, waarop de vergadering is bijeengeroepen.

Den 26 Februari 1714 deelden Burgemeesteren aan de Vroedschap mede, dat niet aan de opdracht van 28 Aug. 1713 kon voldaan worden, omdat de oude stempels gebroken waren en dat zij, alvorens het maken van nieuwe voor te stellen, in overleg waren getreden met deskundigen over het vroeger uitgevoerde ontwerp. Ten gevolge hiervan werd eene nieuwe teekening gemaakt, die zij in de vergadering toonden en die overeenkwam met de vroegere. Bovendien hadden zij uit Amsterdam ontboden Jacobus van Dishoeck, «een vermaart graveerder». Deze had voor het maken van de stempels slechts 300 gl. gevraagd, doch voor het garandeeren daarvan en voor het maken en slaan der penningen had hij zooveel geëischt, «als van medailles, hetgeen op de zilvere bij nae so veel soude belopen als de waerde van het materiael». Burgermeesteren gaven daarom in bedenking «off men, om so veel te cierlijker penningen te hebben deselve niet soude behoren te doen maken als medailles». Wanneer er dan een matige hoeveelheid van geslagen werd, zou men, wanneer het presentiegeld vastgesteld bleef volgens de hierboven vermelde resolutie, geregeld aanteekening kunnen houden van de distributie en zoodra het presentiegeld zou oploopen tot de som, waarvoor een gouden vroedschapspenning bedongen zoude worden, zou men de zilveren daartegen kunnen inruilen. De Vroedschap, op dit voorstel ingaande, machtigde Burgermeesteren aan Dishoeck het maken en slaan van twee à driehonderd zilveren en honderd gouden

penningen op te dragen, onder voorwaarde dat de zilveren zouden houden een «loot van het fijnste zilver en en de goude een once van fijn ducaten goud». Voorts werd nog besloten, dat de zilveren penningen onder de leden van de Vroedschap «op derselver successive presentie egalijk, dat is aen elk lid evenveel sullen werden uijtgedeelt».

Dienzelfden dag werd het contract met Jacob van Dishoeck voor 300 zilveren en 100 gouden penningen gesloten. Voor het maken van de stempels en het slaan der penningen zou Dishoeck 1138 gl. ontvangen, terwijl het materiaal hem van wege de stad zou verstrekt worden. Voor nadere bijzonderheden zie men het contract zelf, hierachter als bijlage opgenomen (1).

Deze derde vroedschapspenning wijkt in teekening zeer veel af van het ontwerp van Adriaan van der Werff. Zooals men uit de bijgevoegde afbeelding (4*a* en *b*) kan zien, is op de voorzijde, op den voorgrond, de koophandel van Rotterdam zinnebeeldig voorgesteld door twee vrouwenfiguren, omgeven door verschillende attributen, terwijl in het verschiet de Maas en Rotterdam te zien zijn. Als onderschrift het woord: «Roterodamum». Op de keerzijde zijn twee horens van overvloed, een bazuin en een Mercuriusstaf voorgesteld, waarboven de zon, die door eenige wolken breekt, is afgebeeld. Daaronder het opschrift:

---

(1) Bijlage B.

Dishoeck ontving, volgens de thesauriersrekening over 1714, den 24 Augustus 1714 de somma van 3000 gl. om muntmateriaal te koopen (volgn. 598).

Den 14 Februari 1715 werd hem 2419 gld. 29 st. uitbetaald voor «geleverde medaeljes» (volgn. 598).

Aan den secretaris Mr. Harmen van Zuylen van Nyevelt werd 12 September 1714 600 gl. verstrekt «tot betalinge van 12 nieuwe goude vroedschapspenningen».

«Gaudens aquarum perpetua vice foecunda tellus exhibet incolis quod navis urbi merx et unda continuis vicibus ministrant. M.DCC.XIV» (1).

Den 2 September 1714 werden aan den substituut-secretaris de Custer door Burgermeesteren 39 van de nieuwe penningen «overhandigt en in bewaringe gegeven» (2). Er werd bij aangeteekend, dat zij verwisseld en verantwoord mochten werden tegen 50 gld. 't stuk. Den 11 September 1714 zond Dishoeck nog veertig gouden en 97 zilveren penningen. Van deze werden de gouden «in het binnenste kasje van Burgermeesteren in de muur staande in bewaring weggesloten», terwijl de zilveren aan den Secretaris van Nijevelt in bewaring werden gegeven (3).

Men zal boven misschien reeds opgemerkt hebben, dat er in de wijze van uitdeeling verandering was gemaakt. Dit werd nader vastgesteld in de Vroedschapsvergadering van 5 November 1714. Aan de nieuwe leden zou «op haar eerste cessie» voor presentiegeld een gouden vroedschapspenning gegeven worden en op de tien volgende cessien telkenmale een zilveren. Bovendien werden aan al de tegenwoordige leden van de Vroedschap één gouden en tien zilveren penningen geschonken voor elf presentien. Door dezen maatregel was de voorraad spoedig uitgeput; er werd dus bevel gegeven nieuwe te doen slaan. Den 21 Januari 1715 waren de nieuwe penningen aangekomen; 25 gouden werden door den Secretaris overhandigd aan den Heer oud-Burgermeester Joh. Steenlack als commissaris

(1) De grond, steeds vruchtbaar door stroom en regen, geeft den landzaat, wat zeevaart en koophandel den stedeling gedurig verschaffen. (van Loon, t. a. p.).

(2) Resolutiën van Burgermeesters en Regeerders der stad Rotterdam. Reg. n⁰. 4 f⁰. 16vo.

(3) Resolutiën van Burgermeesters en Regeerders der stad Rotterdam. Reg. n⁰. 4 f⁰. 16vo.

van de Wisselbank om aldaar bewaard en volgens de resolutie van 5 November 1714 van tijd tot tijd uitgedeeld te worden. Van de zilveren penningen werd een gedeelte uitgedeeld en de overblijvende, 400 stuks, onder berusting van den Secretaris gelaten.

Dat de vroedschapspenningen ook gebruikt werden als belooning voor buitengewone diensten, zagen we boven reeds. Een tweede voorbeeld van dien aard ontmoeten we in 1716. Den 26 April van dat jaar werden aan Joan de Haes bij resolutie van Burgermeesteren twee gouden vroedschapspenningen gegeven «tot een vereeringe voor het maken van een seker vers, genaemt Eercroon voor de stad Rotterdam en gededicceert aan Burgermeesteren» (1).

In 1720 was er op nieuw gebrek aan penningen, want den 12 Februari werd door de Vroedschap machtiging verleend aan Heeren Burgermeesteren en Rekenmeesteren «tot het doen schroeven van eenige quantiteyt soo goud als silvere vroedschapspenningen». Aan die opdracht werd gevolg gegeven, immers uit de thesauriersrekening van het jaar 1720 blijkt, dat er voor dat doel in twee posten aan Isaaq Westerveen de somma van 5221 gld. 6 st. betaald werd.

Men vindt van deze penning slechts op dien eenen datum melding gemaakt, en zelfs geen aanteekening in het archief wie haar geslagen heeft. Legt men de vroedschaps-

---

(1) Een exemplaar van dit gedicht, uitgegeven in 4° bij Johannes Hofhout (1716), in oorspronkelijken druk berust in de bibliotheek der gemeente.

Joan de Haes dankte voor deze gift met een: «Dankoffer aen heeren Burgermeesteren». Beide gedichten deden een stroom van tegendichten verschijnen, die men o. a. kan vinden in het «Tweede vervolg Van de Latynsche en Nederduitsche Keurdichten. Te Rotterdam, By Pieter van der Goes, Boekverkooper, 1724», bl. 49, 76 en vlgg.

penning van 1714 naast die van 1720, dan bemerkt men dat op beide dezelfde voorstelling is afgebeeld, zoowel op de voor- als de achterzijde. Vergelijkt men ze echter nauwkeuriger, dan komt men tot de ontdekking, dat ze op verschillende stempels geslagen zijn en in meer dan in het jaartal afwijken. De hierbij gevoegde afbeeldingen (4 en 5) maken dit duidelijk. Op de voorzijde bijv. is de plaatsing van de scheepjes eenigszins anders en op de penning van 1720 is het water door golvende lijnen aangegeven. Ook de keerzijde vertoont afwijking; men vergelijke op beide penningen slechts de horens van overvloed en de overige attributen. In de antiquiteitenkamer van het gemeente-archief berust o. a. een gouden exemplaar van de penning van 1720.

De mededeelingen over de vroedschapspenningen beginnen nu veel schaarscher te worden; vermoedelijk werden ze telkens weer op nieuw ingewisseld volgens de vroedschapsresolutie van 5 November 1714 en was er dus geen behoefte aan een nieuwe penning. We vinden alleen nog opgeteekend, dat den 9 Juli 1721 aan den substituut-secretaris de Custer «de post van 15 gld. 's jaers hem volgens de lyst van salaris toegelegt voor het bewaren van de vroedschapspenningen hem bij continuatie in rekening voor uitgave sal werden geleden».

Uit een aanteekening in het register der Resolutiën van Burgermeesteren en Regeerders, dd. 18 October 1758 mag, naar ik meen, afgeleid worden, dat aan elke nieuw aankomende Vroedschap bij eerste cessie een gouden penning werd geschonken.

In 1766 was de voorraad weder uitgeput, zoodat de Vroedschap op den 28 Juli aan Burgermeesteren opdroeg een zeker aantal te doen schroeven. Het schijnt mij toe, dat aan deze opdracht niet voldaan werd. Indien er al nieuwe vervaardigd zijn, dan moeten die ook het jaartal

1766 dragen: er is mij echter geen penning met dat jaartal bekend. Ook blijkt niet uit de thesauriersrekening, dat er betaald is voor het vervaardigen van nieuwe penningen.

Hoe dit zij, drie jaren later, den 4 Juli 1769, stelden Burgermeesteren in de Vroedschap de vraag aan de orde, «of de Resolutie van dese vergadering in dato 28 July 1766, waarbij Burgermeesteren werden gequalificeert tot het laten schroeven van nieuwe vroedschapspenningen niet behoorde te werden vernieuwt».

De Vroedschap besloot hen daartoe te machtigen. De oude stempels werden afgekeurd en geheel nieuwe ontworpen. Hoe dit gegaan is, blijkt niet; de Resolutiën van de Vroedschap zwijgen er over en die van Burgermeesteren ontbreken over die jaren. Den 28 April 1770 was er reeds eene zekere hoeveelheid nieuwe penningen gereed, waarin Burgermeesteren aanleiding vonden om te «proponeeren off niet aan yder lid van dese vergadering, de Ministers daaronder begreepen, behoorden te werden gegeven eene goude en tien silvere vroedschapspenningen van de nu nieuw gemaakte stempel, en dat de leeden voornoemt daarvoor zullen moeten bijwoonen elff cessien van de Vroedschap. En off dan daarenboven nog niet een goude vroedschapspenning behoorde te werden gegeven aan die nieuwe leden deeser vergadering, dewelke van de vorige stempel geen penning gehad hebben». Overeenkomstig dit voorstel werd besloten. Volgens aanteekening in de vroedschapsresolutiën werden den 11 Juni 1770 de nieuwe penningen uitgedeeld.

Deze vierde vroedschapspenning vertoont (afb. 6*a* en 6*b*) op de voorzijde in eene allegorische voorstelling, den koophandel, aan wien door Mercurius een horen van overvloed wordt gebracht. Rechts van haar is de Maasgod gezeten. Daarboven de woorden: «Salus inseperabilis» en onderaan: «a libertate et mercatura» met het jaartal

1770 (1). Op de keerzijde het wapen van Rotterdam, met een gezicht op de stad van de Maaszijde gezien, terwijl op een lint het woord: «Roterodamum» te lezen is en onderaan de letters: S. C.

Volgens de quitantiën, behoorende bij de Rekening van den commies ter thesaurie, François van Lier over 1770 werd den 8 Juni 1770 aan den graveur Theodorus van Berckel betaald voor de nieuwe vroedschapspenningen de somma van *f* 4210 (2).

Nog wordt van deze penningen melding gemaakt in de vergadering der Vroedschap van 31 Juli 1770, waarin besloten werd de nieuw geslagen penningen, volgens het oud gebruik, in de Wisselbank te deponeeren.

Het laatst vindt men iets over vroedschapspenningen in een resolutie der Vroedschap, dd. 19 November 1781, toen Burgermeesteren nogmaals gemachtigd werden in de behoefte aan penningen te voorzien door er eenige te laten schroeven.

Na dien tijd vindt men er verder niets meer van opgeteekend. Met de verandering van besturen in 1795 werd tegelijk een einde gemaakt aan deze gewoonte.

Rotterdam, Oct. 1887.

---

(1) Het heil onafscheidelijk van de vrijheid en den koophandel.

(2) Zie de rekening hierachter afgedrukt als Bijlage C.

Theodorus van Berckel, een beroemd stempelsnijder, werd 21 April 1739 geboren en vestigde zich, na geruimen tijd in zijn geboortestad 's Hertogenbosch als graveur en zilversmid gewoond te hebben, in 1763 in Rotterdam, dat hij op uitnoodiging van hertog Karel van Lotharingen in 1776 weder verliet voor Brussel. Zie over hem *Noord-Brabantsche Volks-almanak voor het jaar* 1841, bl. 135. Hij werd 3 Juni 1763, onder acte van het Roomsch-Catholiek armbestuur in de Leeuwenstraat, finaal te Rotterdam geadmitteerd. Hij was gehuwd met Maria Anna van Nouhuys.

BIJLAGE A.

Op huijden den 18 Februarij 1705, sijn wij Burgermeesteren en regeerders, mitsgaders Rekenmeesteren der stad Rotterdam, als hiertoe bij de Vroedschap van deselve stad geauthoriseert, ter eenre, en ik Daniel Koene, Essaijeur vande munte tot Dordrecht, ter andere zijde, geconvenieert in deser voegen.

Dat wegens twee stempels met de ring, tot een Vroedschapspenning door mij Daniel Koene te maeken, te snijden en te leveren, sal werden betaeld de somme van vier hondert guldens: welverstaende dat dese penning sal sijn van deselve grote, als de jegenwoordige grote vroedschapspenning, dat op de eene zijde sal werden gebracht het sinnebeeld, (volgens de teijkeninge) vande rheviere vande Merwe, en het selve op het kunstigste sal werden uijtgewerkt, en op de andere zijde het wapen vande stad, aende bovenkant, en voorts de woorden tot verstand, en het oogmerk, van het sinnebeeld dienende, en dat mede op het netste sal werden uijtgewerkt. Dat de voorschreeve penningh aen beijde zijden sal hebben een randetje en een behoorlijke rand, op de dikte, dat op het leveren vande voorschreeve stempels daermede sullen moeten sijn geslagen vier Duijsent penningen, te weten drie duijsent vande lichte, en een duijsent vande swaere, en in gevalle de stempels, of een van beijde, geduijrende het slaen van het voorschreeve getal van penningen quamen te breecken, of te bederven, sal ik Koene geobligeert sijn een of meer andere inde plaetse te maken, die deselve proef sullen moeten uijtstaen, en alsoo gehouden sijn te leveren de voorschreeve stempels en de ring in goede staet, nadat het voorschreeve getal van penningen daer mede sal sijn geslagen. Aldus gedaen ter goeder trouwe ten dage als vooren.

HARM: VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT.

DANIEL KOENE.

BIJLAGE B.

Wij, Burgermeesteren en Regeerders der stad Rotterdam ter eenre en Ick Jacob van Dishoeck ter andere sijde verklaeren te sijn geconvenieert over het maken van de stempels tot de een ende andere sijde van de medailles, sullende dienen tot vroedschaps penningen, volgens de Teekeninge mij vertoont, mitsgaders over het slaen daerop van drie hondert silvere en hondert goude medailles, sullende de silvere sijn van alloij elf penningen en twintig greijn ende de goude van alloij vande goude ducaten en van gewighte achtien en een half Engels alle hetwelcke mitsgaders het breeken vande stempels Ick Jacobus van Dishoeck tot mijn laste en hazard hebbe genomen. Belovende na het slaen vande gemelte medailles de voorsz. stempels in goede staet over te geven en sulcx niets uijtgesondert dan alleen het goud en silver materiael voor de somma van Elf hondert en dertig guldens. En beloven wij Burgermeesteren geduerende het werck van tijt tot tijt tot het goud en silver materiael het nodig geld te fourneren tot drie en dertig stuivers het loot silver en acht en veertig guldens het once goud van de gemelte gehalte respective. En dat nae het ontfangen van de gemelte stempels in goede staet en van het voorsz. getal van behoorlijcke geslagen medailles, wij voor deselve stempels en slaen van deselve medailles nog sullen betaelen de gemelte somma van Elfhondert en dertig guldens. Aldus gedaen ter goeder trouwe tot Rotterdam desen 26 Feb. 1714 en is geteekent,

HARM: VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT.

J. VAN DISHOECKE.

BIJLAGE C.

N°. 690. Rotterdam, 8 Junij 1770.

De Wel Edele Grootachtbare Heeren
Burgermeesteren deser Stadt,

debent aen Theod^s^. van Berckel.

Voor 100 Goude Vroedschaps Penningen wegende 12 Lg. fijn goud per stuck à 50 st. per Lg., komt op *f* 30 per stuck	*f* 3000.—
Voor schroeve etc. à *f* 1—4 per stuck . . .	- 120.—
Voor 400 zilvre ditto wegende 9½/8 Lg. fijn zilver à 66 st. per once is *f* 1.10	- 600.—
Voor schroeve etc. à 12 st. per stuck. . . .	- 240.—
Voor 't graveere van de stempel	- 250.—
	f 4210.—

NASCHRIFT.

Na het afdrukken der vorige vellen vond ik nog in de Resolutiën der Vroedschap in eene marginale aanteekening vermeld, dat in de vergadering van 22 Juni 1579 «mynheeren Vroedschappen van dese tyt voortaen van hare presentie betaelt» zijn.

MERKWAARDIGHEDEN OP DE KERMISSEN VAN 1679 EN 1680,

Den 24 Augustus 1679.

Is Joris Hilleberdingh geadmitteert, omme geduerende dese aenstaende Jaermarckt met seker paerd met acht voeten, om vande lieffhebbers gesien te werden, te mogen voorstaen, ende zijn exercitie te laten doen.

Den 25 Augustus 1679.

Is Claes Pietersz geadmitteert ende geconsenteert omme geduerende de aenstaende jaermarckt binnen deser stad, met eenige vergrootglasen, om besien te werden te mogen voorstaen.

Is Bastiaen Gidions geconsenteert omme geduerende de aenstaende jaermarckt, binnen deser stad, met een dwergje, sonder eenige wortelen van bomen, om gesien te werden te mogen voorstaen op een boete van vijff ende twintigh gl., voor den armen soo hy yetwes anders comt te verthonen.

Den 10 Augustus 1680.

Hebben de Heeren Burgermeesteren geconsenteert aen Jean Forest, dat hij de beelden vanden Coninck ende Coninginne van Vranckrijck, ende meer andere groote van tselve Rijck, binnen deser stad sal mogen laten sien, ingaende Maendagh toecomende, ende geduerende de geheele Jaermarckt, mits betalende trecht vande wesen.

Resolutiën, Dispositiën, Appoinetementen enz. van Burgemeesteren van Rotterdam, Reg. 3, in het Archief der gemeente.

HET HUIS «CEULEN»

DOOR

F. A. HOEFER.

Tot voor weinige jaren bezat de firma A. Henkemans hier ter stede een winkel, dien vele Rotterdamsche ingezetenen zich nog wel zullen herinneren. In dit winkelhuis, Westnieuwland N°. 2, vestigde in 1882 de Nederlandsche Bell-Telephoon-Maatschappij hare bureaux. Het onderste gedeelte van het gebouw werd kort daarna verbouwd, waarbij o. a. de oude voordeur met hare kozijnen vervangen werd door een nieuwerwetsche. De eikenhouten bovendorpel der oude voordeur was voorzien van gebeeldhouwde wijnranken, waartusschen in verheven letters het woord «Keulen» te lezen stond. Weinig huizen in Rotterdam zijn stellig in de geschiedboeken der stad meer besproken. Men beweert, dat op deze plek eertijds het oude Raadhuis stond. Vóór de laatste verbouwing bezat de kamer achter den winkel, wier vloer de sporen droeg van nog al eens opgehoogd te zijn, een ouderwetsch plafond, waarop in de vier hoeken de jaargetijden waren voorgesteld en in het midden een groot stuk met zinnebeelden der liefde. Het geheel was tegen een net van vrij stevige koperdraden aangebracht. Volgens de overlevering had dit vertrek, ofschoon het niet groot was, tot trouwkamer gediend.

Zooals oude menschen mij verhaalden, bevonden zich onder de achtergedeelten van het huis, die bij hooge vloeden onderliepen, eertijds kelders, waarin vakken waren met zware tralies afgesloten. Hierin meenden zij, dat gevangenissen geweest waren. Bij de verbouwing stuitte ik ook op die kelders zonder echter iets bijzonders te vinden. Het onderzoek werd trouwens bemoeilijkt, daar de kelders steeds onder water stonden.

Om zekerheid te erlangen omtrent de vroegere bestemming van het huis raadpleegde ik verschillende schrijvers over Rotterdam. Het zij mij vergund in het kort hieromtrent het een en ander mede te deelen.

Zooals bekend is, werd in 1383 het Westnieuwland bij de stad gevoegd (1). Den 10 Juli 1563 ontstond in de West-Molenstraat door de onachtzaamheid van een kuiper brand, waarvan ook het Westnieuwland een prooi werd (2). Van Spaan, die o. a. deze feiten mededeelt, acht het onwaarschijnlijk, dat het stadhuis eerst op het Westnieuwland geweest zou zijn. Hoofdzakelijk op grond, dat het niet aan te nemen is, dat men de eerste 113 jaren (3), na het bekomen van stadsprivilegiën van eén stadhuis verstoken was, en ten anderen, dat gezegd wordt, dat de palen «daar de Religions-verwanten 1558 aan gebrand zouden werden» voor het stadhuis stonden, waarvoor op het Westnieuwland destijds geen plaats was. Hij komt tot het besluit, dat het zijn kan, dat toen het stadhuis in de jaren 1606 en 1607 vergroot en verbeterd werd, men

(1) Zie voor het handvest: G. van Spaan, Beschrijvinge der Stad Rotterdam, 2de druk, p. 227 en S. Lois, Chronycke der stad Rotterdam, p. 274.

(2) G. van Spaan, p. 290, S. Lois, p. 83.

(3) G. van Spaan gaat uit van de veronderstelling, dat Rotterdam in 1270 stadsprivilegiën kreeg, zie echter J. H. Scheffer en Fr. D. O. Obreen, Rotterdamsche Historiebladen I. Kronijk, p. 14.

tijdelijk op het Westnieuwland het «Regt of Raadhuis» gehouden heeft (1). Jacob Kortebrand betoogt eveneens deze onwaarschijnlijkheid (2).

Onder de schrijvers, die beweren dat de regeering hare vergaderingen in dit huis hield, behoort K. van Alkemade. Volgens hem zouden de bijeenkomsten reeds niet lang na 1387 naar het Westnieuwland verlegd zijn. Nog in zijn tijd zouden vergulde letters boven de deuren van sommige vertrekken op vergaderplaatsen van regenten gewezen hebben, en zware ijzeren traliën in de lokalen onder den grond aan gevangenhokken hebben doen denken.

G. Bruining deelt de meening van van Alkemade omtrent het tegenwoordige pand (3). Hij voegt er nog bij, dat het schijnt, dat dit huis eertijds een klokkentoren had, waarin de klok hing, die in 1387, dus juist het tijdstip, waarop het stadhuis op het Westnieuwland kon gebouwd zijn, door Thomas Beth gegoten werd met opschrift: «Deus pro nobis, quis contra nos?»

De bewering van van Spaan, dat vóór het huis in 1558 geen plaats geweest zou zijn om de palen voor terechtstellingen te plaatsen, ontzenuwt hij door er op te wijzen, dat reeds in 1555—1557 de Groote Markt gemaakt werd (4).

G. van Reyn onderwerpt de beweringen der verschillende schrijvers over dit onderwerp aan kritiek (5). Op grond van zijne overwegingen komt hij tot het besluit, dat het voor het minst twijfelachtig genoemd moet worden, of meergenoemd huis in oude dagen tijdelijk of vast tot raadhuis heeft gediend.

---

(1) G. van Spaan, p. 389.

(2) Jacob Kortebrand, Beschrijving der stad Rotterdam, p. 129.

(3) G. Bruining, Tableau topographique et statistique de Rotterdam, p. 72.

(4) S. Lois, p. 81.

(5) G. van Reyn, Beschrijving der stad Rotterdam, II. p. 153.

J. L. Nierstrasz, over het raadhuis sprekende, noemt het eene algemeen verspreide dwaling, dat het raadhuis eertijds in het huis «Ceulen» gevestigd was (1).

A. M. Ledeboer (2) stipt dit onderwerp hoofdzakelijk aan naar aanleiding van de stellige bewering van E. van Welsenes (3), dat het huis «Ceulen» vóór 1558 raadhuis geweest is. Op grond van zijne nasporingen komt hij tot de slotsom, dat men met van Welsenes en Kortebrand (4) geneigd zijn zoude aan te nemen, dat òf na de verwoesting van het Hof Wena, òf om andere redenen dit huis zoo lang tot stadhuis gebruikt is, totdat men het Groote of Stads-Gasthuis daartoe ingericht had.

Wanneer men nagaat, wat ons de verschillende schrijvers omtrent dit huis mededeelen, dan kan men het eene betoog klemmender dan het andere vinden, maar naar mijn oordeel vindt men nergens, noch voor het eene, noch voor het andere gevoelen afdoende bewijzen. Daar beweerd werd, dat de eigendomsbewijzen belangrijke gegevens bevatten omtrent de vroegere bestemming van het huis, zoo heb ik die stukken, voor zoover zij nog aanwezig zijn, bij den tegenwoordigen eigenaar ingezien. Hierin kwam niets bijzonders voor, zoodat ik mijne toevlucht nam tot het archief van de gemeente Rotterdam en op grond der daar gevonden en geraadpleegde stukken kan ik het volgende mededeelen.

Het oudste mij bekende stuk (5), waarin van dit huis

---

(1) J. L. Nierstrasz, Rotterdam geschetst, p. 36.

(2) A. M. Ledeboer, Het geslacht van Waesberghe, p. 20.

(3) E. van Welsenes, Geamplieerde Opstelling, p. 6.

(4) 2de Eeuwgetijde, Ic. p. 75.

(5) Het oudste stuk bij G. van Reyn vermeld, II, p. 155, dagteekent van 8 October 1586. Dit stuk komt ook als oudste bij Nierstrasz, p. 36, voor.

gesproken wordt, dagteekent van 28 Februari 1539 (1) en heeft betrekking op een huis «staende in 't Westnijeulant gehieten «die Sterre», belegen van Harmen Kels aen de Oestzijde». Het hier bedoelde huis van Harmen Kels is tegenwoordig het pand Westnieuwland No. 2, zooals o. a. uit een stuk van 25 Februari 1577 (2) blijkt, waarin als belendend perceel aan de westzijde van het huis Ceulen «de huysinge genaemt de Sterre» aangegeven wordt.

Deze Herman Kels moet een man van eenig aanzien geweest zijn, daar hij als «Raet ende Vroetschap deser stede» voorkomt (3). Daar ons tevens wordt medegedeeld, dat hij geboren was «tot Ceulen in Duytsland», zoo meen ik hier ook den oorsprong van den naam van het huis «Ceulen» gevonden te hebben. Deze afleiding van «Cöln» zal zeker niemand gewaagd vinden, vooral wanneer men bedenkt, dat thans nog bijna dagelijks te Rotterdam schepen komen, varende op Keulen met het opschrift «Coeln». Hiermede vervalt dan ook de bewering van Welsenes (4), dat een van de latere eigenaars Jan Jansz. Asselingh den naam van Keulen aan het huis gaf, omdat hij uit Keulen overgekomen was. Waarschijnlijk kwam Welsenes tot zijne meening, omdat Asselingh het huis van de weduwe van Jan van Waesberghe kocht, en den naam van «Facm», die het huis droeg tijdens het in het bezit der van Waesberghe's was, weer veranderde in dien van «Ceulen». Bovendien is twijfel gerechtigd, of die Asselingh wel uit Keulen afkomstig was, daar hij toch volgens het Poorterboek der stad Gouda van «Lo-

(1) Gifteboeken van Schepenen van Rotterdam No. 3.

(2) Ibid. No. 5.

(3) J. H. Scheffer, Algemeen Nederlandsch Familieblad 1883, No. 50. p. 3.

(4) Geamplieerde Opstelling, p. 6.

reynen» kwam en den 24 April 1622 poorter van Gouda werd.

Bij van Alkemade (1) wordt melding gemaakt van eene quitantie van de Heilige Geestmeesters, gedagteekend 9 April 1560, wegens zeker recht op het huis en de haringplaats van Corn. Huygensz aan 't Westnieuwland «alder-naest het Stedehuijs». Welk huis hiermede bedoeld wordt, is moeilijk na te gaan. Wel vond ik in een stuk van 28 April 1588 (2), betrekking hebbende op een haringpakhuis van zekeren Willem Huygensz, gewag gemaakt van een «deser stede Keurhuijs» op het Westnieuwland. Zelfs wordt in een ander stuk van 4 December 1577 gesproken van een huis, «genaemt het Stadthuijs», staande op het Marktveld «belegen van de stedetrappen met de haven aen de noertzijde». Dit huis komt meermalen voor, zoo b. v. 15 Februari 1598, 24 Juli 1603, enz.

In eene rekening van onkosten voor krijgstoerustingen, door de stad Rotterdam over de jaren 1573 tot 1577, in het gemeente-archief berustende en hieronder nauwkeuriger vermeld, vond ik herhaaldelijk een herberg van Coelen vermeld, waar het gevolg van den Prins gehuisvest werd; zoo b. v. 12 Mei 1573: «Item es ten selven dage by eenige syne Exc^tie^. edelluyden ende gevolge met capiteyn Tongerloo verteert inde herberge van Coelen 40 £ 8 st.»

Op den 12 Februari 1575 «Item betaelt Ysbrant voor den waert in Coelen van 't geene aldaer by eenige Edelluyden ende andere gevolge van syne Princ. Exc^tie^. tot 32 personen in getale ten voorsz. tyde verteert es geweest de somme van 19 £ 8 st.»

Daar de Prins zelf in «de Swaen» zijn intrek nam, moet men veronderstellen, dat dit toen het eerste logement

(1) Keuren, gebruiken, enz. H. S. p. 66.
(2) Gifteboeken van Schepenen van Rotterdam.

was en de herberg van Coelen van minderen rang. Of nu met die herberg het huis Coelen bedoeld wordt, is zonder nadere aanwijzing niet te zeggen. Met het oog op de betrekking, die Herman Kels bekleed heeft, is twijfel gerechtigd of de familie Kels, in wier bezit het huis toen nog was, een herberg hield. De bewering van van Reyn (1), dat het huis Coelen van 1573—1577 meermalen gebezigd werd tot het herbergen van het gevolg van den Prins, onderschrijf ik niet voetstoots. Met de tegenwerping, dat de familie Kels te aanzienlijk zou geweest zijn, om herberg te houden, moet men voorzichtig zijn, daar men in die dagen ook den naam van herberg gaf aan een huis, dat niet voor iedereen voor geld openstond (2).

Wanneer het later eens mocht blijken, dat het huis Coelen en de herberg van Coelen een en hetzelfde pand waren, dan wordt wellicht hierdoor ook de sleutel gevonden tot de overlevering, dat dit huis tijdelijk als Raadhuis dienst heeft gedaan. In de «Reeckeninge vande Burgermeesters ende Regierders der Stede van Rotterdamme van den uytgheeff van weghen dzelffde Steede vuyt diverse respecten voor de gemeene Saecke gedaen zeedert den 1 Augusti anno 1572 tot den lesten Decembris anno 1577 incluys» komt voor, dat «opten eersten dach Martij anno voorsz. (1573) syn inde herberge van Coelen binnen der stede van Rotterdamme vergadert geweest de Burgermeesteren ende Tresoriers der voorsz. stede mitsgaders enz.» tot het schatten van twee schepen. De herberg van Coelen werd dus in die dagen, evenals thans nog in de loge-

(1) G. van Reyn, II. p. 155.

(2) Sedert ik dit schreef werd het Amsterdamsche Jaarboekje, 1ste Jaargang, onder redactie van N. de Roever, uitgegeven. Op bl. 69 leest men, dat de bekende admiraal Joachim Hendrickse Swartehondt te Amsterdam herberg hield en o. a. de dienaren van den Hertog van Brandenburg huisvestte.

menten geschiedt, voor stedelijke aanbestedingen, enz. gebruikt.

Toetst men ten slotte de stelling, dat het huis Westnieuwland No. 2, zij het zelfs tijdelijk Raadhuis was, aan de beschikbare gegevens, dan moet men erkennen, dat zij zwak is. Wanneer men bedenkt, dat het niet twijfelachtig is, dat reeds vóór en tot in het laatst van de 15de eeuw een gedeelte van het Gasthuis op de Hoogstraat tot Recht- of Raadhuis gebezigd werd, dat het Westnieuwland eerst in 1383 bij de stad kwam en de oudst bekende uitgifte van grond aldaar een consent is van 9 April 1467 aan Claes de Drayer (1), dan kan daar vóór 1539 het Raadhuis niet geweest zijn. De eenige grondslag, die voor haar pleit, is de overlevering. Hare kracht wordt echter verzwakt, wanneer men in het oog houdt, dat op het Westnieuwland, om van andere gebouwen niet te spreken, lagen: het Stedelijk Keurhuis en zelfs een huis, genaamd het «Stadthuys», die later tot verwarring aanleiding konden geven. Allengs kunnen schrijvers over Rotterdam en vooral het volk in de voormalige stedelijke inrichtingen op Westnieuwland, in het pand het Stadhuis en in de herberg van Coelen zonder eenigen grond een en hetzelfde huis gezien hebben.

Al moet dit huis dus naar alle waarschijnlijkheid de eer missen van eens tot Raadhuis gediend te hebben, dan kan het toch nog op grooten roem bogen. In 1589 vestigde zich toch in dit huis Jan van Waesberghe uit Antwerpen, en legde daar den grondslag tot de vermaarde drukkerij der van Waesberghe's, die aan het einde der 16de eeuw drukkers der «Admiraliteit aan de Maze» en drukkers der stad werden (2).

(1) S. Lois, p. 330.
(2) A. M. Ledeboer, p. 29.

Ten slotte zal ik de eigenaars en data van overdrachten van dit huis aangeven, zooals deze uit de Gifteboeken van Schepenen der stad Rotterdam blijken. De oudste thans bekende bezitter Herman Kels leerden wij reeds uit het stuk van 28 Febr. 1539 kennen. Van Pieter Jansz. Kels ging den 25 Februari 1577 een «vierde paert van de Huysinge ende erffve ende plaetse daer achter aenleggende sulx hem competeert genaemt Coelen» over aan Margriet Hermansdr, weduwe wijlen Henrick Dircz. van Neck. Den 20 Juni 1578 werd het huis Coelen eigendom van Corstiaen Willemsz. Brouwer, van wien het den 9 Mei 1583 in het bezit kwam van Pieter Jansz. du Bien. Van dezen du Bien kwam het den 8 October 1586 in handen van Lambrecht Lambrechts Persoons, die het den 28 April 1589 (1) overdeed aan Jan van Waesberge. De weduwe van Jan van Waesberghe, Catharina du Pier, verkocht het huis, genaamd «de Faem», den 17 Mei 1631 aan Jan Jansz. Asselingh. Door erfenis kwam het aan zijne dochter Martina Asselingh, wier erfgenamen het den 30 April 1686 verkochten aan Nicolaes van den Bergh. Den 3 Mei 1714 kreeg het door koop Aelbert van Meurs, die het den 4 Mei 1733 aan Johannes Albertus Lieshout verkocht. Van hem kwam het 2 Mei 1742 in het bezit van Adrianus van Velsen, wiens weduwe Anna Catharina Caron het 5 Mei 1767 aan Franciscus van Hateren overdeed. Den 3 November 1788 namen Willem Vlaerdingerwout en Lodewijk Adrianus Preuyt er bezit van, om het den 28 October 1791 weer over te doen aan Ary Duurmeyer. Den 14 November 1800 eindelijk kwam het in handen van Adrianus Henkemans, wiens familie het thans nog bezit.

De namen, die het huis achtereenvolgens droeg, zijn,

(1) Hierdoor wordt de veronderstelling van A. M. Ledeboer, p. 20, dat in 1633 de Waesberghe's verhuisd waren, zekerheid.

voor zoover zij bekend zijn: «Coelen», «de Faem» (1) en «Keulen». Toen men later de stad in wijken verdeelde en de huizen nummerde, werd het achtereenvolgens aangeduid met Westnieuwland D, No. 68, daarna Wijk 4, No. 68 en eindelijk Westnieuwland No. 2.

Van de firma A. Henkemans, die er een winkel in witwerkershout en kinderspeelgoed in hield, bestaat nog uit het begin dezer eeuw een adreskaartje in de Engelsche taal. Dit kaartje is voorzien van het sierlijke wapen, dat boven den bovendorpel der voordeur prijkte met de opschriften: «The Joiner's Arms», waaronder verder nog stond «Het Kabinetwerkers Wapen». Het adreskaartje was in de Engelsche taal gesteld wegens den aanzienlijken handel, dien de firma A. Henkemans op Engeland dreef.

Rotterdam, Nov. 1887.

---

(1) Het uithangbord «de Faam» werd, nadat de Wed. van J. van Waesberghe het huis verkocht had, verplaatst naar een huis op het Steiger, zooals o. a. blijkt uit den titel «By Isaäc van Waesberghe, Boeckverkooper aen de Marckt, op 't Steyger in de Fama», A. M. Ledeboer, p. 20.

HET PAMFLET
«AAN HET VOLK VAN NEDERLAND»,
TE ROTTERDAM,

DOOR

G. VAN RIJN.

Toen ik uitgenoodigd werd eene bijdrage te leveren voor dit Jaarboekje, nam ik dit niet alleen gaarne aan, maar de keuze van een onderwerp was voor mij niet moeilijk.

Door het lezen der studie van den heer Loosjes (1) was ik reeds sints maanden bezig om alles bijeen te brengen, wat op het pamflet «Aan het Volk van Nederland» betrekking had. Omtrent één der nadrukken (den Rotterdamschen) vond ik op het Archief der Gemeente vele bijzonderheden; ook enkele gelijktijdige vlugschriften deden menige nieuwe lichtstraal op de lotgevallen dezer uitgave van het fameus libel vallen, en in de volgende bladzijden heb ik getracht het bijeengelezene tot eene nieuwe bijdrage voor de geschiedenis van dit pamflet te verwerken. Voor hen, die het prettig geschreven werkje van den heer Loosjes niet lazen en het libel in het geheel niet of slechts

(1) A. Loosjes, Een krachtig Libel. Studie over het Pamflet Aan het Volk van Nederland. Gedrukt bij de Erven Loosjes, te Haarlem, 1886. Niet in den handel. bl. 8.

bij name kennen ga een enkel woord van inleiding vooraf.

Op den 25 en 26 September 1781 werd er langs de straten der voornaamste steden van Nederland, een pamflet gestrooid, dat, in tegenstelling met de langdradige titels van die dagen, eenvoudig tot opschrift had: «Aan het Volk van Nederland». Dit vlugschrift vond zijn kracht niet zoo zeer in den volkstoon, waarin het geschreven was, (want menigmaal is die taal te degelijk voor ongeletterde lieden) als wel in de wijze, waarop het vorm gaf aan al die grieven, die er van lieverlede waren ontwaakt in het hart van velen. Het vond weerklank in de gemoederen van zoovele duizenden, als zich gestreeld gevoelden door de macht, die daarin aan het volk werd toegekend, terwijl de zoo smakelijk voorgestelde volkswapening veler trots streelde en de tijdelijke geestdrift voor al wat nieuw is, zoo eigen aan onze Natie, wakker riep. De hevige en dikwijls onbillijke verguizing van alle leden der Oranjestam, wien de onedelste bijbedoelingen werden toegeschreven, maakte dat van de zijde van het Stadhouderlijk Hof alle pogingen werden aangewend om het schotschrift onschadelijk te maken. Scherpe plakkaten werden er dan ook uitgevaardigd tegen den schrijver, drukker, uitgever en bezitter van dat boekje. Ondanks die plakkaten en in tegenstelling met zoovele anderen, wier auteur mettertijd bekend werd, was tot heden geen der deelhebbers aan de oorspronkelijke uitgave bekend geworden. De heer A. Loosjes trachtte in bovengenoemde studie den sluier op te heffen, die er verspreid ligt over schrijver en uitgevers, druk en nadruk, beide. Mede te deelen, wat er officieel omtrent den Rotterdamschen nadruk bekend is, is hoofddoel van mijn opstel.

Op Woensdag 14 November 1781 werden te Rotterdam door de bedienden ter recherche, twee blikken bussen

met jenever aangehaald (1). Dit was op zichzelf niets buitengewoons, maar de gevolgen van deze zeer gewone gebeurtenis waren voor meer dan één persoon hoogst ernstig. In de eerste plaats ondervond dit vrouw Soetmulder, geboren Maria Gordijn. Zij toch was de persoon, die «in flagranti delicto geapprehendeerd was», nadat zij met deze beide bussen de woning van Hendrik Holtus, handelaar in gedistilleerde wateren op den Schiedamschen dijk, had verlaten, om ze te brengen bij de weduwe van den Bos, die eene tapperij had in de Jufferstraat. Zij bekende «in judicio», dat zij te voren zulks meermalen gedaan had en werd om dit laatste vergrijp «onder het raadhuis gebracht» (2).

Na deze aanhaling vond de Collecteur der gemeenelands middelen, Dirk van Crooswijk het noodig een nader onderzoek in te stellen naar den voorraad gedistilleerd van Hendrik Holtus. Hij verzocht onmiddellijk autorisatie om dien voorraad te proeven en te peilen en het rapport, op den 15 daaraanvolgende schriftelijk door hem uitgebracht, veroorzaakte den slijter vrij wat grooter moeilijkheden, dan die, waarin vrouw Soetmulder door de aangehaalde bussen gekomen was.

Crooswijk had in de pakhuizen van Holtus, «op aanwijzing van diens dochters, daar hij zelf afwezig was», een voorraad gevonden, die (ruim gepeild) bestond uit 1771 Rotterdamsche of 822 Amsterdamsche stoopen gedistilleerd. «In gevolge de annexe rekening, geextradeerd uit 's lands vermis of in- en uitslagboek der kooplieden in brandewijn en gedistilleerd» moest hij (Holtus) «na aftrek van $^{1}/_{50}$ Rabat voor het beloop van drie maanden

(1) Zie Crimin. Besoigneboek van Schepenen-Commissarissen ter judicature van 's Lands gemeene middelen. Dl. 2, i. v. Holtus.

(2) De onderste verdieping van het stadhuis deed toen en nog lang na de verbouwing als gewone gevangenis dienst.

nog in voorraad hebben 3312 Amsterdamsche stoopen. Het tekort bedroeg dus 2490 Amsterdamsche stoopen gedistilleerd, waarvan de accijns ontdoken was en waarvoor nu, als boete, de dubbele impost moest betaald worden. De Collecteur vroeg machtiging dat bedrag «bij parate executie» te mogen innen (1).

Commissarissen besloten Holtus vòor hunne vergadering van 16 November te ontbieden. Hij verscheen er, maar kon zich niet dan met «frivole redenen en ongegronde voorwendselen» verdedigen. Zijne zaak werd daarom verwezen naar «Schepenen-Commissarissen in cas crimineel» en deze «vereenigden zich met de meening, dat het exorbitante vermis niet door een onvoorzien toeval buiten zijn schuld of toedoen was veroorzaakt, maar dat dit notoire fraude was» (2).

Na deliberatie ontving Holtus dan ook bevel zich in arrest te begeven en aan den avond van den 16 was ook hij «gevangene onder het raadhuis».

Dat dit den toen reeds zeventigjarigen grijsaard niet aanstond, is volkomen begrijpelijk.

Wel was het niet voor het eerst, dat hij met de mannen der wet in aanraking kwam, maar als slijter was hij om zijn smokkelen nog niet in hechtenis geweest.

Ik zeg nadrukkelijk «als slijter», want niet altijd had Holtus dit vak uitgeoefend. In 1755 toch had hij een grutterij en ook in deze zaak maakte hij kennis met de justitie. Daaromtrent vinden wij namelijk het volgende aangeteekend (3):

---

(1) Civiel Besoigneboek van Schepenen-Commissarissen der gemeenelandsmiddelen. Dl. 4, Fol. 132.

(2) Crimineel Besoigneboek, Dl. 2, i. v. Holtus.

(3) Civiel Besoigneboek Dl. 2 en Rolle van 23 April 1750 tot 14 Maart 1765 van Schepenen-Commissarissen der gemeenelandsmiddelen.

De bailluw Paulus Bogaart van Alblasserdam deelde den 5 Juni 1755 mede, dat Holtus, uit het schip van Dingeman Oltjes van Oosterhout, 5 Lasten en 6 zakken boekweit had gelost, terwijl hij slechts 4 Last en 8 zakken aangaf. Hij had dus «voorbedagtelijk de quantiteyt van zeven en twintig zakken verzwegen». Met deze fraude nu beliep hij eene boete van *f* 300 per zak of *f* 8100, «onverminderd den impost» en verviel bovendien in de «boeten en poenen», vervat in het 3e en 4e artikel van de Generaliteits-Ordonnantie van den opheve der gemeenelandsmiddelen; d. w. z. voor de overtreding van art. 3 werd hij gedurende een jaar als grutter gesuspenseerd, terwijl dit artikel tevens toeliet hem «aan den lijve te straffen, hetzij met geesselinge, bannissement of confinement», indien hij nalatig bleef de boete te betalen, die bij artikel 4 vastgesteld was, en die voor Holtus nog *f* 400 beliep. Onze grutter verscheen bij eerste citatie niet en werd daarom eerst tegen 12 Juni en daarna tegen 19 Juni herhaaldelijk, maar te vergeefs opgeroepen. Daar er verder van de zaak niets meer te vinden is, durf ik niet bepalen, of hij niet reeds toen in hechtenis is geweest, al komt het mij waarschijnlijk voor, dat hij is gevlucht.

Toch had hij zelfs door deze harde les zijn kwaad niet verleerd. In 1772 werd er op last van Schepenen oculaire inspectie gehouden van de slijterijen van Petronella van den Nouland, Hendrik Marselis e. a. Bleek omtrent den laatste, dat de naam van Marselis «alleen tot de voornoemde slijterij wierde geleent», daar de persoon zelf «sedert meer dan twee jaren reeds buiten 's lands was en aan de Universiteit te Leuven voor Roomsch Priester studeerde», dit was zeker iets bijzonders, al was 't geen bepaalde fraude; maar dat er in de slijterij ten name van Petronella van den Nouland «kwaad gebruik wierde gemaakt van een open plaats, waarop de pakhuizen van

Hendrik Holtus hun uitgang hadden», dit was niet in den haak en leidde tot «cesseeren» der zaak, daar het bleek dat «die slijterij eigenlijk hem Holtus concerneerde».

Den 3 December van hetzelfde jaar verzocht de Collecteur Crooswijk alweder (1) om schriftelijke authorisatie «tot peylen en proeven van alle de brandewijnen en gedistilleerde wateren, leggende in de kelders of pakhuizen van H. Holtus, e. a. en om gedurende den tijd van peyling aan de voornoemde personen te mogen weygeren zoodanige biljetten van in- en uitslag, alsmede van verkeldering als door hun zouden worden verzocht». Dit verzoek werd, voor zoover het Holtus en twee anderen betrof, toegestaan. Op den 4 December ontving Holtus reeds des morgens te tien uren bezoek van den bode C. Meyer, R. Heyl, peilder, G. van Loon, deurwaarder en van den Hoofdgaarder der accijnsen. De laatste deelde aan onzen slijter mede, dat hij autorisatie had van Heeren Schepenen-Commissarissen om alle de brandewijnen en gedistilleerde wateren in zijn pakhuis liggende te peilen. Holtus antwoordde, «dat hij zoo schielijk niet gereed was zulks te doen, vermits hij zeyde wat impotent te zijn en niemand anders in huijs had, verzogt derhalven te wachten tot zijn neef thuys kwam of anders des namiddags weder te komen». De neef kwam na dit gezegde echter dadelijk thuis, «waarop de voornoemde Holtus met hem na agteren ging» en de mannen der wet liet staan. Na een weinig wachtens gingen zij ook naar binnen en vonden Holtus alleen. De hoofdgaarder zeide hem daarop andermaal aan, «dat hij de peiling in het pakhuis toelaten zou». Holtus zocht een uitvlucht en wilde eerst de autorisatie lezen. Men las hem deze voor en liet haar toen Holtus zelf lezen. Daarop «insteerde de hoofdgaarder nogmaals op het sterkste om

(1) Civiel Besoigneboek Dl. 4 Fol. 101.

niet langer opgehouden te worden, maar ilico aanwijzing te doen of te laten doen of dat het zoude gehouden worden voor weygering van de peyling, waarop hij, Holtus, met veel exceptien (hen) in huis hielt en de tijd rekte tot circa een half uur, waarop hij de deur opende en (hen) naar het pakhuis bragt; daar komende vonden (zij) twee stukken (1) leggen in het midden van het pakhuis en de neef, aan het pakhuis staande, was zeer bezweet».

Ik heb niet kunnen nagaan, hoe deze zaak verder afliep; uit al het aangehaalde blijkt echter genoeg, dat verwikkelingen met de justitie Holtus niet vreemd waren.

Het is begrijpelijk, dat Holtus na zijne «incarcereering» op 16 November 1781 op middelen peinsde om zijne vrijheid spoedig terug te bekomen. Één middel bezat hij daartoe, naar hij meende. Het was wel ten koste der goede trouw tegenover derden, maar waar het gold weder op vrije voeten te komen, zag hij zoo nauw niet. Zijn besluit is genomen en nog geen vier en twintig uren, nadat hij in hechtenis was gebracht, ontving de heer J. van der Hoeven, Hoofdofficier der stad Rotterdam, het verzoek van Holtus om hem eens te mogen spreken (2).

De Hoofdofficier voldeed aan dit verzoek, en in de Schepenvergadering van Zaterdag 17 November deelde hij den leden van het Gerecht mede, hoe Hendrik Holtus hem verzekerd had, dat hij de boeten voor zijn vergrijp niet zou kunnen betalen, maar in staat was om «hem, officier, zaken te ontdekken, die hem rijkelijk zouden vergoeden de boetens, welke hij voorzag, dat hij wegens zijn onvermogen niet zoude kunnen voldoen».

Deze mededeeling wekte bij de vergaderden kennelijk

(1) Een stuk is een vat van 675 à 700 liters inhoud.

(2) Crimineel Besoigneboek 30 Julij 1779—26 Junij 1784 N°. 12. Fol. 80 seq.

groote belangstelling, want nog staande de zitting werd de gevangene opgehaald. Hij bedong voor zijne mededeelingen vrijstelling van straf. De vergadering kon hem die echter niet toezeggen «als zynde zulx een daad den Souverain van den Lande alleen competeerende», maar beloofde «alle goede officiën te zullen doen, indien zij van belang bleken te zijn».

Holtus nam hiermede genoegen. De Hoofdofficier en de Heeren van Basel en de Monchy werden gecommitteerd om hem te hooren. Zij deden dit onmiddellijk, maar deelden na het verhoor mede, «dat de gevangene zaken had ontdekt, welke vereyschten dat provisioneel door hun werden gesecreteerd».

Twee dagen later, Maandag 19 November, (men geve bij dit verhaal vooral op de data acht), waren Schepenen weder bijeen en communiceerde de Officier, «dat er ten huyzen van Holtus op een plaats aan hem gevangene alleen bekent, was staande zeker kistje, waarin waren leggende diverse exemplaren van het fameus libel Aan het Volk van Nederland, dat dezelve aan hem gevangene waren toevertrouwt en bij hem gedisponeert».

Dinsdag, 20 November stond Hendrik Holtus weder ter vergadering binnen en vertelde, dat «sedert omtrent de helft van de gepasseerde maand ten zynen huyzen met zyn kennis en toestemming is gebragt een coffertje of valisie met leer overtrokken, waarin waren leggende (1) eenige honderde exemplaren van het fameuse boekje, ge-

(1) Of Holtus hiermede zeggen wil, dat dit kistje, toen het bij hem gebracht werd, gevuld was met exemplaren van het bedoelde pamflet, of dat zij er later in gelegd zijn, is uit de letterlijk aangehaalde woorden van het verhoor niet duidelijk. Ik meen echter uit de verdere verhooren te mogen opmaken, dat het ledig bij hem gebracht is en later de gereedgemaakte exemplaren er in zijn geborgen.

intituleert: aan het Volk van Nederland» en ditmaal voegde hij er de mededeeling aan toe, dat ook zijne jongste dochter Adriana Maria er van wist. De vergadering vond hierin aanleiding om deze dochter onmiddellijk te doen ontbieden. Al wat zij mededeelt, verhaalt zij onbevangen en geheel naar waarheid, terwijl zij geen enkele poging doet om de schuld van haren vader te vergoêlijken.

«Zonder zich den precisen tijd te kunnen herinneren», dus luidt haar getuigenis, «was er ten huize van haren vader een coffertie gebracht met leeder overtrokken», dat door haar en de schoonmaakster Miet van Vliet op den zolder was geplaatst; waarin een groot aantal boekjes gelegd zijn, het rechte getal wist zij wel niet, maar van tijd tot tijd werden er bijgelegd. Dat aan haar is gegeven het sleuteltje van gemeld koffertje, «gedurende welken tijd geen boekje uit hetzelve door haar is genomen, gelijk zij ook verklaart geen derzelver gelezen te hebben».

Gepasseerde Zondag morgen den 18 dezer (dus twee dagen te voren) «was bij haar aan het huis van haar vader gekomen Isaac de Koning, tegens haar comparante zeggende, dat haar vader reeds ongelukkig genoeg was en als men die boekjes vond, het nog erger voor hem geschapen stond, zoodat alle exemplaren uit den koffer moesten worden genomen. Dat zij comparante ze daarop met de vrouw van Jacob Korthals in diens brandery gebracht en daar onder de ketels verbrand heeft».

Jacob Korthals en zijne vrouw, die wij hier voor het eerst ten tooneele zien verschijnen, zijn zelfs aan de lezers van «Een krachtig libel» onbekend. Zullen wij later meer in bijzonderheden zien welk aandeel zij aan de vernietiging van het verboden boekske hadden, nu wij ze voor het eerst ontmoeten, mag ik niet nalaten een enkel woord over hen te zeggen. Jakob Korthals had een branderij in de Baan. Daar de Baan evenwijdig loopt met — en slechts

op korten afstand gelegen is van den Schiedamschen Dijk, kunnen wij Korthals in zekeren zin als achterbuurman van Holtus beschouwen. Daar de één brander, de ander slijter was, waren het bepaald handelsvrienden, en de hulp, door juffrouw Korthals aan Adriana Holtus in deze kritieke zaak verleend, geeft ons zelfs vrijheid aan nog intiemer verhoudingen tusschen beide huisgezinnen te denken.

Voor wij de gevolgen van Adriana's bekentenis nagaan, kan het geen kwaad den gang der zaak tot hiertoe, eens te overzien. Als wij er namelijk op letten, hoe de daartoe benoemde Commissie reeds Zaterdag 17 November van Holtus gehoord had, wat hij mededeelen wilde, dan rijst natuurlijk de vraag: om welke reden zij het noodig achtte «provisioneel te secreteren», wat de inhoud van die mededeelingen was. Wij zouden zoo zeggen, dat onmiddellijke huiszoeking na deze bekentenis vrij wat doelmatiger ware geweest om de waarheid der bekentenis van Holtus te staven. Maar, als wij nu dienzelfden Zaterdag en den Zondag d. a. v. de Koning te diens huize en bij Jacobus Korthals ontmoeten en hooren, hoe hij (naar wij mogen veronderstellen met nadruk) aandringt op de verwijdering van elk overtuigingsbewijs uit de woning van Holtus, dan zou men met eenigen grond kunnen vragen of niet misschien een der commissieleden in deze zaak betrokken was, of bekenden had, die, gewaarschuwd, dat er een onweder broedde, Isaac de Koning gebruikten om het dreigend gevaar zooveel mogelijk af te wenden. Na rijpe overweging van alle gegevens houd ik het er echter voor, dat de tijding van het in hechtenis nemen van Holtus, oorzaak van vrees aan de Koning gegeven heeft, en hij, als deelhebber in het complot en misschien op eene andere wijze ingelicht omtrent de ontmoeting tusschen Holtus en den Hoofdofficier, zoo spoedig doenlijk op de vernie-

tiging der exemplaren bedacht was; al is de traagheid der Commissie opvallend genoeg om aan opzet te denken.

Na het verhoor van Adriana Holtus wordt dadelijk tot eene huiszoeking besloten en de Hoofdofficier met de Heeren Cattenburch en Baartmans daartoe gecommitteerd, die zich staande de vergadering naar de woning van den gevangene begeven. Den volgenden dag, Woensdag 21 November, brengt de commissie rapport uit. Daar wij weten dat alle exemplaren uit het huis verwijderd zijn, wachten wij niet veel van deze daad, die enkel pro forma plaats had. De aanhef van het verslag: «Dat er in het huis van Holtus niets is gevonden» schijnt te bewijzen dat de Koning's raad getrouw was nageleefd, maar..., (zou Adriana gelogen hebben, toen zij verzekerde, dat zij geen der boekjes had ingezien?) er komen nog enkele woorden achteraan, waardoor de zaak op eens verandert. Er is niets gevonden «*dan op het secreet verscheurde blaadjes in vrij grooten getale*, *die door hen zijn medegenomen en verzegeld*».

Het is mij niet gelukt deze bewijsstukken op te sporen, die ons anders een zeker middel zouden hebben opgeleverd om de vraag op te lossen, welke der nadrukken aan de persen van Jacobus Bronkhorst moet worden toegeschreven. Wij zullen ons over dit gemis echter niet al te zeer beklagen, daar er in den verderen loop van het geding velerlei gegevens voorkomen, die ons in dezen tot leiddraad kunnen strekken.

Na de ontdekking dezer blaadjes begeeft de Hoofdofficier zich naar den Haag, keert vandaar spoedig terug en communiceert in de vergadering van Vrijdag 23 November, «dat hem in den Haag waren ter hand gesteld verscheyden informatien betrekkelijk het drukken en verspreiden van het bewuste geschrift». Hoe ijverig ik in het Rotterdamsch archief gezocht heb naar den aard en inhoud dezer

informatien, het is mij niet mogen gelukken daaromtrent iets te vinden.

Na lezing van en deliberatie over deze informatien «is goedgevonden en verstaan voor deze vergadering te ontbieden Johannes Scheffers, Adrianus Sterk, Johannes Visser, mitsgaders Nicolaas Knor en deszelfs zoon Nicolaas Knor Jr.» tijdens den nadruk of vroeger bij Bronkhorst werkzaam. Ingevolge dit besluit worden al deze personen onmiddellijk ontboden en uit de mededeelingen van hen, die aan deze oproeping gevolg gaven, zal het ontstaan van den Rotterdamschen nadruk ons reeds op zeer vele punten duidelijk worden.

Ik moet echter, vóór deze ooggetuigen aan het woord komen, op een vlugschrift wijzen, dat door den heer Loosjes veel te stiefmoederlijk behandeld is. Hadde hij in plaats van de «Vuile gewinzoekers» (waar men uit veel schuim der partijdigheid het goud der waarheid opdelven moet en dat evenzeer wemelt van anachronismen als van groote onnauwkeurigheden) deze brochure (1) tot leiddraad genomen, hij zou op vrij wat minder klippen zijn gestrand en reeds daaruit Houtuis (Holtus) tamelijk goed hebben leeren kennen. Toch verwondert het mij, dat de heer Loosjes in de «Vuile gewinzoekers» met Holtus zelfs niet bij name heeft kennis gemaakt. In het kritiekste gedeelte van dit boekje, aan het einde namelijk, waar de ontdekking van het komplot wordt medegedeeld, vindt men op bl. 109, 110, 111 en 118 de naam Houtuis telkens verwisseld met

(1) De volledige titel van het vlugschrift is: Copy van een Briev van een Heer uit Rotterdam Aan zyn Vriend in Amsterdam, Wegens het voorgevallene met de Boekverkopers Bronkhorst en De Leeuw, over het nadrukken van den verboden Vrymoedigen Briev genaamt, Aan het volk van Nederland. Alom te bekomen. 8 blz. 8⁰. Z.pl. o. j. (In het Archief onzer gemeente).

Holtis, terwijl op bl. 119 en 120 de naam zelfs volkomen goed gespeld is en er op de laatstgenoemde bladzijde met zoovele woorden staat: «Holtus heeft ons verraden».

Wat de hoofdzaken betreft, stemt deze «Copy» zoo geheel overeen met de door mij ten archieve geraadpleegde officieele stukken, dat de schrijver blijkbaar door zijne betrekking in de gelegenheid is geweest die bronnen zelf te gebruiken of door anderen daarvan kennis gekregen heeft. Hij vermeldt bovendien nog enkele bijzonderheden, die hij als tijdgenoot uit den mond van bekenden kan hebben opgeteekend, en waar mij die voor mijn verhaal geschikt voorkomen, zal ik ze daaruit overnemen.

Onze opgeroepen getuigen zijn verschenen en het eerst staat Johannes Scheffers binnen. Hij is 34 jaar en boekdrukkersknecht, vroeger bij Jacobus Bronkhorst; nu bij Reinier Arrenberg, drukker der Rotterdamsche Courant. Deze knecht — reeds niet meer bij Bronkhorst werkzaam tijdens den nadruk — deelt niets anders mede dan dat hij van Johannes Visser, «woonagtig op de Rotte en letterzetter» twee à vier weken geleden gehoord had, dat door hem was gezet het boekje «Aan het Volk van Nederland».

Op hem volgt Adrianus Sterk, 19 jaar oud, letterzetter bij Mappa op de Leuvehaven, vroeger bij Jacobus Bronkhorst, op de Hoogstraat. Zijne mededeelingen bevatten zeer vele, van elders niet bekende bijzonderheden. Hij verklaart «het gemelde geschrift zeer wel te kennen en dat het zelve naar een exemplaar, dat met *descendiaansche* letter gedrukt was, nu omtrent zes weken geleden, op, onder en ten huize van Jacobus Bronkhorst door Johannes Visser en hem deposant gezet en herdrukt is met een *garmondse* letter, dog dat het tytelblad en het bovenste van het eerste blad door hun niet is gezet geworden.» (Wie dit dan wèl deed, zal Bronkhorst ons later zelf vertellen). «Dat ter fine voorsz. hij deposant en Johannes Visser telkens

kregen een of twee losse bladeren van 't gemelde gedrukte exemplaar te gelijk, dat om met dat werk spoed te maken door hun, op orde van gemelde Bronkhorst, aan hetzelve gemeenlijk tot 's avonds ten tien uuren is gewerkt geworden. De drukkers hadden last om tot 12 uur door te werken».

Klopte Bronkhorst met een stok tegen den zolder, «dan moesten zij de letteren door elkander smijten», hoorden de drukkers een afgesproken teeken, «dan moesten zij alle gedrukte bladen in zakken doen en verbergen».

Ook had hij opgemerkt dat, zoolang men met dit werk bezig was, zelfs over dag, de glazen bovendeur tegen de gewoonte met een haakje is vastgezet geworden. Bronkhorst had hun verboden, tegen wie ook te vertellen, dat zij als letterzetters een werk onder handen hadden, dat op een gegeven teeken «door elkander moest worden gegooid». Zij ontvingen, in plaats van *f* 4 per vel, een gulden meer om hen tot spoed aan te zetten; alle avonden kregen zij bovendien een flesch wijn en toen het werk geheel afgedrukt was, gaf hij *f* 2.— extra voor hun vieren om onder elkander te verdeelen. Dit laatste was zeker geen te groote gift.

Nauwelijks waren zij met zetten begonnen en hadden zij drie à vier pagina's gereed, of Baas Bronkhorst gelastte hun niet verder voort te gaan. Circa 8 dagen daarna is «aan hen, benevens aan de drukkers, geordonneert geworden al hunne respective instrumenten te brengen aan zeker huis in de boompjes alhier.» (Holtus, zoo verhaalt de bovengenoemde «Copy», had zijn pakhuis aangeboden «om 't aldaar te doen drukken, hetwelk door Bronkhorst wierd geaccepteert, zoo als hy Holtus ten dien einde zyn Pakhuis dan ook heeft opgeruimd, om plaats te maken». Hij zou daarbij een gruttersknecht hebben gebruikt, «welke Knegt gevraagd had, waarom hy deszelfs Pakhuis opruimde,

het geen Holtus beantwoord hadde, omdat hy het verhuurd hadde aan Jooden uit Amsterdam, dat die daar een Tabak Spindery in zouden doen, verzoekende daarop de Knegt als zy aan 't werk waren of hy dan wel eens zoude mogen gaan zien, want dat hy om zulks te zien al lange nieuwsgierig geweest was». Bronkhorst bovengemelde reden van Holtus verstaan hebbende, resolveerde om het (nu) liefst op zijn eigen drukkerij te doen drukken.) Op den avond, «waarop de druk- en zet-instrumenten zouden worden overgebracht». kwam er echter contra-order. Bronkhorst vertelde hun, dat die heer in de Boompjes van gedachten veranderd was en het niet in zijn huis wilde hebben. Twee dagen daarna hadden zij weder order gekregen voort te gaan met zetten, doch nauwelijks waren er twee pagina's gereed, of Bronkhorst beval hun ten tweeden male met zetten op te houden, dewijl de heer, voor wiens rekening het was, maar wiens naam Adrianus Sterk niet had hooren noemen, er weder van had afgezien. Een paar dagen later had Bronkhorst echter gezegd «ga nu maar voort, het werk zal evenwel doorgaan». Dit deden zij dan ook, en tot het einde toe had hij (Sterk) het werk helpen zetten.

Dat er na deze uitvoerige mededeelingen geen twijfel aan de schuld van Jacobus Bronkhorst overbleef, is licht te begrijpen. De Hoofdofficier vroeg dan ook aan Schepenen machtiging om hem te apprehendeeren. De apprehensie werd toegestaan, de onderschout Vink belast hem dadelijk in hechtenis te nemen, maar... Jacobus Bronkhorst was gevlogen.

Ook Johannes Visser, de andere letterzetter, was in deze vergadering opgeroepen. Minder gerust echter dan zijn kameraad, «heeft hij aan den morgen van dezen dag de stad verlaten, zonder te zeggen, waar hij heenging». Dit bericht werd door Johannes 't Hoen, (schoon?) vader

van den schuldige, aan de vergadering medegedeeld. Wij moeten ons dus, voor zoover het de geschiedenis van het zetten aangaat, voorloopig tevreden stellen, met wat wij van Adrianus Sterk gehoord hebben.

Nikolaas Knor Senior, 55 jaar en Junior, 18 jaar oud, die tegen den 27 November voor heeren Schepenen gedaagd zijn, vertellen omtrent het drukken het volgende:

Nu vijf of zes weken geleden hebben zij een werkje gedrukt, waaraan zij gemeenlijk tot in den nacht en ook wel eens een ganschen nacht over gewerkt hebben. Zij gebruikten er 66 halve riemen papier aan. In het H.S. staat boeken, doch dat is bepaald een fout, daar er, volgens onze vertellers, 16 à 1700 exemplaren van gedrukt werden (1). In hoofdzaak komt nu het verder verhaal op het door den zetter medegedeelde neer, alleen vernemen wij van hen nog, dat zij, na het afbreken der pers, die naar de Boompjes zou zijn vervoerd geworden, met een andere pers het werk hebben afgedrukt en van Bronkhorst last hadden gekregen om op het minste ongewone gerucht de gedrukte vellen «in zakken te doen en uit het venster te smijten». Zij hadden voor het drukken, dat 10 of 12 dagen geduurd had, niets «extraordinairs genoten», alleen ontving de oudste Knor drie, de jongste twee stuivers voor ieder uur, dat zij na 's avonds acht uur overwerkten en ieder tien stuivers extra, toen het werk afgedrukt was.

Op den 4 December compareerde ten tweeden male voor schepenen Adriana Maria Holtus. Is de hoop, dat zij er de invrijheidstelling van haren vader door bespoedigen zal, de drijfveer, die haar zoo uitvoerig in hare mededeelingen maakt, of zijn daar andere redenen voor?

---

(1) Daar ieder exemplaar 9 halve vellen en twee losse octaafjes heeft, komen er uit 16000 halve vellen ongeveer 1700 exemplaren.

Wij weten het niet; als dochter was zij echter zeker boven anderen in staat geweest alles te zien en te hooren, wat er in haars vaders huis omging. Deze gelegenheid is echter te schoon dan dat wij er niet dankbaar gebruik van zouden maken, om aangaande sommige punten nog eenige inlichtingen te bekomen, die ons verplaatsen op dàt gedeelte van het tooneel der werkzaamheden, waar de afgedrukte vellen vervormd werden tot het, geheel Holland beroerend, seditieus libel.

«Eenigen tijd geleden», den juisten datum herinnert zij zich niet meer, «waren er», zoo getuigt zij, «ten huize van haar vader drie personen geweest, n.l. Jacobus Bronkhorst, Boekdrukker en Boekverkooper op de Hoogstraat; Isaac de Koning, wonende in de Wijnstraat en fungeerende als Boekhouder op diverse comptoiren, als onder anderen, voor zooverre zij weet, bij den Heer Caarten; en Jan de Leeuw, Boekverkooper, wonende in 't Hang, alle binnen deze stad». Tusschen deze personen en haar vader werd toen een afspraak gemaakt om zeker boekje, geintituleerd «Aan het volk van Nederland», waarvan een exemplaar door Isaac de Koning bezorgd was, te doen herdrukken. «Hetzelve boekje is herdrukt bij den voornoemden Jacobus Bronkhorst en de bladeren van hetzelve boekje zijn ten huize van haar vader op de zolder, door haar dep[te], dep[tes] vader en Isaac de Koning, (dog wel door haar dep[te] de meeste) opgehangen en vervolgens gedroogt en door voorn. Jan de Leeuw ingenaait» (1).

Ook heeft zij dep[te] gehoord, dat Isaac de Koning tegen haar vader zeide, dat Bronkhorst geld voor het drukken en Jan de Leeuw voor het innaaien wilde hebben en dat

---

(1) Op den 8 Januari nogmaals gehoord, verklaart zij nader: «dat dezelve bladeren ten huize van haar vader in de agterkamer door den Boekverkoper Jan de Leeuw zijn ingenaaid».

hij nog niet wist of hij het op deze wijze gevorderde geld wel zou geven, maar, indien zij daarvoor rekenden, hij (Holtus namelijk) ook rekenen moest voor den wijn. De wijn, aan de knechts verstrekt, zal hieronder ook wel zijn begrepen. De ingenaaide exemplaren waren niet alleen geborgen in het reeds bekende, met leer overtrokken koffer of valiesje, dat Isaac de Koning gezonden had, maar ook in een andere kist, staande in den gang op den zolder.

Wij leggen hiermede het Crimineel Besoigne-boek N°. 12, waaruit wij al het vorige vernamen, even ter zijde en vragen onze nadere inlichtingen aan de Crimineel Examenboeken N°. 36 en 39. In het eerste vinden wij een verhoor, door Hendrik Holtus, op den 23 November 1781 ondergaan en daaruit vernemen wij:

Dat Holtus den eersten druk van het pamflet in handen heeft gehad. Hij kreeg het, naar hij meent (!) van Isaac de Koning en heeft het drie à vier uur in zijn bezit gehad. Het verschil tusschen den oorspronkelijken en den nadruk bestaat hierin, dat de letters van den tweeden druk kleiner zijn dan die van den eersten. «Met dien nadruk is men omtrent 14 dagen vóór de publicatie begonnen en 3 dagen voor dezelve is hij geheel voltooid geweest». Zij bezorgden enkel uit baatzucht voor gezamenlijke rekening die uitgave en door hem zijn ter bestrijding der kosten «bij provisie 20 Zeeuwsche rijksdaalders gefourneert».

Ook het Crimineel Examenboek N°. 39 geeft ons nog een paar bijzonderheden. Wij loopen den geregelden gang van zaken daarmede wel eenigszins vooruit; en moeten daartoe een tijdvak van ruim drie en een half jaar overspringen, maar hebben daartegen te minder bezwaar, omdat wij daardoor omtrent den vorm van het boekje eenige inlichtingen bekomen, die van zeer veel belang zijn.

Het eerste examen, waaraan Jacobus Bronkhorst zich,

na zijne vlucht en omzwervingen in 1785 onderwierp, leert ons namelijk de reden kennen, waarom er eene onregelmatigheid in den nadruk is, die bij het afdrukken der exemplaren blijkt te hebben plaats gehad en stelt onomstootelijk vast, wat door den heer Loosjes vermoed werd, dat namelijk de exemplaren door hem onder B en C beschreven, nadrukken zijn. Zagen wij uit het verhoor van Adriaan Sterk reeds, dat hij, noch zijn maat den titel en het bovenste gedeelte der eerste bladzijde van den tekst hadden gezet, wij vernamen nog niet, wie het dan wèl deed. Nú echter, op den 5 Juli 1785, wordt onze nieuwsgierigheid bevredigd. Jacobus Bronkhorst, die vergunning bekomen had zich te verdedigen tegen het over hem gevelde banvonnis, onder voorwaarde, dat hij zich eerst in hechtenis begaf, antwoordde op de vraag: wie het titelblad en het hoofd der eerste bladzijde gezet had? dat hij den titel zelf zette, «maar dat het hem ontgaan is, of hij, of iemand anders het bovenste of hoofd van het eerste blad heeft gezet». Indien het bestek het gedoogde, schreef ik gaarne het geheele verbaal af der vijf examens door Jacobus Bronkhorst ondergaan. Het is een vermakelijk spiegelgevecht van strikvragen en weloverlegde antwoorden, waaruit men Bronkhorst als een gladden vogel kan leeren kennen. Toen men hem bij het tweede examen op den 7 Juli 1785 o. a. vroeg: «Waarom hij de letters van het tytelblad zelve gezet heeft?», antwoordde hij (en wie zal niet erkennen, dat het goed van hem gevonden was?) «Uyt eijgen Intrest, daar ik voor het zetten van de vier regels van het tytelblad zooveel zou hebben moeten betalen als anders voor een geheele pagina».

Ofschoon wij omtrent het afdrukken van dien titel en den aan de keerzijde daarvan staanden tekst, verder niets bepaalds vinden, mogen wij toch zonder vrees voor tegenspraak ons den gang der zaak op de volgende wijze

voorstellen. Behalve den titel en den tekst aan de keerzijde daarvan, is alles geregeld afgezet en afgedrukt door het personeel der drukkerij van Bronkhorst. Het slot, dat op een los oktaaf gedrukt is, (en niet zooals de heer Loosjes meent met titel en eerste bladzijde tekst op een kwart vel om als omslag dienst te doen) was ook werk van de knechts. Toen dit was afgeloopen, ving de taak voor Bronkhorst zelf aan. Wist zijn volk wèl, dat er een boekje gedrukt werd, waarmede het niet recht in den haak was, Bronkhorst vond het beter, dat zij maar niet wisten welk boekje het was. Daarom was hij zoo voorzichtig titel en aanspraak zelf te zetten en te drukken.

Met opzet heb ik eerst de officieele stukken zelve het ontstaan van dezen nadruk laten vertellen, zonder er veel meer dan enkele opmerkingen aan toe te voegen. Nu wij het libel hebben zien zetten, drukken, droogen, vouwen, innaaien en bergen, willen wij, eer het door het klappen van Holtus weder voor het grootste gedeelte vernietigd wordt, eens een exemplaar uit het «lederen valisie» nemen, en, door vergelijking met een paar der exemplaren, die van verschillende zijden reeds verspreid waren, vóór dezen nadruk den vuurdood stierf, nog eenige meerdere zekerheid omtrent de verschillende uitgaven trachten te bekomen.

Indien de uitgave, die de heer Loosjes als de oorspronkelijke beschouwt, met descendiaan letter gezet ware, behoefde er omtrent den oorspronkelijken druk in het geheel geen twijfel te bestaan. Daar Adriaan Sterk ons medegedeeld heeft, dat het oorspronkelijke exemplaar, waarnaar zij gezet hebben, met deze lettersoort gedrukt was, zou alle twijfel daarmede wel opgeheven zijn. Volgens deskundigen is evenwel het als oorspronkelijk aangenomen exemplaar niet met descendiaan, maar met

garmond letter gezet, terwijl de nadrukken B en C (1) beide met descendiaan type gedrukt zijn.

Ofschoon dit nu in regelrechten strijd is met het getuigenis van den zetter, die voor den nadruk van Bronkhorst juist van garmond letter sprak en de mededeeling van Holtus, volgens welke de letter van den nadruk kleiner was dan die van het origineel, nog een oorzaak te meer is, om niet al te bepaald te spreken (2), blijf ik toch met den heer Loosjes vooralsnog de exemplaren, die hij onder letter A beschreef voor de eerste uitgave houden, al is er eerlijk gezegd, wanneer men alleen op het uiterlijk afgaat, wel eenige reden om dezen druk eer dan de anderen aan de persen van Bronkhorst toe te schrijven. De beide andere drukken staan toch zoo ver beneden het peil van het uitnemend drukwerk, dat Bronkhorst vóór en na zijn bannissement leverde, dat zelfs den spoed, waarmede hij dit pamflet in de wereld bracht, zulk een verschil niet geheel verklaart.

Hoe is het nu echter met de nadrukken B en C, door den heer Loosjes aan de drukkerij van Bronkhorst toegekend? Er is, na al wat wij hoorden, niet alleen geen enkele grond om met dien heer voor deze beide de herkomst van een zelfde drukkerij aan te nemen; integendeel het aanwezig zijn van zulk een enorm getal exemplaren van den eersten nadruk op 18 November 1781 verbiedt ons, ook maar aan de mogelijkheid daarvan te denken. Bovendien is er meer dan eene oorzaak om den nadruk B aan eene andere drukkerij toe te schrijven. C is namelijk (evenals A) bij het innaaien met drie steken recht op en neer door de rug-marge vastgestoken en niet van achteren door de vouw der vellen, zooals dit bij B het

---

(1) Zie Loosjes a. w. bl. 30.

(2) Zie Bijlage III.

geval is. Voor zoover ik exemplaren van de met C aangeduide uitgave zag, zijn dan ook de losse oktaafjes niet, zooals bij B, vastgeplakt aan het eerste en laatste halve vel, maar worden zij enkel door den draad vastgehouden. De cijfers der pagineering en het papier zijn bovendien zeer van elkander verschillend. Wel is waar is er uit de lettersoort niets zekers daaromtrent te bewijzen, daar beide met bijna gelijke descendiaanletter gezet zijn, maar uit het letterzetten zelve is duidelijk te zien, dat de nadruk B door vrij wat minder geoefende hand bewerkt is dan C. Bij het zeer gegronde vermoeden, hetwelk ik nu reeds koester, dat er nog een tweeden nadrukker geweest is, meen ik als zeker te mogen vaststellen, dat ik door dit opstel de geschiedenis van het exemplaar, onder letter C door den heer Loosjes beschreven, aan de belangstellenden heb leeren kennen.

De nadruk is gereed. De hebzuchtigen spitsen zich reeds op de enorme winsten, die dit «zaakje» opleveren zal en van tijd tot tijd wordt er aanvankelijk dan ook wel een exemplaartje verkocht. Drie of vier gulden, soms een ducaat is een aardig sommetje, en waar Holtus (1) bij zijn verhoor op 23 November, dezen prijs noemt, daar kunnen we veilig aannemen, dat het soms wel iets meer zal zijn geweest. Toch ging het in den beginne slapjes; maar... daar komt het Placaat der H.H. Staten van Holland en de verkoop neemt belangrijk toe. 't Was ten minste Adriana Maria Holtus genoeg opgevallen om bij haar tweede verhoor te verklaren, dat «na het emaneeren van het placaat, naar zij meent, de meeste exemplaren zijn verkogt» en ook haar vader erkent in een zijner ver-

(1) Crimineel Examenboek N⁰. 36.

hooren (1), dat hij acht dagen na de publicatie met goeden interest zijn voorgeschoten 20 Zeeuwsche rijksdaalders heeft teruggekregen.

Mag men hem gelooven, dan heeft hij er echter persoonlijk slechts één «verruild» tegen een lint van Zoutman, voor zijne dochter. De eerste exemplaren zijn in de stad verspreid. Eenigen zijn er naar Amsterdam en Leiden verzonden en al weet Holtus ons niet te vertellen (als hij gewild had, zou hij het misschien toch wel hebben kunnen doen) aan welken boekhandelaar zij afgeleverd zijn, veel zijn er, zooals men hem gezegd had, niet verkocht.

Als een donderslag bij helderen zonneschijn, moet aan Bronkhorst en de Leeuw de tijding in de ooren hebben geklonken, dat Holtus alles had verklapt. Hoe gaarne zouden zij het aanvankelijk succes bekroond hebben gezien met den verkoop van zoovele honderden exemplaren, als er nog bij Holtus en anderen voorhanden waren. En nu? Staat het hun niet te wachten, dat die allen als even zoovele bewijsstukken tegen hen zullen worden ingebracht? Mogelijk wist de bode, die hun de tijding der huiszoeking bracht, reeds dát de Koning de bui, die hij eerder dan de overigen had zien aankomen, zooveel mogelijk afgeleid had en kon hij hen dus eenigszins gerust stellen. Wij vernemen hieromtrent niets. Hoe dit echter zij, (na de dringende aanmaningen hunner bloedverwanten en vrienden gevoelen zij dit zeer goed) zij kunnen nu toch niet in de stad blijven; en als er bevel tot «apprehensie» gegeven wordt, zijn de vogels, dank zij het trage handelen van Schepenen, gevlogen.

Terwijl drie der deelnemers aan het komplot hunnen rechters ontvlucht, in den vreemde ronddolen, willen wij

(1) Zie H.S. stukken van den Hoofdofficier van der Hoeven te Rotterdam, in het Gemeente-Archief aldaar.

nagaan, hoe het in de woning van Holtus was toegegaan na de waarschuwing door Isaac de Koning aan diens dochter gebracht, om alle exemplaren te vernietigen. Hebben wij den sluier reeds een weinig opgelicht, die ook dit gedeelte der geschiedenis van ons pamflet omhulde, de inlichtingen uit den mond van personen, die ooggetuigen of behulpzaam waren in dit gedeelte der conspiratie, is, naar wij mogen aannemen, even onwraakbaar als getrouw en wel waard om hier te worden medegedeeld.

Adriana Maria talmt na het bezoek van de Koning niet. Heeft hij haar niet aangeraden om alles te verbranden, — in zijn verzoekschrift den 9 October 1786 bij Schepenen van Rotterdam ingeleverd, wijst hij er zelfs op, dat hij dit met Holtus, na het verschijnen van het plakkaat der Staten van Holland, reeds overeengekomen was — en is er daartoe geen goede gelegenheid bij Jacob Korthals, met wiens vrouw zij bevriend is? Met deze laatste brengt zij, volgens haar verhoor, de boekjes uit den lederen koffer in verscheiden gangen naar de branderij. Twee uren hadden zij er voor noodig om ze alle uit dien koffer te verwijderen. Had dit des Zondags plaats, reeds Zaterdags den 17 November had — indien wij zijn getuigenis mogen gelooven — de meesterknecht der branderij, Johan Michael Ley, met zijn kameraad «op order van hun meester een groote coffer uit de woning van Holtus weggehaald». Dienzelfden Zaterdagmorgen was de oudste dochter van Holtus, gehuwd met zekeren Scheenaerts, bij juffr. Korthals geweest en had daar eenige papieren, die zij bij zich had, verbrand. 's Middags was zij voor hetzelfde doel nog eens teruggekomen. Ook was Isaac de Koning, zoo getuigt de vrouw van Korthals op hare beurt — terwijl Korthals-zelf, bij dit verhoor, waartoe beiden opgeroepen waren, bescheiden achter de coulissen blijft — dien zelfden dag bij hen geweest om op het weghalen en verbranden dier

boekjes uit Holtus' woning aan te dringen. Uit een kist op den zolder naast het woonhuis van Holtus haalden zij en de dochter van voornoemde nog eenige exemplaren, die zij in een luur pakten en medenamen. Samen zijn zij daarop geweest in een kelder van juffrouw van Lier, waar «almede een kist stond, waarin Boekjes waren». Zoo werd van lieverlede het geheele restant in de branderij van Korthals gebracht en ten vure gedoemd. Zooals verder uit het verhoor van Gerarda Woutera Korthals-van der Star blijkt, hebben beide vrouwen eerst getracht, zonder hulp van anderen de exemplaren onder de ketels te verstoken. Dit gelukte echter niet. De branderij kwam vol rook en men zond om den meesterknecht. Op last zijner meesteres, die tamelijk bij de hand schijnt geweest te zijn, kwam Ley op Zondagmiddag naar de plaats, waar zooveel dukaten in rook opgingen. Door het openen eener schuif trok de rook op en zag hij eenig papier liggen, «hetwelk bestond in eenige boekjes, zonder dat hij deposant weet, wat den inhoud daarvan is geweest». Men zeide hem, «dat hij die verstoken moest» en «in het bijzijn van Jacob Korthals «die er slechts zeer korten tijd bij tegenwoordig was», diens huisvrouw, de jongste dochter van Holtus en nog een heer, «aanhebbende een bruine jas» (volgens het getuigenis van Adriana Maria was dit de Koning) verbrandt hij niet alleen de daar liggende, maar ook «de meerdere» door de twee vrouwen nog aangebracht. Hij meent, «dat de alzoo verstookte boekjes wel drie à vier hondert hebben bedragen, als zijnde daarmede bezig geweest tot des middags ten Een uren».

Alle exemplaren zijn verbrand, met uitzondering van «drie stuks evenwel», die Jacob Korthals, naar wij van Adriana Holtus vernemen, «tusschen zijn boezem gestoken en met zich genomen heeft; dan, die naderhand zooals zij dep^te^ is geïnformeerd mede door hem zoude zijn ver-

brand». Zoo zijn de bezwarende bewijsmiddelen vernietigd en ook de Koning maakt zich kort daarop uit de voeten.

Nu wij, door authentieke stukken voorgelicht, getuigen zijn geweest van de wording en vernietiging van dezen nadruk, willen wij den afloop der procedure tegen het viertal, dat er aan schuldig was, evenzoo zoeken te leeren kennen en dit zal ons te gemakkelijker vallen, daar de vlucht van drie der deelhebbers den gang der zaak zeer vereenvoudigde.

Daar Holtus in verzekerde bewaring was en de anderen buiten 's lands zwierven, behoefde men zulk een grooten spoed niet te maken en de Crimineele Officiersrolle van 1706—1784 meldt ons dan ook, dat twee der drie voortvluchtigen eerst den 19 December zijn gedagvaard om op 3 Januari 1782 voor Schepenen te compareeren. Aan deze oproeping werd natuurlijk niet voldaan, evenmin als aan de daarop gevolgde citaties, die de drie afwezigen golden (1) en plaats hadden 24 Januari, 21 Februari en 14 Maart 1782. Drie maanden na de laatste oproeping, werden zij eindelijk bij verstek veroordeeld tot bannissement en boete.

Hiermede zou het eerste bedrijf van deze zaak zijn afgespeeld, ware Hendrik Holtus niet nog altijd in hechtenis geweest. Zijn verraad was echter niet met invrijheidstelling beloond en onthief den schuldige evenmin van de te betalen boete. Wij moeten het, naar ik meen, aan dit laatste toeschrijven, dat (2) de procureur Pieter Beyerman op 7 December 1781, «uit naam en in 't bijzijn van Hendrik Holtus, thans gedetineerde, en van zijne echtgenoote declareert, dat zij, door geleden schaden en misfortuynen, buiten staat zijn geraakt derzelver Crediteuren hun geheel achterwezen te kunnen voldoen en betalen, en derhalven

(1) Criminele Officiersrolle 1706—1784.

(2) Resolutiën van de Heeren van de Weth 1781.

verzoeken dat gemelde boedel ten nutte van haare crediteuren moge worden geinventariseert en vervolgens gebragt onder sequestratie». «De HH. van Basel en van IJsendoorn als Schepenen, en een secretaris der stad worden tot de inventarisatie gecommitteerd» en nadat hun Rapport gehoord is, worden op 11 December de firma's Cornelis van der Kun en Zonen, en van Baerl & van der Ven als sequesters aangesteld. Nog was echter het leed niet ten einde. In Maart 1782 (1) boden vrouw en kinderen van den gedetineerde een request aan bij de Staten van Holland om invrijheidstelling van den man, «die de daders toch aangewezen en daarom recht op de toegezegde straffeloosheid had». Zij dringen er op aan met de mededeeling: «dat hunne Man en Vader respective reeds de ouderdom van zeventig jaeren heeft bereikt en door een Detentie van bijna vier maanden reeds aanmerkelijk in zijne gezondheid is benadeeld». 't Mocht niet baten. Volgens een extract uit de Resolutiën der Staten, gevoegd bij het afschrift van het request (2), werd dit verzoek afgeslagen.

Nog volle drie maanden zou de grijsaard de gevangenschap dragen. Op 27 Mei presenteerden «Johanna Maria van den Nouweland, huisvrouw van H. Holtus; Petronella Maria Holtus, huisvrouw van Adrianus Scheenaerts, Quirina Johanna Holtus, huisvrouw van Leonardus Jacobus de Ruyter en Adriana Maria Holtus een ootmoedige supplicatie aan de Ridderschap Edelen en Steden van Holland om aan hunlieder man en vader respect., Hendrik Holtus, die gratie en genade te bewijzen van bij brieven van abolitie te aboleren en te niet te doen al hetgeen Hy... mogt hebben misdaan...»

---

(1) Crimineel Sententieboek N°. 14.

(2) H.S., in de collectie stukken van den heer J. A. van der Hoeven, op het archief der gemeente.

Na deliberatie en met goedvinden van Zijne Hoogheid Willem Prince van Oranje wordt hem nu dan eindelijk de vrijheid toegestaan. Maar welk eene! Hij zal vrij zijn... maar is gehouden «zich voor altoos buiten het ressort der Provincie te begeven en daarin nimmer terug te koomen op poene van anderzints te zullen verliezen het effect der abolitie».

Daar opent zich op 19 Juni zijn kerker. Hij wordt opgehaald in het raadhuis, waaronder hij maanden lang zuchtte. De uitspraak wordt hem medegedeeld en zijne detentie is geeindigd. Op het vernemen van zijn bannissement uit de provincie «verzoekt hij, dat hem door de vergadering zekeren tijd mogte worden verleent ten einde zijn particuliere zaken te redderen» en men staat hem «den tijd van vier weeken toe, des dat hij verpligt zal zijn, gedurende dien tijd zig stil in zijn huis te houden zonder zig onder wat pretext hoegenaamt op straat te begeven».

Waar Holtus heengegaan is, heb ik niet kunnen nagaan. Dat de zeventigjarige boom, in zijn ouderdom verplant, niet lang meer geleefd heeft en hij buiten Rotterdam gestorven is, zonder eene poging te hebben kunnen wagen om van de ballingschap ontheven te worden, laat zich, uit de afwezigheid van ieder schriftelijk stuk daaromtrent, vermoeden. De naam Holtus leefde echter op den Schiedamschen Dijk nog jaren voort. In 1790 vinden wij Steven Holtus te dier plaatse als slijter vermeld. Wij mogen het er voor houden, dat dit een zoon was van Hendrik Holtus, (wiens eerste huwelijk met Hendrika Beurs, in Juni 1744 in de Steigerkerk voltrokken kinderloos schijnt te zijn geweest) en van Anna Maria van den Nouweland, den 8 Mei 1746 te Delft gehuwd, die zijnen vader in de zaken opvolgde. Den 16 Juni 1751 toch werd in de Steigerkerk de doop bediend aan Stephanus Adrianus Quirinus, zoon van H. Holtus en A. M. v. d. Nouweland.

Naamgevers van dezen jongen waren praenobilis D^nus^ Stephanus Adrianus Comitus de Welderen en Domina Quirina Joanna Pauw, «vulgo gebore van Hijningen». Wat oorzaak mag zijn geweest dat zoo aanzienlijke doopgetuigen bij dezen zoon en bij de, reeds uit het request be kende dochter, Quirina Johanna, zijn opgetreden, vermeldt het Trouw- en Doopregister der Steigerkerk natuurlijk niet en aan gissingen willen wij ons niet wagen.

Ik mag het er voor houden, dat ik de geschiedenis van Hendrik Holtus, voor zoover die eenigszins met het pamflet: «Aan het Volk van Nederland» in verband staat, volledig heb verhaald.

Hoe ging het echter met de overige drie? Moeten wij ons met den heer Loosjes «vergenoegen met de wetenschap dat Koos Horrel, (Jakobus Bronkhorst) en consorten zuidwaarts zijn gevlucht, zonder te weten waar wij hen zoeken moeten; te Ostende, te Antwerpen of in Frankrijk?» (1) Volstrekt niet. Omtrent twee van de drie kan ik meer dan ééne bijzonderheid mededeelen.

Hadden Bronkhorst, de Leeuw en de Koning in Mei 1782 reeds een request om abolitie aan de Staten ingezonden, hierop was afwijzend beschikt. In Juli 1783 was het lot Jan de Leeuw, — die kennelijk liever alles doorstaan wilde, dan langer balling te zijn — gunstiger. Na in October 1782 om abolitie te hebben gerequestreerd, waarop gunstig antwoord gekomen was, stond den 9 Juli 1782 de Procureur Justus van der Mey bij Schepenen binnen om uit naam van Jan de Leeuw mede te deelen, dat hij ingevolge het appoinctement op zijn request van 8 October 1782 geneigd was ex carcere zijn verdediging te doen en op 15 Juli bericht de cipier «dat de Leeuw zich in hegtenis heeft begeven». Uit de ver-

(1) Loosjes, a. w. pag. 39.

hooren daar ondergaan (1) vernemen wij het volgende:

Jan de Leeuw, 32 jaar oud, geboortig van Vlaardingen, woonde den laatsten tijd in Ostende, waar hij met het verkoopen van boeken den kost trachtte te winnen. Hij had dáár, door zijn knecht Jan Hendriksen en door eenen van der Zwem, bericht van de herhaalde dagvaardingen gekregen. Het request om abolitie had hij, ofschoon hij zich onschuldig achtte, mede geteekend, omdat het, op een zegel van *f* 36 geschreven, geheel verloren zou zijn geweest, indien hij dit niet had gedaan. Hij achtte zich echter door het innaaien der boekjes, waarvoor hij een halven stuiver per stuk genoten had, niet schuldig en daar hij geen enkel exemplaar verkocht had, had hij er overigens geen voordeel van gehad. Had hij den ganschen inhoud van het boekje gekend, hij zou het niet hebben ingenaaid. Na dit alles in zijn eerste examen te hebben medegedeeld, verzoekt hij onder cautie te worden ontslagen. «Schepenen vinden echter goed dat hij zal blijven geincarcereerd, immers totdat de Hoofdofficier zijn verhooren zal hebben gesloten». Bij het tweede examen kon hij niet anders dan erkennen, «dat het hem wel wonderlijk voorkwam om ten huize van een wijnkooper boekjes in te naaien, die bij Jacobus Bronkhorst, die zelv een boekverkooper is en dus dien winst wel naar zig nemen kon, gedrukt werden». Het had hem echter geen kwaad vermoeden gegeven, daar Holtus gezegd had, dat Bronkhorst het te druk had, ook had hij het boekje niet genoegzaam ingezien om argwaan daaromtrent te koesteren. «Zijne aanhoudende absentie was overigens niet aan hem te wijten. Hij is vaak genoeg willen komen, maar men ried het hem af». Het derde examen knoopt zich aan de mededeeling vast, dat hij zich aan niets dan aan

(1) Crimineel Examenboek N°. 37.

het innaaien schuldig weet. Op de vraag of hij kan bewijzen opgave aangaande zijne onschuld te hebben gedaan, zegt hij, dat Reinier Arrenberg (drukker der Rotterdamsche Courant) dit zou kunnen getuigen en dat het zou kunnen blijken uit verscheiden brieven door hem aan den reeds genoemden van der Zwem geschreven. Staande deze vergadering wordt Pieter van der Zwem ontboden, deze «exhibeert verscheiden missives van de Leeuw tijdens zijn afwezigheid geschreven», die zeer voor hem schenen te pleiten, zoodat hij onder borgstelling van dezen vriend, en onder handtasting den 26 Juli 1782 werd ontslagen.

Op den 1 en 14 Augustus d. a. v. liet hij een extra vergadering van het boekverkoopersgilde beleggen op de Beurs, waarvoor hij volgens het Gildeboek *f* 8.— aan kamerhuur en Salaris van Hoofdlieden betaalde. Of dat was om zijn onschuld te bewijzen, of eenvoudig om zijn rentrée in het gilde te vieren wordt daar niet gemeld. Hij nam echter zijn vak weder op. In 1784 verschenen er reeds o. m. twee brochures over de luchtballons bij hem, en, zooals uit Hofstede's Apologie (1) blijkt, had de droeve ervaring met ons pamflet hem den moed voor dit soort van uitgaven niet benomen. Was hij gehuwd met Barbara Superus, dan werd hem (volgens het Doopregister N°. 38 der Gereformeerde Gemeente) op den 3 October 1786 een zoon geboren, die Leendert werd genoemd. Hij leefde als uitgever nog eenige jaren te Rotterdam, maar daar ons uit dit leven weinig bekend is, nemen wij hiermede afscheid van den gerehabiliteerden, maar toch naar het schijnt zedelijk niet veel verbeterden deelgenoot in den nadruk van het «fameus libel».

(1) Zie het door Prof. Hofstede omtrent de Leeuw gemelde in de Bijlagen.

Was het Jacobus Bronkhorst wellicht beter bevallen in Ostende? Of toog hij naar Antwerpen of Frankrijk? Neen.

In meer dan één opzicht is zijne geschiedenis zeer verschillend van die der anderen. Waren de Leeuw en de Koning eerst op 19 December 1781 voor de eerste maal geciteerd om op 3 Januari 1782 voor Schepenen te verschijnen, Jacobus was reeds 5 December bij edicte en klokbeslag als de hoofdschuldige (immers als drukker?) tegen 3 Januari gedagvaard; hij verscheen toen niet. Daar de Leeuw, de Koning, en Bronkhorst op ééne plaats het afgewezen request om abolitie teekenden, zijn zij blijkbaar, na hunne vlucht, voor eenigen tijd weder lotgenooten geweest. Hoe lang hij nog buitenslands mag hebben gedwaald, kan ik niet zeggen; zeker is, dat den 5 Juli 1785 zijn eerste verhoor te Rotterdam plaats had. Zeide ik vroeger reeds, dat die verhooren het bewijs leveren dat deze deelhebber aan het complot een «gladde vogel» was, evenals bij de Leeuw willen wij ook deze «examens» hooren, in zooverre zij ons iets nieuws omtrent de geschiedenis van ons pamflet leeren. Zij werden gehouden op den 5, 7, 13, 14, 19 Juli en den 16 Augustus 1785 (1). In deze examens verklaart hij 37 jaar oud en lettergieter te Utrecht te zijn. Eerst door Holtus tot den nadruk aangezocht, bij wien zich later Isaäc de Koning gevoegd had, was hem door dezen gezegd, «dat het een briev was over de heerschende Oorlog met deze Republyk van Engeland. Hij vond het niet vreemd dat Holtus, een wijnkooper, en de Koning, een comptoirbediende, hem een voorstel deden om voor hunne rekening dit boekje te herdrukken», daar zoo iets hem meer voorgekomen was; ook zag hij er in het minst geen ge-

(1) Crimineel Besoigne- en Examenboek N°. 39.

heim oogmerk in. Nooit had hij bovendien geweten, dat een drukker voor den inhoud van een boekje aansprakelijk was. Wat meer is, hij kende den inhoud niet en wist niet dat het verboden was, zelfs gebruikte hij niets geen «precautie». Voor zijn drukken ontving hij drie honderd twintig guldens, door Holtus en de Koning ieder voor de helft te betalen, het papier daaronder gerekend. Na het drukken heeft hij er geen exemplaar meer van gezien of verkocht. Lezen deed hij het in de verste verte niet en van de geheele zaak had hij niet het minste kwaad vermoeden. Zijn vader ried hem aan het verzoekschrift om abolitie te teekenen, anders had hij het zeker niet gedaan. Tracht men hem bij ieder examen door fijner strikvragen te vangen, hij is geen oogenblik uit zijn rol en ontkent brutaalweg elke schuld. Op de vraag hem gedaan: «Of hij niet moet erkennen een boekje van dat formaat als hem in judicio vertoont (is) te hebben gedrukt» geeft hij een antwoord dat te opmerkelijker is omdat het door het getuigenis van anderen schijnt te worden bevestigd. Bronkhorst erkent, «dat hij een boekje, den titel voerende «Aan het Volk van Nederland» gedrukt heeft, van hetzelfde formaat en van dezelfde extentie als het boekje aan hem in judicio vertoont en zoo hij meent ook van die gedaante van letter, hoewel hij dit laatste niet zeker kon bepalen, omdat het zoogenoemde boekje niet is geweest een exemplaar, dat hij gevangene op zijn drukkerij heeft laten drukken, vermits hij onder elk exemplaar heeft laten zetten Gedrukt ter Boekdrukkerij van J. Bronkhorst».

Mij kwam deze verklaring van Bronkhorst als de grootste leugen in zijn door en door onwaarachtig getuigenis voor. Hoewel ik wel voornemens was er melding van te maken, ontzeide ik hieraan alle geloof, toen mij op het onverwachtst het origineel van het volgende autentieke en

met hunne handteekeningen gewaarmerkte stuk (1) in handen kwam:

«Hermanus Wolfers, Mr. Paruykmaker en Hendrikus Lonnemans, beide wonende binnen deeze stad en zijnde van vereischte ouderdom mij Notaris bekend, dewelke verklaarden ter Requisitie van Jacobus Bronckhorst Boekverkoper alhier waar te zijn

Dat zij deposanten eenige weeken geleden zonder in den praecisen tijd behaalt te willen zijn hebben gezien een gedrukt Exemplaar van zeker Boekje waarvan den titul was aan het Volk van Nederland en dat agter het zelve Boekje en wel op de laatste Pagina of bladzijde gedrukt stond te Rotterdam ter Boekdrukkerije van J. Bronkhorst.

Gevende zij deposanten voor Redenen van wetenschap al hetgeene voorsz. staat alzoo gezien en de gemelde gedrukte woorden nog in goede geheugenisse te hebben en voords als in den text bereid zijnde zulx ten allen tijde des gerequireerd nader met solemneele Eede te bevestigen.

Aldus gepasseert binnen Rotterdam ter presentie van Daniel Pitton en Gerrit Hendrik Veltman Junior als getuigen.

(was geteekend) HERMANUS WOLFERS.
HENDRICUS LONNEMAN.
G. v. LOOY HOUTHOFF Notaris.»

29 Maart 1786.

Hebben wij nu hier te doen met een door twee handteekeningen bekrachtigd valsch getuigenis? Ik durf het niet beslissen. Zeker maakt het de juiste bepaling der

(1) Stukken rakende crimineele zaken, F. 139. h., (in het archief der gemeente.)

verschillende uitgaven niet gemakkelijker. Wel doet de datum van dit stuk de vraag rijzen, waarom was in 1786, zeven maanden na zijn invrijheidstelling, zulk eene notarieele verklaring noodig? Zoolang het mij echter niet gelukt op deze beide vragen eenig voldoend antwoord te vinden, meen ik de waarheid, zelfs van dit officieele stuk te mogen betwijfelen.

«Kon hij», zoo getuigt hij verder, «zich volgens zijn zeggen, niet herinneren of de nadruk met descendiaan of garmond letter gezet is, hij weet wel, dat hij het regul voor regul en pagina voor pagina nagedrukt heeft». «Of het boekje opruiend is, kan hij niet erkennen», want hij las het nooit. Ook weet hij niet, of er onder denzelfden titel niet-lasterlijke boekjes uitgekomen zijn. Op de vraag: «Of het bij hem gedrukte exemplaar niet mede naamloos is geweest?» antwoordt hij ten slotte, «dat het een naamloos boek is geweest, omdat de naam van den schrijver daar niet in bekend is geweest, althans niet op het tytelblad, dat hij gevangene gezet heeft, dat hij wijders zijn naam achter aan het exemplaar, het geene hij heeft gezet, geplaatst heeft en wel aldus: Ter Drukkerij van J. Bronckhorst. Hij heeft hiervoor geen ander bewijs als zijn woord, daar hij geen enkel exemplaar behouden heeft.»

Wij stappen hiermede van zijn verhoor af. De Hoofdofficier vond, wat Bronkhorst getuigde, onaanneemlijk en wij vereenigen ons daarmede gaarne. Op 19 Augustus doet deze ambtenaar verzoek Jacobus Bronkhorst in ordinair proces te ontvangen. Hij stelt zich voor binnen acht dagen eisch tegen hem te doen en hem verdediging ex carcere toe te staan. Den 25 d. a. v. declareert de Hoofdofficier genoegen te nemen met den op dato gepasseerden borgtocht ten zijnen behoeve van wegens de gevangene J. Bronkhorst gedaan. Ook deze wordt daarop «provisioneel uit deszelfs detentie ontslagen».

In de Trouwregisters van Rotterdam staat op 28 Juli 1787 het huwelijk ingeschreven van Jacobus Bronkhorst en Anna Geertruyda van Veurden, weduwe. Zeventien jaar zijn zij in gelukkigen doch kinderloozen echt verbonden geweest. Op den 5 Januari 1804 vinden wij in de Rotterdamsche Courant de volgende advertentie:

«Met hartelykste droefheid berichte ik aan Vrienden en Bekenden, dat myn zeer geliefde Echtgenoot, Jac. Bronkhorst, na eene uitteerende ziekte, dezen nademiddag, in den ouderdom van circa 56 Jaren, overleden is».

Woensdag den 4 Januari overleden, werd hij den 7 d. a. v. begraven in een huurgraf in de Prinsenkerk, (oude pand 17). Al spoedig bleek het der weduwe, (Anna Geertruida van Vuuren wordt zij genoemd in het stuk (1), waaraan wij het volgende ontleenen), buiten gemeenschap van goederen met hem getrouwd, dat de boedel insolvent was. Daarom passeerde zij eerst een acte van beraad. Na overleg met Gerrit Hannef en Ego van Wolfsbergen, door Bronkhorst bij testament als executeurs, voogden en administrateurs benoemd, leverde zij daarop met deze gezamenlijk een akte van repudie in. Als curators werden nu benoemd Leonardus Plemp van Duyveland en Jan Haakman, beiden klerken ter secretarie.

De inboedel bestond uit een leesbibliotheek van ongeveer drie duizend boeken, boekverkoopers-commissiegoed, eenig nieuw zoo gebonden als ongebonden kerkgoed en andere winkelwaren.

Na de inventarisatie werden de boekverkoopers Cornel en van Baalen als deskundigen aan de curators toegevoegd. Dezen achtten het 't voordeeligst de leesbibliotheek en bloc te verkoopen. De winkelwaren moesten onder

(1) Genealogische aanteekeningen betreffende Rotterdamsche geslachten, i. v. Bronkhorst (Archief der gemeente).

de boekverkoopers, wonende binnen de republiek, worden verkocht.

Pieter van Ollefen, winkelknecht van Bronkhorst, bood voor de leesbibliotheek, kasten, winkelkasten en planken *f* 1300. Daarop taxeerden Cornel en van Baalen, en Ego van Wolfsbergen de leesbibliotheek, maar kwamen allen tot een lager bedrag dan het gebodene. Zonder toestemming van de Regeering mocht dat overdoen echter niet plaats hebben. De machtiging werd dus gevraagd en gegeven... mits er eerst eenige advertentiën werden geplaatst. Zoo verscheen den 13 Maart voor 't eerst de volgende advertentie in de Rotterdamsche Courant:

«Iemand genegen zynde om de Nagelaten Lees-Bibliotheek van Jacobus Bronkhorst, bestaande uit circa 3000 Werken, in zyn geheel (om contant geld) te koopen, adresseere zich voor den 1 April aanstaande by L. Plemp van Duyveland en Jan Haakman, Klerken ter Secretary der Stad Rotterdam en Curateurs in den gerepudieerden Boedel van gemelden Johannes (sic) Bronkhorst».

Bood er niemand (en dit geschiedde hier), dan konden Curateurs haar aan van Ollefen verkoopen.

Het commissiegoed werd teruggezonden. Wie zou in 1781 hebben durven denken, dat Bronkhorst in 1804 in relatie zou staan met confraters van zuiver Orangistische kleur als Hofhout, Bennet, d'Agé en anderen en dat hij werken als die van Bilderdijk en Scharp zou debiteeren, en toch de officieele bescheiden stellen dit boven allen twijfel.

Na kennisgeving aan de confraters verkochten Cornel en van Baalen de winkelgoederen. Deze verkooping bracht *f* 1392.— op, waaronder begrepen was eene som van *f* 362.17 aan pennen!

Zijne boeken waren voor de rendanten zeer duister, zoodat zij geruimen tijd noodig hadden en deze over

een tiental jaren moesten nagaan om te ondervinden of ook alles behoorlijk was geboekt, waarbij hun bleek dat er nog verscheiden posten bij te boeken waren.

Dit is de laatste herinnering, die ons bewaard is aan den man, door wiens winzucht Nederland een der nadrukken van «Aan het Volk van Nederland» bezit, waarvan hij echter financieel niet veel vruchten plukte.

Hoe gaarne ik den lezers ook de verdere lotgevallen van Isaak de Koning zoude mededeelen, de bronnen ten archieve, die overigens zoo mild vloeiden, weigerden mij met eene enkele uitzondering hunnen dienst. Hij was boekhouder bij verschillende Heeren, dit weten wij, en de jongste dochter van Holtus noemde den Heer Caarten als een van die. Maar was hij altijd boekhouder? Of verzocht de Collecteur Lydeloff den 10 November 1764 ter secretarie «assistentie als naar gewoonte» ter inventarisatie en executie van zijn bezitting? En werd Petrus Vink, na deliberatie daartoe, «als clerq», geordonneerd dien collecteur behulpzaam te zijn in de boedels van Isaak de Koning en Pieter Lodesteyn? Was de Koning dan toen, evenals Lodesteyn, slijter? Is misschien de Heer Caarten, dié als patriot bekend stond, de man geweest voor wien de Koning zich als tusschenpersoon gesteld heeft, indien de herdruk dan door een «grooten heer» moet aangemoedigd zijn en was er een oorzaak waarom hij, de laatste van allen, vrijheid vroeg om in zijn vaderland terug te komen? Ik kan, ondanks alle aangewende moeite, op geen dezer vragen tot nu toe eenig antwoord geven.

Slechts weet ik dat hij op 9 October 1786 een adres tot terugkeer indiende (1), waaruit het volgende nog wetens- en naar mijn oordeel, ook geloofwaardig is.

(1) Crimineel Besoigne en Examenboek N°. 43.

In de maand September 1781 had hij gevonden zeker boekje, geintituleert «Aan het Volk van Nederland», waarna het in een gezelschap, waar hij ook was, ter sprake kwam. Daags daarna aangezocht door Holtus, die in dat gezelschap tegenwoordig was, dit werkje aan hem «ter lecture» te geven, heeft Holtus hem later voorgesteld, dit boekje voor gemeene rekening te herdrukken, «vermits daermede, na het voorgeven van dezen, veel winst te doen was, terwijl voor het zelve werkje reeds door veele meer dan zes ducaten betaald wierd».

Hij had vervolgens tot den herdruk voor gemeene rekening besloten, «ziende dat hetzelve boekje zeer duur wierd verkogt en dat door de Edele Achtbaere Heeren, die van den Gerechte deser stad (hoezeer andersints zeer practicabel ingeval er naamloose geschriften in dese stad wierden verkogt of gestrooyd), niet wierd verboden of op eenige wyze het debiet daarvan belet». Na het afdrukken verspreidde zich eerst het gerucht, dat het door de H.H. Staten van Holland en Westfriesland verboden was als «traduceerende» den Prins van Oranje. Na het verraad van Holtus had hij alleen op aandringen van deskundigen, die hij raadpleegde, «propter temporis injuriam» de stad verlaten, maar was zich geen schuld bewust, daar het geheel tegen zijne intentie was, dat Holtus de nog voorhanden exemplaren niet onmiddellijk verbrand had, toen het werkje verboden werd. «De daad van den suppliant was dan ook geheel onderscheiden van de misdaad, waarbij iemand alleen uit desobedientie van den Souverein zich engageert om met iemand anders in de wereld te brengen een werkje, waarin men den Souverain beleedigt en waardoor een nadeelig boek, te voren nooit bekend of gezien, in het ligt word gebragt, en de gemeente ietwes geleerd wordt, waardoor de securiteit van den lande, de vryheid der ingezetenen etc. word ondermijnt».

«Mitsdien vertrouwt hij eerbiedig dat zijn daad geen misdaad involveert, maar dat op zijn best genomen, door den suppliant alleen eene onvoorzigtigheid is begaan, waaromtrent hij een civiele boete zoude kunnen geincureert hebben».

«Hy was dan ook wel voornemens geweest zijne defensie op die wijze tegens den Heer Hoofdofficier te doen, dog, hem geen procedures van desen aart lykenende, zoude hy liever zien dat deze zaak by U Edele Achtbaere civiel en composibel wierde verklaart».

Op dit verzoek werd schriftelijk bericht gevraagd van den Hoofdofficier der stad en den 12 d. a. v. kwam dit keurig gestelde stuk ter vergadering van Schepenen in. Wij ontleenen daaraan het volgende:

Er is, aldus bericht de Heer P. Gevers, toen ter tijd Hoofdofficier, geen verschil meer over- en er behoeft geen onderzoek meer plaats te hebben naar den aard en natuur van het alom bekende boekje, door den Souverein als lasterlijk en oproerig beschouwd en als zoodanig bij placaat van 19 October 1781 verboden; en al is het ook vóór het verschijnen van dit placaat afgedrukt dan valt het toch in de termen van het placaat van 7 Maart 1754.

Over het vonnis dus geen verschil. Iets anders is het dat het den als zoodanig veroordeelde ten allen tijde nog vrij staat te proponeren zich te defenderen zoowel wegens zijne absentie als wegens zijne onschuld.

Zijn dus de redenen, welke de Requestrant opgeeft eenigzins voldoende, «zoo hebben Edel Achtbaren dan ook de bevoegdheid om in weerwil van het reeds geslagen vonnis op de voorgestelde gronden van verdediging zodanig reguard te slaan», als zij naar hun verlicht oordeel meenen te behooren en «zulx ofschoon de Requirant zich enkel per Requeste en niet in persoon of ex carcere kome te verdedigen, nadien dit alleen vereischt wordt in een geval waarin de misdaad... uit derzelver aart en

natuur lijfstraflijk en dus de persoon zelve benodigd is, maar geenzins in eene omstandigheid als deze, waarin oorspronkelijk en regulariter alleenlijk tot eene geldboete gecontendeerd en dus de straf buiten de tegenwoordigheid van den persoon geoeffend en ter uitvoer gebragt kan worden — dit zoo zijnde is de vraag alleenlijk: zijn de redenen, welke de Requirant... tot zijne verschoning heeft bijgebragt, gewigtig genoeg om aan desselfs verzoek in dese een gunstig oor te verleenen».

Ratione officii maakt de Hoofdofficier geen bezwaar om op die vraag toestemmend antwoord te geven en voert daartoe het volgende aan:

«Zoodra het placaat van Hun Edele Groot Mogende op den 19 October 1781 in het licht verscheen, verspreidde zich alom schrik en verlegenheid in de gemoederen der ingezetenen, nadien het boekje Aan het Volk van Nederland zoo overvloedig uitgestrooid zijnde, reeds in zooveele handen was en een ieder voor de ontdekking daarvan bedugt was. De strengheid van zodanige wet moest dus vooral den Requirant, die hetzelve had doen herdrukken, met angst vervullen en voor de vervolging doen vrezen, toen hij hoorde dat hij deswege reeds beschuldigd was; ontrustende aandoeningen, vermeerderd door de sterke aanzoeken van bekommerde vrienden en naastbestaanden, hebben den Req^{t}. natuurlijk moeten bewegen om zijn heil in de vlugt te zoeken... terwijl de crimineele procedures... de vergeefsche pogingen ter verkrijging van abolitie en het daarop gevolgd contumacieel vonnis... en vooral gebrek aan kundige raadgevers, de eenige oorzaken zijn dat den Requirant zoo lange voortvlugtig gebleven is. — Geen versmading derhalven van het Rechterlijk gezag, maar een samenloop van gantsch andere omstandigheden tot die afwezigheid aanleiding gegeven hebbende, kan deselve uit dien hoofde zeer gemaklijk verschoond worde».

De redenen tot zijne ontschuldiging aangevoerd, komen den heer Gevers allezins waarschijnlijk en bestaanbaar voor:

«Het is zeker dat de stem der verontwaerdiging over de schandelijke werkeloosheid van de uitvoerende magt in dien verraderlijken Engelschen oorlog zich in den Jaere 1781 reeds vrij sterk begon te verheffen 't geen aanleiding gaf dat het boekje Aan het Volk van Nederland, waarin de oorzaken van 's Lands rampen niet onduister aan den dag gelegd wierden, over al gretig gezogt en gelezen wierdt.

«De winzugt die te ver gedreven doorgaans de raad der voorzigtigheid versmaad, kan zeer ligt den Requirant tot zijne ongeoorloofde onderneming hebben aangespoord, zonder dat hij juist van het lasterlijke en oproerige van dit geschrift is overtuigd geweest. Eensdeels omdat de menschelijke begrippen over de voortbrengsels van 't verstand nooit eenparig overeenstemmen en de onderscheidene gevoelens over den inhoud van dat werkje van elkanderen op denzelfden afstand geplaatst zijn als het patriottismus van de overheersching en Engelsgezindheid».

Als men nu nog in aanmerking neemt dat hij Adriana Holtus aangespoord heeft alle overige exemplaren weg te doen, dan blijkt wel dat Requirant geen toeleg gehad heeft om oproer en verdeeldheid te wekken, maar alleen door winzucht gedreven werd.

Hij acht dus onder verbetering, dat het meer als onvoorzichtigheid dan als misdaad aan te merken is en de Koning dus «civiel en composibel behoorde verklaard te worden». —

Waarlijk van zulk een pleidooi, waaruit warme belangstelling voor den veroordeelde spreekt, mogen wij een gunstig resultaat verwachten. Zeer teleurgesteld vernemen wij dan ook het lakonieke besluit door H.H. Schepenen genomen:

«Is goedgevonden en verstaan het verzoek van den Suppliant te declineeren en te wijzen van de hand».

Hiermede is het bannissement van de Koning bestendigd en tevens door mij alles gezegd, wat ik omtrent dezen geheimzinnigen deelhebber aan het komplot heb kunnen vinden.

Er blijft na dit alles echter nog recht tot de vraag: Liet deze gebeurtenis nu nog andere sporen achter dan het zeker niet gering aantal officieele berichten, waarvan wij voor dit opstel gebruik hebben gemaakt? Zijn de tooneelen, die op de Hoogstraat en Schiedamschen Dijk werden afgespeeld, ons nog bewaard door de pen van den een of anderen geschied- of letterkundige dier dagen en heeft de drukpers ons het oordeel van den tijd- en stadgenoot doen kennen omtrent het origineel of den Rotterdamschen nadruk van het «fameus libel»?

In Rotterdam zelf schijnen zich niet veel personen met de beoordeeling van dit veel gerucht makende boekje te hebben ingelaten, al is het aantal degelijke beoordeelingen van den inhoud, den aard en het doel van ons pamflet ook, in zijn geheel genomen, veel grooter dan de heer Loosjes meent. In het eerste deel zijner Apologie (1) schrijft professor Petrus Hofstede op bl. 88: «tot zulk een hoogte is de boosheid geklommen, dat men in een allergoddeloost Geschrift, waar van Nederland nooit de weerga zag, 't welk getyteld is: Aan het Volk van Nederland, de Burgers van ieder Stad ten Wapen roept, om, wanneer de kans zig opdoet, het bloed van Oranje en alle Oranje gezinden te tappen. 't Is waar de Heeren Staten hebben, zoo wyslyk, als Godvrugtig, op dat afgryslyk Boekje, 't welk door meer dan zeven kwade geesten

(1) Apologie tegen de lasterende nieuwspapieren, en andere schriften van dezen tyd, enz. Rott. 1785—1789. 3 dln. 8°.

schynt uitgeblazen te zyn, een premie van veertien duizend gulden voor den ontdekker van desselfs Schryver gesteld; maar men heeft 'er mede gebadineert; het andermaal herdrukt en op nieuw verspreidt. Kan de boosheid hooger gaan? Ja nog hooger! Ze heeft eerst haar uiterste toppunt bereikt, sedert de Post van den Nederrhyn.... wiens drukker zig niet verbergt, de hardiesse gehad heeft om, ten trots van den Souverain, en onder het oog van zyn Magistraat, het helsche Libel aan te halen, zyn laster tegen den Stadhouder, daarmede te bevestigen, en den afschuwelyken Maker van het zelve een W a a r d i g S c h r y v e r te noemen. Zal de nakomelingschap het konnen gelooven?»

Zoo was het oordeel van prof. P. Hofstede, reeds in 1747 een groot ijveraar voor het huis van Oranje, (getuige zijne «Dichtbloemen op het graf van Friso») en een van de heftigste bestrijders van den Groninger Hoogleeraar van der Marck, maar uitmuntende in wetenschap en kennis. Reeds vroeger hoorden wij hem een niet zeer gunstig oordeel uitspreken over de Leeuw, een der deelhebbers aan het complot, en dat dit niet malsch kon zijn, is te begrijpen van een man, die van de Patriotten in 't algemeen verklaarde: «Het gaat thans, korte gebeden, korte predicatien, maar lang in 't koffyhuis, lang in de herberg, lang in de bordeelen en eeuwig in de hel».

Ook in zijn Tweede Apologie bl. 208 komt hij nog eens op het «krachtig libel» terug.

Met hem waren er nog enkelen, die hun gevoelen over het verschenen pamflet door den druk bekend maakten.

Het ligt echter buiten het bestek van mijn opstel, alle, soms zeer karakteristieke, uitdrukkingen, die echter voor de geschiedenis van den nadruk van geen belang zijn, en door mij in verscheiden vlugschriften van dien tijd gevonden, mede te deelen. Voor hen, die er belang in

stellen, zijn onder de Bijlagen de titels opgenomen der in Rotterdam verschenen, of met de nadrukken in verband staande, pamfletten, waarvan het meerendeel in de Stedelijke Bibliotheek te vinden is.

Toen Bronkhorst in Rotterdam het pamflet «Aan het Volk van Nederland» nadrukte, woonde er op de Leuvehaven een zekere Adriaan Valk, vriend van Jhr. J. D. van der Capellen tot den Poll (1). In Overijsel geboren, was hij nu koopman te Rotterdam en zooals uit zijne briefwisseling blijkt, bevriend met burgemeester van Berckel (2), Fr. A. van der Kemp en anderen en evenals dezen, zelotisch patriot. Noch in de bescheiden, die ik op het archief raadpleegde, noch in een der pamfletten, wier titels men in de bijlagen vindt, wordt ook maar met een enkel woord gezinspeeld op het aandeel, dat deze Valk zou hebben gehad in den nadruk. De heer Loosjes komt echter in zijn werkje «Een krachtig libel» tot de overtuiging, dat Adriaan Valk de man is, door wien die nadruk in de wereld gekomen is. Hij vindt de gegevens daartoe in eenige der brieven, door van der Capellen tot den Poll aan Valk, en door dezen laatsten aan genoemden edelman geschreven, en in het pamflet: «De vuile gewinzoekers ten toon gesteld», waarin van een voornaam Heer gesproken wordt, die aan Jacobus Bronkhorst het nadrukken van «Aan het Volk van Nederland» opdraagt. Uitvoerige wederlegging zal men hier niet verwachten, maar, waar ik bijna geen enkel woord overnemen kan van de voorstelling door den heer Loosjes van de toe-

(1) Zie: Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen tot den Poll, uitgegeven door Mr. W. H. de Beaufort, bl. 100, 200, 272, 278, 282, 286, 290, 292, 298, 317, 321, 340, 343, 386, 401, 468, 560, 564, 567.

(2) Brieven bl. 566.

dracht der zaak gegeven, acht ik mij toch verplicht de reden daarvoor in enkele regels mede te deelen.

Zie hier den gang der zaken volgens Loosjes: «Op aansporing van een Amsterdamschen vriend, (Tegelaar geheeten), die voor Vader Hooft en de Amsterdamsche Patriotten handelde, schreef J. D. van der Capellen tot den Poll op zijn buitengoed te Appeltern het libel. François Adriaan van der Kemp, doopsgezind predikant te Leiden, vermeerderde het met zijne opmerkingen en toespraken aan de waarde landgenooten en zorgde voor den druk. Hiertoe leende Heyligert te Leiden zijne pers, terwijl Dr. van Schelle dáár voor de rondstrooiing zorg droeg. Het voor druk en verspreiding noodige geld had Capellen zelf niet, maar daarvoor zullen Neef Hooft en diens rijke Amsterdamsche vrienden wel zorg hebben gedragen. Adriaan Valk te Rotterdam kreeg van deze eerste uitgave exemplaren, vertrouwde ze aan den boekverkooper Jacobus Bronkhorst ten verkoop toe en zorgde door dezen en zijne bondgenooten voor nadrukken en algemeene verspreiding daarvan, zoodat binnen ééne maand het volk van Nederland in het bezit was van «het ten uitersten seditieus en lasterlijk boekje».

Omtrent de aanleiding tot het schrijven, den auteur of de auteurs, den eersten drukker, de rondstrooiing te Leiden en de kosten der uitgave wensch ik voorloopig slechts op het volgende te wijzen:

Tegelaar vroeg geen werkje in den geest van ons libel aan van der Capellen, dit blijkt, dunkt mij, uit de enkele lezing van den brief, waaruit de heer Loosjes dit afleidt (1).

Gronden voor het vermoeden, dat van der Capellen en van der Kemp de auteurs niet zijn, vindt men in omstandigheden als de volgende: Dr. van Schelle zou,

(1) Brieven bl. 227.

indien zij beiden de schrijvers waren, dit wel hebben geweten en toen van der Capellen dood en van der Kemp in Utica (V. S. van Amerika) woonde, en er dus voor geen van beiden gevaar van te vreezen was, wanneer men hen als auteurs noemde, niet zulk een hartelijke wensch hebben uitgesproken, «dat de schrijver toch nog eens bekend mocht worden van dit naar zijn oordeel uitnemend werkje» (1), maar zijn hoogvereerden vriend wel als zoodanig hebben aangewezen. Wanneer we van prof. van der Marck in 1796 vernemen, dat hij «d r i e exemplaren van hetzelve ontving onder een bloot couvert, waarvan hem het handschrift zoowel als het signet onbekend was», en slechts een der d r i e exemplaren, in de nalatenschap van van der Capellen gevonden (2), opengesneden was, zou er daar geen aanleiding zijn om te twijfelen aan het auteurschap van van der Capellen? Dat opengesneden exemplaar doet denken aan nieuwsgierigheid naar den inhoud; het onopengesneden behouden der beide overige, waar er door anderen zoo gehaakt werd naar het bezit van een exemplaar, verraadt den schrijver al mede niet, terwijl het gelijk getal bij van der Capellen gevonden en aan van der Marck gezonden, doet vermoeden, dat men aan alle bekende patriotten, zonder onderscheid, drie exemplaren zond. Waar men in 1783 nog ernstig onderzocht of prof. van der Marck het pamflet ook op eene bijzondere pers, ten zijnen huize te Lingen, had gedrukt, kan er, dunkt mij, twijfel gekoesterd worden omtrent de juistheid der mededeelingen van den Post naar den Neder-Rhijn, die C. Heyligert te Leiden als den drukker van het pamflet aanwijst (3).

(1) P. van Schelle, Nagelaten opwakkeringen tot vaderlandschen moed en vryheidsliefde. Duink. 1792, bl. 5 e. v.

(2) J. I. van Doorninck, Vermomde en naamlooze Schrijvers. II. 5.

(3) Zie ook hierover Bijlage III.

Ware eindelijk de uitgave door van der Capellen bezorgd, dan zou hij, die voor *f* 26000 reeds had deelgenomen in de Amerikaansche leeningen (1), toch zeker aan geen geldelijke hulp van Hooft behoefte hebben gehad.

Bij eene uitvoeriger behandeling der geheele geschiedenis van ons pamflet, hoop ik dit alles met verscheidene bijzonderheden te kunnen toelichten. Voor het tegenwoordig doel, als inleiding namelijk op hetgeen door den heer Loosjes verder omtrent den nadruk wordt verondersteld, is het voorgaande voldoende.

De hoofdreden, die ik heb om het aandeel van Valk in dezen nadruk evenzeer te ontkennen, is de geheele afwezigheid van zijn naam, zoowel in de officieele stukken over de jaren 1780, e. v. ten archieve aanwezig, als in de vlugschriften der tegenstanders van het libel; maar toch is er, ook in de correspondentie tusschen van der Capellen en Valk gevoerd, aanleiding om dat deelgenootschap te betwijfelen.

In een brief van 13 Maart 1782 (2) door van der Capellen aan Valk geschreven, lezen wij b. v.: «De rede dat ik UE. laatsten van 1⁰ X[br] des gepasseerden jaars nog niet hebbe beantwoord, is, dat ik inderdaad niet wist wat te schrijven». Er was dus drie en een halve maand verloopen, sedert Valk aan van der Capellen schreef. En dit, terwijl van 17 November tot den datum van dezen brief, de zaak van den nadruk in Rotterdam hangende was. Al moesten wij aannemen, dat van der Capellen voorzichtigheidshalve door derden op de hoogte gehouden werd van den gang van het geding, dan is het nog moeilijk aan te nemen, dat hij in dezen brief, dien hij in Amsterdam schreef, met geen enkel woord er op zou gezinspeeld

(1) Brieven bl. 323.
(2) Brieven bl. 272.

hebben, wanneer Valk de uitvoerder van van der Capellen's last was. Vooral van een man als dezen jonker, wiens zwak het was bij herhaling en aan verschillende personen, al wat hij deed en dacht, met zekere ingenomenheid en somtijds twee of drie maal met dezelfde woorden te vertellen, mag men eene enkele zijdelingsche toespeling op zulk een, geheel Nederland beroerende zaak, met allen grond verwachten.

Ook werd de briefwisseling tusschen van der Capellen en Valk het levendigst, toen de readmissie van den eerste ter sprake kwam; iets wat verklaarbaar is uit het belang, dat door Valk nog steeds zal zijn gesteld geworden in hetgeen er voorviel in Overijsel. Uit dien tijd tot aan Valk's vertrek naar Amerika dateeren dan ook de meeste en uitvoerigste brieven van van der Capellen aan zijn vriend.

Tot mijn spijt heb ik in het Rotterdamsch archief niets gevonden omtrent den persoon, het beroep en de relatiën van Valk. In geen enkele der vele patriottische zaken, te Rotterdam voorgevallen, vond ik, zooals ik reeds zeide, zijn naam. Alleen uit de voornoemde brieven leeren wij hem kennen als een ijverig patriot, van wien van der Capellen zeker wist dat hij het veel gerucht makend pamflet zou gelezen hebben en aan wien hij als aan een zijner vertrouwdste vrienden ronduit durfde schrijven (1): «Jammer, niet waar is het dat de schrijver Aan 't Volk van Nederland zijn talent zoo misbruikt heeft!»

Meer aandeel kan ik echter met den besten wil aan Valk niet toekennen in de geschiedenis van het pamflet «Aan het Volk van Nederland», en zoo min als ik geloof, dat de man in September 1781 dit schotschrift zou geschreven hebben, die in December 1782 in een brief aan

---

(1) Brieven bl. 321.

Driessen (1) zegt: «Volgens mijn plan zal de Prins niets van zijne magt of invloed verliezen, maar hij zal die magt en invloed niet meer zoo durven misbruiken» enz. even weinig kan ik er toe komen,'Valk als belanghebbende bij den door Bronkhorst bezorgden nadruk te beschouwen.

Voor mij is de slotsom van alles wat ik over den Rotterdamschen nadruk vond: Alleen winzucht deed hem verschijnen; door de vrees voor ontdekking werd het meerendeel der exemplaren kort daarop vernietigd en de staatkundige intrigue is aan zijn ontstaan geheel vreemd.

Op de geschiedenis van Nederland gedurende de jaren 1781 tot '87 oefenden inhoud en beginselen van het «fameus libel» grooten invloed uit en op den schrijver rust een belangrijk deel der verantwoordelijkheid voor den algemeenen haat, dien men Willem V steeds meer toonde toe te dragen. Daarom meen ik dat een getrouw verhaal van de lotgevallen van dit pamflet eene niet te verwerpen bijdrage oplevert voor de juiste waardeering der gebeurtenissen in die dagen. Ik beproefde van mijn zijde daaraan door deze bladzijden mede te werken.

---

(1) Brieven bl. 424.

Rotterdam, Dec. 1887.

BIJLAGE I.

Den 14 Februari 1786 hing er een spotprent op Prof. Hofstede voor de deur van den boekverkooper Jan de Leeuw, op de Hoogstraat. Daar onze Professor nog al onderhoudend schrijft, neem ik hier uit zijn Tweede Apologie bl. 303 e. v. de woorden letterlijk over, waarin hij aan zijne verontwaardiging hierover lucht geeft:

«De inventie van het zelve», zoo schrijft hij, «is niet minder vernuftig en geestig, dan het daar bygevoegde Eminente Gedicht onnavolgbaar. Monsieur Brinxma kastydt my met een zware bullepees, welke egter naderhand in een stok verandert. Het meestbeduidende is, dat, in het vers, de Friesche School te Hoogebeintum, in Holland geplaatst wordt.

«De Heer Hoofdofficier, hoe waakzaam ook, schynt niet dan spade, verwittigd te zyn, dat het Prentje, in een der woeligste straten, niet ver van het Stadhuis, voor elk voorbyganger ten toon gesteld was, en zou 'er misschien nog langer ignorant van gebleven zyn, was hy niet door een brief verzogt, om het te laten wegnemen. De Schryver, die zyn naam verzwygt, heeft er my een Copy van bezorgd, waarschynlyk zig verbeeldende, dat zyn yver my aangenaam zou wezen. Ik erken zyn liefde jegens my, maar ben over zyn bedryf in dezen, minder voldaan, dan deszelfs toegenegenheid, in het afgetrokkene, anders verdient. Ik meen, en heb het meermalen gezegd, dat de Justitie, van zelve, zonder daartoe, door my of iemand anders, opgewekt en aangespoord te worden, weten moet wat haar te doen, of te laten staat.

«Het gevolg van den Brief was, dat Jan de Leeuw bevel kreeg om het Prentje in te trekken, ten einde de troepering van 't volk voor te komen. Hy excuseerde zig, dat het buiten zyn kennis door deszelfs knegt voor de deur was gehangen, en gehoorzaamde; maar, het vertier hem niet verboden zynde, verkogt hy het, 's anderen daags,

gelyk te voren aan een ieder, die 'er om kwam vragen, en ook aan een myner domestieken, die het uit zyn eigen handen ontfing, voor den dol goedkopen prys van zes stuivers met het Eminente Gedicht 'er by.

. . . .

«Jan de Leeuw (ik moet dat gevaarlyk mensch nader karakterizeren, op dat alle eerelyke lieden zig voor hem wagten) is diezelfde delinquant, dewelke in December 1781 voor de Heeren Schepenen van Rotterdam, in persoon gedagvaard werd, wegens zyn deelgenootschap aan zekere afspraak, ter herdrukking en uitgaaf van het ysselyke Libel, geïntituleerd: Aan het Volk van Nederland. Deze dagvaardiging geschiedde overeenkomstig het Plakaat tegen dat lasterlyk en oproerig Geschrift, door de Heeren Staten gearresteerd den 19 Octob. 1781, en alom den 22 dito verzonden; waar in (het mag in 't voorbygaan wel eens herinnerd worden) niet alleen op de ontdekking van deszelfs Schryver, Complicen, Drukker, Verkooper, Verzender, Uitstrooijer, — maar ook op de ontdekking van anderen, die daar mede eenigzins zullen zyn gemoeid geweest, een premie gesteld wordt van duizend gouden Ryders, met verbod, om het voorschreve lasterlyk en oproerig Libel na te drukken, uit te geven, te dissemineren, op eene boete van 6000 guldens, mitsgaders op poene, ten minsten, van bannissement, voor altoos, uit Holland en Westfriesland: Ordonnerende wel expresselyk den Procureur Generaal en alle andere Officieren het tegenwoordige Plakaat striktelyk en precieslyk te executeren — zonder eenige dissimulatie, of conniventie, op poene van privatie van hun lieder officie. —

«Jan de Leeuw, in plaats van te compareren neemt schielyk de vlugt en verlaat alles, uitgenomen zyn boos hart. Een schuldig geweten en de vrees voor zyn huid, jagen hem van Stad tot Stad en geven hem geen rust, voor dat hy zig buiten het territoir van den Staat, bevindt. De Rechterlyke dagvaardiging viermaal, te vergeefsch, herhaald zynde, wordt hy (na het ingediende intendith door den Heer Hoofdofficier in der tyd) in Juny 1782, over de voornoemde beschuldiging by contumacie gecondemneerd, in een boete van 3000 guldens; en bannissement, voor altoos, uit Holland en Westvriesland. De

ballingschap hem onverdragelyker vallende, dan de gepleegde misdaad, verzoekt hy 1783 by Request, aan de Heeren Schepenen en vervolgens aan hun Edele Groot Mogende, om een Vrye defensie zyner zaak te mogen genieten. De defensie wordt hem door beiden toegestaan; dog niet dan uit de gevangenis. Dus genoodzaakt, (wilde hy zyn leven lang niet als een Bandiet in armoede omzwerven) zig in beslooten hegtenis te begeven, komt hy den 15 July 1783 te Rotterdam; biedt zig aan het Gerecht aan; laat zig incarcereren; wordt op Artikelen gehoord en bekent, zonder pyn of banden, de Exemplaren van het herdrukte Libel Aan het Volk van Nederland, voor rekening van H. Holtus en J. de Koning ingenaaid te hebben, dog, dat dit niet geschied zou zyn, zoo hem de inhoud van dat Boekje bekend was geweest; waar op den 26 July 1783 door Heeren Schepenen geresolveerd is: Jan de Leeuw, onder handtasting te ontslaan, mits cautie stellende voor drie duizend guldens, om dezelve te betalen, indien naderhand mogt exteren gevallen te zyn in de termen van het Plakaat hunner Edele Groot Mogende, van den 7 Maart 1754.

«Wie zou niet gedagt hebben, dat Jan de Leeuw door zulk een genadige Sententie verbeterd zou zyn, en zig, in 't vervolg, als een eerlyk Boekverkooper gedragen hebben? Maar 't is 'er zoo ver van daan, dat hy, sedert dien tyd, meer Paskwillen en Spotprenten, dan ooit te voren, verkogt heeft en nog dagelyks dien handel, met veel debiet, ongestraft blyft voortzetten.

. . . .

«Jan de Leeuw verlate zig derhalven op zulke verhalen» (dat de HH. Staten de Statuten nopens de Paskwillen niet begeerden geëxecuteerd te hebben) «niet te zeer, op dat hy niet, op nieuws, om laag dale en vervolgens hooger opgetrokken worde dan hem lief zal zyn».

BIJLAGE II.

P. Hofstede, Apologie tegen de lasterende nieuwspapieren en andere schriften van dezen tyd; benevens een noodwendig berigt, aangaande zekere correspondentie, met wylen den Heer Barueth, in leven getrouw leeraar te Dordrecht. Doormengd met veelerleije aanmerkingen, betreffende het eigentlyke en wezendlyke van onze Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid; de openbare en heimelyke aanslagen tegen dezelve; den bekommerlyken toestand van Land en Kerk, enz. enz. enz. Te Rotterdam By P. van Dyk en J. Hofhout, 1785. 8°.

Behalve dit eerste deel verschenen er nog twee stukken onder de titels: «Tweede Apologie 1786» en «Vervolg der vorige Apologiën 1789». Beide titels zijn, evenals die van het eerste stuk, zeer uitvoerig en geven een kort overzicht van den inhoud van ieder gedeelte. Ik meen voor mijn doel echter te kunnen volstaan met de mededeeling, dat ieder stuk omtrent ons pamflet het een of ander bevat, terwijl ik het hier tevens de plaats acht om te verzekeren dat de nauwkeurige lezing van dit boek, welks auteur kennelijk omtrent alles bij uitnemendheid ingelicht was, mij heeft versterkt in de meening, dat partijzucht aan den nadruk van het libel vreemd of ten minste aan het eigenbelang ondergeschikt gebleven is. Indien aan dezen tijdgenoot iets naders ware bekend geweest, hij zou het niet hebben verzwegen; hij oppert echter zelfs geen vermoeden omtrent iemand van hooger staat, die in deze zaak zou kunnen zijn betrokken geweest.

(Vermijnen, C.) Echo of scherpe weerklank, Op de rondborstige en vinnige Spoorslag van alle Gereformeerde Predikanten. Remonstranten, Lutherschen En Roomsch Catoliken. En alle Bedienaren van den Predikstoel in Nederland. Waar in sy met een opslag van haar oog kunnen sien wie die waare oorsaak vanden Oorlog zyn, dienstig voor de Beedestonden. Vooral in Vriesland. Alom à 4 st: 1782. 14 blz. 8°.

De schrijver (zeer anti-patriottisch) teekent: «Hier naa beeter».

«Stort» bidt (?) de Auteur,

«Stort Uwe forse donders uyt den hoogen,
Verniel haar die, die schent en oproer stigt,
Wilt 't Amsterdams complot u wraak eens toonen,
Sy dorsten Prins en Staat en Burger hoonen,
Sy Heulden met den nooyt vertrouwden gal.
En dat alleen haar Gouddorst ten geval,
Ag dat zy eens ons oog ontweeken,
In afgeleegen streeken.
Plet Haar u donder niet dryft haar dan in een oord,
Daar men haar naam niet hoort,
De Kansel daver dan door 't slaan,
Zoo gy Capellen ziet voor uwen Preekstoel staan,
Gebuert dit roept met kragt het is ons klaar gebleeken,
Hoe dezen Snoodaart dorst het tweedragts vuur ontsteeken,
Toen hy vermaagtschapt met de duyvel uyt de hel,
Aan 't Volk van Neerderland (sic) vertoonde zyn libel, *
o Gy die alles weet wilt die Baron tog straffen
En in u ongenaâ geregte wraak verschaffen.
Ag stormt dit eerloos Mensch onzalig van dees aard,
Een monster soo als dees is 't Leevens ligt onwaard,
Gy kend die schelmen», enz.

* Wij beroepen ons op de stem van het gemeen, op de stem van het gemeen is de Hertog beschuldigt, als meede den Stadhouder schoon voor die hooge Persoone haar schult nog geen ander bewys is koomen opdaagen, het welk het gemeen tans begint te zien en malkander in 't oor byt, dat de Heeren van Amsterdam en verdere beschuldigers guiten en schurken zyn, om dat, zy zig op haar beroepen daar zy niets ten Lasten van den Prins of Hertog weeten maar dat zy geen gering bewys meene te hebben dat die baron zyn hand in dit schandelyk Libel gehadt heeft, om dat Zyn Ed. er by herhaaling tot walgens toe, wort afgebeelt als den grootsten den besten den Vaderland lievenste Staatsman. Hierom zegt het gemeen, gelooven wy dat Hy den Inventeur of maaker is. Hy zouw anders zoo hy een man van Eer was, wel gewaakt hebben om op de Eerste verschyning te protesteeren, dat zyn naam zoo opentlyk gebruykt wiert in een geschrift, daar de Wet 14000 guldens op gestelt heeft, waarelyk geen gering bewys der schult of het zouw ook kunnen zyn dat de Baron sterk op Lof gestelt was, wie kan het ook zoo net weeten».

Het hier aangehaalde geeft ondubbelzinnig aan, wij mogen het om der onpartijdigheids wille niet ontkennen, wat (volgens Vermijnen altijd) door van der Kemp zou zijn gezegd indien Noë op diens vraag (1): «execuser moi mon Père, wil se jou reis vertel

(1) Zie Lanterne magique, blz. 61 en Loosjes, t. a. p. bl. 42.

wie eb kemaakt de boek an de Volke van Nederlandt?» toestemmend had geantwoord. Ik behoud mij hierover het oordeel voor tot later.

Testament of uiterste wille van wylen den Hoog-onëdelen Hoog-onwaarden, in den Rook gebooren Heer, De Heer Jan Verveer, Gepromoveert in de Helsche Faculteit van het Ryk van Pluto tot het Profanicque, Eerste en Overste Deeken van het Horendragers-Gilde, Professor in het Patriotisme; Ridder van de Groenen en Witten Panas; Collonel van de Princenhaters; Lid van de Societeit der Landberoerders, en van de Maatschappy der Keezen in Nederland; Consulent van de notabelste Keesinnen, mitsgaders Correspondent van de Academie der Schotschryvers, en beroemd Autheur van het overheerlyk Schandblad het Zaturdags Kroegpraatje, enz.... In der tyd Gedrukt en Uitgegeeven door de oprechte Vaderlandsche Boekverkopers te Rotterdam. Jan Krap en Jan de Leeuw. Z. pl. o. j. Met den titel 30 blz. 8°.

Zeer Oranjegezind geeft dit schotschrift in platte taal vele levensbijzonderheden van verscheiden Rotterdammers en meldt omtrent de nadrukkers (bl. 27 e. v.) het volgende:

«Eindelyk wordt het tyd, want ik gevoel dat myn einde naby is, om ook te gedenken aan myne twee waardige Drukkers en Boekverkoopers de Leeuw en Krap. — ...daar ik in overweeging neem, hoe hy (de Leeuw) over geene groene Heide achter het Land heeft moeten rond dwaalen, alleen en nergens anders om, dan om die onnozele misdaad, dat hy het Boekje aan 't Volk van Nederland, dat kostelyk kleinood! had nagedrukt en verspreid, tegen den wil en begeerte van den Souverain... Aan dezen waardigen Man vermaak ik myn Bibliotheek».

Aan Jacobus Bronkhorst, die men «daar hij wel heeft willen meede werken tot het nadrukken van 't Boekje aan 't Volk van Nederland zonder eenig regard te neemen op zijn Horlevoet ook al mee achter het Land heeft laten hompelen en pompelen» legateert hij alle (zijne) ingenaaide Boeken.

Request van burgers en inwoonders der stad Rotterdam, Aan Hun Edel Groot Achtbaare, de Heeren Burgemeesteren en Regeerderen van gemelde Stad. Ten einde op het aller Eerbiedigste te verzoeken, dat Bennet en Hake, twee Pesten voor het Vaderland, uit gemelde Stad moogen geweerd worden, enz. Z. pl. o. j. Met titel 8 blz. 8°.

Daar de uitgave van «Aan het Volk van Nederland» ver-

boden was, moest men ook hen vervolgen om het uitgeven van «Het Politiek Vertoog» enz.

«UEd: Groot Achtb: hebt ten sterksten vervolgt de Drukkers van het beruchte Boekje aan 't Volk van Nederland, wy hebben U Ed. Groot Achtbaare in de vervolging en uitoeffening van hetzelve onbetwistbaar gelaaten, en zyn ook niet voorneemens hier te onderzoeken, of U Ed: groot Achtbaare ongeoorlooft dan billyk hebt gehandelt. Wy zullen dat daar laten. Maar wy vraagen alleen, of dit Libel, minder Strafwaardig is?»

Plechtige Lykstaatsie, welke 'er heeft plaats gehad bij het putwaards bezorgen van het overleedene weekblaadje, Ten hoogsten bemind en geliefkoost bij alle nieuwmodische patriotten, het Saturdags Kroegpraatje. Met eene exacte lijst, Van alle de Heeren Bloedverwandten, goede vrienden en voorstanders van den overleedenen, welke deeze Plechtigheid, zoo op Galgekarren, Vilderskarren, Mistkarren, als Hordens, met hunne aanzienlijke tegenwoordigheid hebben gelieven te vereeren. Z. pl. o. j. Met titel 42 blz. 8°.

Hieruit verdient het volgende alleen vermelding:

De andere voortgaande met het leezen der Cedul... «las vervolgens: Jan Krap, Jan de Leeuw. Vrienden, Voorstanders en Medewerkers van den Overleedenen.

«Aanstonds kwam dit paar voor den dag. Krap zag 'er zeer deftig uit: om deszelfs wezendlijke Patriottische gevoelens aan de gantsche Waereld te toonen, had hij een bef om zijnen bijna stikkenden hals hangen gefabriceerd uit eenige titels van de Patriottische Catechismus, georneerd met verscheide bladen uit het Toneelspel Willem en Willemijntje, door hem en zijnen vriend Gerrit Paape van Delft, zoo echt Patriottisch in de Waereld geschopt. De Leeuw had een ordinaire bef. Onder de staart van zijn Paruik, 't geen zeer wel stond, had hij op deszelfs zwarten mantel niet anders dan eenvoudig den titel van 't Boekje aan 't Volk van Nederland, waaronder, door zijne Huisvrouw Blomzoet, zeer netjes was geborduurd: — Ik ben 'er voor gebannen, maar ik heb er dog veel mee gewonnen!

«De derde kar was alleen geschikt voor Jacobus Bronkhorst... Hij had een Spermacetie kaars in deszelfs eene, en in de andere hand een Compleet Exemplaar van 't Boekje aan 't Volk van Nederland, met deeze inscriptie op deszelfs sleepende Mantel: Voorheen kreeg ik 'er een gouden Ryder voor, die mij nu één gulden biedt, is Kooper!»

Lees-cedul: en Lykstaatie van Kees Salm, Graaf zonder

Goed en Gepensioneerde van enz. enz. enz. Z. pl. o. j. (1787). 1 blaadje smal fol.

Aanspreekers: Hermanus Koning, Dirk Schuurman, Jan Verlem, Wybo Fynje, Costerus. Draagers: G. T. van Paddenburg, van Driel, Frans de Does, C. Heyligerd, J. Krap Az., J. de Leeuw, Bronkhorst, Erfgenaam v. d. Wed. Egmont, van Kolm, J. de Jongh. Genodigden: Jacobus Kok, J. C. Hespe, J. G. Tegelaar, de Bruine, Jan Nomz, Strabbe, Theod. v. Brussel, v. d. Berg, P. 't Hoen, M. Cericier, F. Bernard. Slipdragers: 'T. Hoen de Jonge, J. Loosjes, Brender à Brandis, Berkenkamp. Heksluiters: Scholten, Kok.

Over de Leeuw leest men er het volgende: «... gevluchte om het verkopen van 't Boekje aan 't Volk van Nederland, gepardoneerde en weder Libellist op nieuw, Corispondent van Schuurman en Verlem te Rotterdam». Over Bronkhorst: «in alles Mede-Complicen van J. de Leeuw».

Gedenkzuil voor de oprechte Vaderlandsche Societeit te Rotterdam, De eerste Societeit van ware voorstanders en beminnaars van Godsdienst, Oranje en het Vaderland in de Vereenigde Nederlanden.... Behelzende Het voornaamste, 't welk in Rotterdam, met betrekking tot het zogenaamde Patriottismus en de heuglijke omwenteling, is voorgevallen. Te Rotterdam, Bij Jan Hendriksen, 1788. 4°. (In het Leeskabinet).

Onder de zaken, vermeld als voorgevallen tijdens het patriottisch bestuur vindt men:

«De Schend-, Schand- en Moord-Bazuin wierd in onze dagen aan den Mond gezet door den Schrijver der woedende Aanspraak aan het Volk van Nederland».

Onder de verschillende punten van onderzoek die er na het herstel der Oranjepartij werden vastgesteld, luidde N°. XII: «Onderzoek na verscheiden verdagte personen. Te weten: (in dit artikel) naar de Boekverkopers J. Bronkhorst, J. de Leeuw en J. Krap, over het uitgeven van het fameus libel getyteld: Aan het Volk van Nederland».

De onmondige of het Kind spreekt de waarheid; Vervat in eene Samenspraak tusschen een Oome en zijn Nigje daar hy Voogd over is. N°. 1 den 3. Juny 1782. — N°. 10 den 5. Augustus 1782. Amst. van Laar Mahuet en anderen. 10 st. 80 blz. 8°.

Patriottisch geschriftje, waarvan wekelijks een nommer verscheen. Zeer voor de regeering van Amsterdam. Zeldzaam. Beschreven

naar het exemplaar in de Bibliotheek der gemeente Rotterdam. Tegen de Echo (Zie n⁰. 2 dezer bijlage).

Kees Vermijnen te Rotterdam was de auteur van de «Echo of Scherpe Weerklank op de Rond borstige en vinnige spoorslag voor alle Gereformeerde Predicanten, Remonstranten... en alle Bedienaars van den Predikstoel in Nederland». Naar aanleiding hiervan meent het «Nigtje» zal hij wel door de Heeren uit Rotterdam vervolgd worden, die toch even zoo min zullen kunnen dulden dat er met verachting van de Souvereinen van den Lande geschreven wordt, als zij het hebben willen dulden dat de twee boekverkoopers de Leeuw en Bronkhorst het «Volk van Nederland» Nadrukten, dat echter maar Nadrukken was. De voogd meent dat het wel met een sisser zal afloopen. Maar 't «Nigtje», dat blijkbaar heel wat in haar mars voert, acht het een «tot aan den Hemel schreijende harde zaak voor Bronkhorst en de Leeuw, dat zij hun gestraft zien, en moeten gedoogen dat zulke schurken als Haake en Bennet al doen wat zij willen». Zij zou wel weten wat zij te doen had, ware zij de Leeuw of Bronkhorst; zij zou in dezer voege Gedrukte Brieven wegzenden aan alle steden, die het wel met het vaderland meenen, ja zelfs aan den Erfstadhouder:

«Edelmogende, enz.

Niet tegenstaande het waar is, wy misdreeven hebben om iets te Drukken, en te Verkoopen, dat door de Hooge Machten der Landen verbooden was, en wy derhalven gestraft zyn; zo neemen wy echter de Vryheid op het demoedigste te naderen, en te Verzoeken UEd. Mog. in Overweeging neemen, dat hoe zwaar ook onze Misdaad is, wy nogthans niet meer dan Nadrukkers van het Boekje Aan het Volk van Nederland zyn, en geensins de eerste Vinders of Autheurs, ten andere zyn wy Burgers der Republicq, en buiten dit misgryp, Burgers van beproefde Patriottische gevoelens! Burgers! ja zulke die voor hun Burgervaderen het Land en de Vryheid, Goed en Bloed over hebben —, en waarlyk Edel Mogende Heeren, misschien heeft onze Vaderlandsche drift wel eenige schuld aan onze Mistasting.

. . . .

«De Hooge Machten goedgevonden hebbende 't Liebel aan het Volk van Neêrland te verbieden, om dat in het zelve zyn Doorl. Hoogheid... tot Dankbaarheid voor deeze Goede voorzorg voor Hoogst-Deszelfs naam, ten minste de goedheid zoude hebben gehad, om zyn Boekverkoper Pieter Frederik Gosse te verbieden, de Ouderwetsche Nederlandsche Staat en Magistraatschende (sic) Patriot, op verbeurte van zyn Magtige Tytel... kwyt te zullen zyn, maar neen zulks wierd niet gedaan, in tegendeel schoon dat Papier niet anders als tot oproer te stichten... ingericht was, en tot dat zelve einde nog continueerd door Haake Bennet en Kraeft zo bezat, en zo bezitten zy nog de stoutheid om andere laage Vaderlandsche Glippers en Verzaakers van de Edele Vryheid uit te noodigen, om in hunne Infaame Verraderlyke Patriot, de Leeden van Staat en Magistraat te schenden.

. . . .

«Nogthans deeze laat men ongestraft, en wy die maar Nadrukkers zyn, worden door de Wet van Rotterdam geoordeeld om gebannen te worden, het zoude ons leed doen, onze Heeren Scheepenen te verdenken, maar dit is zeeker, dat de Heeren van de Wet, weinig anders hadden kunnen handelen, dan als of de meeste Hertogs-Gezinden hadde geweest.

. . . .

«Het is Ed. Mog. Heeren zo wy bereids gemeld hebben, even of het zo is, als wy zeggen, dat het Schenden der Hooge Magten, straffeloos mag geschieden, een nieuw geval doet zich thans in Rotterdam, daar van op met de Boekverkoper Kraeft, één Buitelander en zyn Eervergeeten Schryver, beide zo men zegt in dienst van Hake en Bennet. Deeze vier Supplianten hebben thans heeden uitgegeeven een aller verregaande schendende Pasquil genaamd Echo of scherpe Weerklank op de Rondborstige of Vinnige Spoorslag, etc.

«Een Liebel daar wy alle uuren van den dag voor uit durven komen, dat veel Schandeleuzer, veel Faamrovender is, als de Aanspraak aan 't Volk van Neerland; of eenig Papier hoe genaamd dat immer tegens den Prins of Hertog geschreeven is».

Dat er voor een patriot meer dan voldoende reden

was om zich tegen dezen «Echo» te verzetten, is na de lezing van het uittreksel, hierboven op blz. 261 medegedeeld, niet twijfelachtig.

Volledigheidshalve volgt hier ten slotte den titel nog van het werkje door den heer Loosjes menigmaal geciteerd. De plaatsruimte verbiedt mij echter een overzicht te geven van den inhoud en ik geef er de voorkeur aan, liever dan een gedeeltelijke mededeeling, er niets aan toe te voegen.

De vuile gewinzoekers ten toon gesteld, hunnen bedriegelijken handel gemeld: 't caracter der pasquilschrijvers beschreven, Om aan de waereld van zulk een Volk een afschrik te geeven, Hun te dwingen van in hun schilp te kruipen, Opdat ze behoed mogen blijven Voor hangen of verzuipen, Of and're benauwde stuipen. Blyspel in drie bedryven. February 1782. 2 stukken, 45 en 83 blz. 8°.

BIJLAGE III.

De heer Loosjes wijst in zijn boekske op het papier en de gefigureerde haakjes als kenteekenen voor de oorspronkelijke uitgave.

Ik heb deze aanwijzing gevolgd en vond in het papier het watermerk B. BRUN MOYENDANGOUMOIS en het fabrieksmerk een druiventros. Ik nam nu de moeite om het papier van eenige honderden boeken en pamfletten uit de jaren 1779—85 te onderzoeken. Verreweg de meeste zijn gedrukt op papier zonder watermerk, een tamelijk groot getal is gemerkt met den naam eener Hollandsche firma en eenige tientallen hebben het watermerk van Fransche fabrieken. Onder de laatsten vond ik er slechts één tiental met het merk Angoumois, waarvan er vijf het predicaat FIN in plaats van MOYEN (1), en de namen H. Durandeau en J. Gaillard als naam van den fabrikant voerden. Slechts

---

(1) Fin en moyen geven de soort van het papier: «best en middelsoort» aan.

drie onder die alle hadden het watermerk van ons libel en ook van deze viel er nog een af, als niet volkomen ident, daar de letters van het merk de helft kleiner waren dan die van «Aan het Volk». De oogst was dus niet groot en toch moest ik niet alleen met dit, maar ook met het andere onderscheidingsteeken, de «meer of min gefigureerde haakjes» om de cijfers, rekening houden. Welnu, één der beide overblijvende werkjes voldoet ook in dit opzicht aan de eischen.

In hetzelfde jaar toch (1781) verscheen op hetzelfde papier, met volkomen gelijke gefigureerde haakjes en met denzelfden vorm van cijfers, een gedicht van Jan A. Backer. Had het libel in tegenstelling met de ellenlange titels der meeste pamfletten van dien tijd slechts het sobere opschrift: «Aan het Volk van Nederland» en dat wel als zoogenaamden franschen titel, dit gedicht is nog soberder bedeeld. «Aan het Vaderland» is alles wat wij op den franschen titel van dit kwarto boekje lezen. Op de laatste bladzijde vindt men echter hier het adres: «Te Amsterdam, By Willem Holtrop»; terwijl bij het libel alle adres ontbreekt. Is nu die overeenkomst toevallig? Of zou er, met die gegevens in de hand, aanleiding blijven bestaan de zaak van het pamflet te revideeren? Volledigheidshalve vermeld ik hier ook den tweeden gebruiker van ditzelfde papier van H. Brun. Het was H. Constapel, in den Haag, die, in 1781 tooneelwerken van Collot d'Herbois uitgaf, en den algemeenen titel op dit papier drukte.

Verder werd er fransch papier gebruikt door Jacobus Bronkhorst (J. Gaillard, Angoumois en F. Greysse Perigord), Wed. Dòll, de Erven P. Meyer en G. Warnars, te Amsterdam; A. Blussé en Zoon, Dordrecht; A. Loosjes Pz., Haarlem; (H. Durandeau, Angoumois); G. T. Paddenburg, Utrecht (J. Toussaint, Gelquen); allen patriotten, terwijl ter «Drukkery van den Ooijevaar» in 1781, de Missive van Tobias Kulpeeper, gedrukt werd op papier van B. Brun, waarvan het watermerk kleiner was dan dat der beide andere door mij genoemd.

HET ROTTERDAMSCHE TOONEELGEZELSCHAP VAN BINGLEY EN RIVIER TE VLISSINGEN, 12—28 JULI 1779,

DOOR

JOHs. DYSERINCK.

In het voor de geschiedenis van ons Nederlandsch tooneel zoo belangrijk geschrift van onzen stadgenoot P. Haverkorn van Rijsewijk «De oude Rotterdamsche Schouwburg» (1773—1798) vindt de belangstellende lezer bij herhaling melding gemaakt van voorstellingen, die door de tooneelisten van hier ook buiten deze gemeente werden gegeven, zooals onder meer te 's Gravenhage en te Leiden. Wel mag dit als een bewijs gelden, hoe destijds de gaven van het Rotterdamsche personeel ook elders waardeering vonden; zelfs strekte de reis van het gezelschap zich tot Vlissingen uit. Ter aanvulling nu van hetgeen de heer Haverkorn van Rijsewijk schrijft — hij maakt het eerst melding van het optreden van de tooneelisten onder Ward Bingley en Simon Rivier in de Scheldestad den 7 Augustus 1783 — herinner ik, dat dit reeds vier jaren vroeger plaats vond. Ten bewijze hiervan diene een tweetal verzen, die ik, als archivaris van Vlissingen (1881—'84), onder eene verzameling kleine geschriften vond. Het eene is eene «Inleiding», het andere een «Afscheid» der «Rotterdamsche Tooneelspeleren». Het

eene «Dienende ter Gelegenheid der Oopening van het Tooneel te Vlissingen, op den 12den July, 1779»; het andere bij het vertrek van 't gezelschap «op den 28sten July, 1779». Beide verzen waren van de hand van Simon Rivier en werden «Gereciteerd door den Heer Wd. Bingley».

INLEIDING.

ô Zeeland! zie uw' Landgenoot
Op uw beroemde Walchren Landen,
In Vlissinge, dat de Eendrachts Banden
Met Brielle om Zeven Pylen sloot.

Dit Landschap was, voor lange tyden,
Aan 't onze vast door één Bewind,
Een Band die Harten t'saamenbindt,
Om voor elkanders recht te stryden.

Men zal, in Neêrlands Moedertaal
En poeëzy der Kunst-tooneelen,
U, Vryheids Telgen, mededeelen,
Zoo ons een wyl uw Gunst Bestraal'.

Ontvang ons mede als Landgenooten,
ô Zeeuwen! welkers Dapperheid
Den Steen der Grondvest heeft geleid,
Waaruit de Vryheid is Gesprooten.

Wij maakten op uw Vriendschap staat,
Erkennende uw Rondborstigheden;
Uw' Lof, in Oorlog en in Vreden,
Blinkt Heerlyk in der Vryen Raad.

Dus durven we op uw Gunst betrouwen,
Gelyk op onzer Broedren Gunst;
Zie en Beproeft onze eedle Kunst,
Die Vaderlanders bezig houên.

Dus scherpt men zucht ter Vryheid in,
  Vertoondt een Spiegel van Welleeven,
  Ja leert op 't Spoor der reden streeven,
En vindt, al Lagchend, Deugd gewin.

Dus zullen we aan den Maasstroom zeggen:
  In Zeeland straalt ook Kunstmin door,
  Op Aemstel-, Schie- en Rhynlands spoor,
Om voor den goeden Smaak de Banden vast te leggen.

AFSCHEID.

't Geluk deed ons op Walchren Landen
  In de Armen van den ronden Zeeuw,
  Die voor 's Lands Vryheid als een Leeuw
In moed, zyn goed en Bloed verpanden.

Dus toond der Zeeuwsche schranderheid
  Nu wederom aan Batoos Kindren,
  Dat niets haar' yver kan vermindren
Die voor haar Vaderlanders pleit.

Hoe lief is 't ons, uw Landgenooten,
  Te zien dat hier den goeden Smaak,
  En waare zucht tot nut vermaak,
Onze eedle Kunst-min doet vergrooten.

Deeze eedle Kunst-min, die het Hart
  Van Hollands Burgers mag behaagen,
  Heeft hier ook Lauwers weggedraagen;
Dies ons, met recht, ons Afscheid Smart.

Wy danken u, met vol genoegen,
  ô Stutten van 't Gemeenebest!
  Daar Neêrlands Vryheid hoop op vest
Altoos haar' grond te zien beploegen.

Vaarwel, ô Broeders onzer Staat!
  Zie Zeeland en zijn Staats-regeerders
  In Groei, in Bloei, als Heilvereerders,
Vruchtdraagende in der Vryen Raad.

De Hemel doe uw Wensch Gelukken
  In Staat, in Raad en Huisgezin,
  In Vrede, Burgerlyk gewin,
En Zegen', meêr dan we uit kan drukken.

Vaarwel! wy gaan naar Rotterdam;
  Maar zullen overal vermelden,
  Dat hier Minerve ook Zoonen stelden,
Die Echtelingen zyn van Batoos Helden Stam.

In het bovenstaande vinde de lezer eene bevestiging te meer van hetgeen de heer Haverkorn van Rijsewijk schrijft, dat Simon Rivier als dichter van den troep sedert 11 Mei «de leverantie van gelegenheidsversjes jaren lang behield», zij het ook dat hij daarmede niet altijd den naam van Prulpoëet kon ontgaan.

Rotterdam, Sept. 1887.

VROEGERE STADGENOOTEN.

Uit de «Heerenboekjes» 1705—1765 (1),

DOOR

A. BEETS.

«Yeder Mann; Heeft syn' Van»; zoo kon reeds Huygens in zijn' «Spaensche Wijsheyt» (2) getuigen, al was in die dagen de «Van» — eigenaardig Nederlandsch woord voor geslachtsnaam! — nog niet verplichtend gesteld of ook zelfs algemeen. Maar mocht ook al niet ieder het meestal slechts schijnbaar zoo weidsche «Van» voor zijn naam geplaatst zien, een naam droeg elk, officieel of officieus, en al was het alleen in den kring zijner naaste omgeving, lang voor het Fransche bewind elken burger oplegde er zich voor goed eenen te kiezen (3).

---

(1) De «Heerenboekjes», wier eigenlijke titel luidt: «Naamwyzer, Waar in vertoont worden de Namen en Woonplaatsen van haar Ed: Gr: Agtb: de Heeren Regeerders der Stad Rotterdam. Mitsgaders van alle andre Collegien. Als mede de Namen van de voornaamste Bedienden der zelve. Tot dienst aller Liefhebbers in goede ordre gestelt». (Rotterdam, bij verschillende uitgevers in opvolgende jaren). Zie boven bl. 9, noot 2.

(2) Vertaling van: «Cada hombre, tiene su nombre». Sp. Wijsheyt. 230.

(3) Vele boeken zijn reeds over geslachtsnamen geschreven: o. a. door Förstemann, Pott, Lorédan-Larchey buiten, en door

Welbekend zijn de kunstmatige, de vaak zonderlinge namen door dien dwang in de wereld gekomen, als Hangjas, Roosenik, Vaneenennaam, Vantzelfde; maar dat ook eenvoudige, natuurlijk gevormde geslachtsnamen wel stof tot opmerking en soms misschien tot leering geven, moge blijken uit deze bladzijden, die een aantal namen van vroegere stadgenooten zullen behelzen. Bekend en onbekend, nog bestaande of uitgestorven, hoog en laag, adellijk en gering, wereldlijk en geestelijk, het zal er alles door elkaar in moeten voorkomen, ondanks de «goede ordre», waarin de uitgevers der «Naamwyzers» Regeerders, Warandijns of Vinders der Granen, Paysmakers, Extra-ordinaris Luitenants, Boden, Stadsschrijvers, Geweldige Provoosten, Bedienden, Heeren van de Admiraliteit van de Maze, — en wat er verder voor dignitarissen en titularissen wezen mochten — zorgvuldiglijk «tot dienst aller Liefhebbers» gesteld hebben.

Trouwens, eén ander soort van «ordre» werd hier vereischt, en daarin komen het eerst aan de beurt de namen — voor zooveel merkwaardig — van Vaders- of Moedersnaam afgeleid (1).

Van Jan zijn tallooze geslachtsnamen afgeleid (2); ook Jens, de rector «indertijd» van 't Rotterdamsch Gymnasium, moet zijn geslacht tot een Jans-zoon terugbrengen; Geerdessen van een Gerhardszoon, Louwen van een Laurentius afstammen, Tieleman Goris van eenen George,

---

Johan Winkler (De Nederlandsche Geslachtsnamen, 1885) in ons land. Een beknopt, stellig onvolledig overzicht der litteratuur over dit onderwerp gaven J. P. J. W. Korndörffer en C. van Ommeren in Het algemeen Nederlandsch Familieblad 1883, n⁰. 113 en Aug. Gittée, De bronnen der namenvorming, in Kollewijn's Tijdschrift voor Geschiedenis II, 197.

(1) Patro- en metronymica.

(2) Winkler 155, 156.

en Libbereghts van een' Liudbrecht, of — minder welluidend, maar meer Hollandsch — Lubbert. Of Roels en Rolois hetzelfde beduiden en 't laatste in Fransche verbastering den naam Roelofs — Rolofs (van Rudolf) vertoont, moet in 't midden blijven (1). In Seelen den zoon te zien van een' Marcélis — tot Ceel verkort, gelijk Vincent tot Cent (Ceelen, Centen) — is zeker niet gewaagd, en de Waalsche diaken Guillemanson hadde in 't Hollandsch stellig Willemsen geheeten (2). Statiger klinken (Italiaansche, Latijnsche?) tweede naamvallen als Diodati, Erhardi, Burlamachi, welk laatste onverklaard moet blijven.

Vermaarte is zonder twijfel «zoon van vrouw (3) Maarte» en Heyles wijst op afstamming eener Heyle, in den zuid-nederlandschen naam Verheyllesone wat omslachtiger uitgedrukt. Menthe is eene — wel is waar onverklaarde — vrouwennaam, waarvan Menthen de tweede naamval zal wezen; in Vermande (voor Ver-Manden) kan van dien naam een andere vorm aanwezig zijn (4).

Bij ons is de eigenlijke «Van» meer aanwijzing van herkomst, dan van adel of grondbezit. Echt Nederlandsche Van's, wier dragers, wat ook de Duitschers meenen, vol-

(1) En wat is het nog bestaande Rolloos? Niet bij Winkler.

(2) Lorédan-Larchey, Dictionnaire des Noms, 1880: Guilhamin, Zuid-Fr. vorm van Guillaume, Guilhem.

(3) Ver was in 't Middelnederlandsch een verkorte vorm van «vrouw», zooals Her voor Heer. «Vrouwe Ver Yve», Vrouwe Vrouw Eva; «Here Her Florens», Heer Heer F. Vgl. Juffer uit Joncver(e).

(4) Förstemann, Alt-Deutsches Namenbuch, I. Personennamen, op Mand. Over metronymica zie Winkler, 156 vlg. Vgl. Agneessens, Magdeleens, Trynekens, Veraechtens, Vreven (Ver Even), Vernaleken (Veren Alêken, Alêdeken). De tweede naamval op *en* is bij eigennamen meer dan ergens bewaard: vgl. Jan-Kuyt*en*-Brug, Jonker-Frank*en*-straat, Jan Slyp*en*-, Jaap Quack*en*-steeg, enz.

strekt geen «Freiherren, Barone» of «Gutsbesitzer» waren, zijn daarom Van Achten (in Brabant), Van Amsterdam, Van Rotterdam, Van Gulik, Van Lil (Lille), Van Proyen, Van Raa, Van Queeborn, Van Triest (Triëst), Van Ubeek, Van der Upwich (Ypswich), Van Sterling; maar minder duidelijk zijn Van Huydenraat, Van Tueren, Van Muyer en Van Jachten, gelijk Van Allemonde, Van den Bommenaar en De Frommentiouw (de Fromentiault?). Maar 't voorvoegsel *van* is, om herkomst aan te duiden, niet noodzakelijk: geslachtsnamen als Trier, Troyen, Turin, Ouzeel (Oldenzaal), Offenberg, Melanen (Milaan), Goeree, Emmerzaal (Immerzeel), Bethlehem, Erbervelt (Elberfeld), Vrankvoort en Arrenberg (Aremberg?) mogen het, met Poortugaal en Oostenrijk staven. De Perou, De Normandie, Van Pruse behoeven geen ophelderingen; Overmeer en Van Overzee doen de geslachtslijst tot op eenen kruisvaarder teruggaan (1). Op andere wijze wordt nog de bakermat eener familie aangewezen door namen als De Guyliker, De Melander (Milaander), Collenaer (Keulenaar) en De Stichter (Stichtenaar), Zeeu, Twent en Sweed.

Geografische namen als de vorige, zijn, maar onbepaalder, ook die waarin een berg, een bosch, een veld, een vliet wordt aangewezen. Dus Huychelbos (?), Onderberg, Witvelt, Venneperlaan, Vlaardingerwout, Vroombroek, Freuythoven, Elzewaal, Sprinkvliet, Hazenduin, Bomerhof, Driesprong en Greenwout. Zoo ook De Grient (wilgenhakbos); Du Rietx, dat (evenals Du Rieu, Durieg en Duruisseau) met «Van der Beek» te vertalen ware; en De Prato, een deftig-latijnsche vorm voor namen als «Van der Weide», «Delprat» (2) en «Dupré».

---

(1) Het land van Overmeere, van Overzee is in 't Middelnederlandsch het H. Land.

(2) Delprat, Lorédan-Larchey, (langue d'oc) = du pré.

Eigenaardig maar gansch niet zeldzaam, zijn namen waarin behalve eenig voorzetsel ook nog een lidwoord voorkomt; heele zinnetjes als naam! Ik bedoel zulke als Ab Utrecht, Van 't Sticht, In de Wey, Optenoord (1). De «Heerenboekjes» leveren van die soort Uiteneikhout, In 't Hout, Uter Weer (weer of ware is in 't Oosten des lands «omheind grondbezit, erf»), Opdal, Uyt de Betouw (2) en Imchoor («in 't (kerk-)choor»).

Besluiten we de aardrijkskundige groep met Allewereld, dat Winkler als Aldewereld, Oldewereld verklaart, en afleidt van een gevelteeken: «D'Oude Werelt». Het kan ook «heel de wereld, de geheele wereld» beduiden, en den zelfden oorsprong hebben (3).

Nicolaas Caesar en Ewout Keizer, De Ridder, De Jonker (naast Jonker), Konink, Barons en Ambachtsheer vertegenwoordigen Landshoogheid en Adel, waaruit ook Johannes Hooggeboren zeker sproot. Aan allerlei Nering en Hanteering ontleenden hun namen De Bak (bakker), Beeldemaker, Bezemer (bezembinder?), Boogmaker, Brethouwer (vgl. Brettschneider), Caaskooper, Mandemaker, D'Olyslager, Tijkmaker, Vatenbender (kuiper, Faszbinder, nòg als Vastbinder voorkomende), Zilvergieter; voorts Casteleyn, Taverner en Koppelaer, Kooyer (Kooiman, Kooyker, die een eendenkooi houdt), Landmeter, Lijnslager, Permentier (passementwerker) en Valkenier, met De Gruiter (4), Den Harder (herder), De Kuster (koster), De Putter. Schutte (schutter, hoogduitsch Schütze; vgl. ook

(1) Winkler, 248—258.

(2) Vgl. het ook bestaande Indebetou; Uttebetou komt te Utrecht in 1503 onder de Zielbroeders voor.

(3) Winkler, 363. Vgl. De Roo van Alderwerelt (soms als «Van d'andere wereld» aangediend!), en: Van Weerelt.

(4) Tolbeambte, die het recht op de gruit (fermentarium), het voor de brouwerij bestemde graan, had te innen. Vgl. Tollenaer.

Wiltschut, eigenlijk Jager) willen wij — als «huursoldaat» — tot de bedrijven rekenen, en Provoost is een ambt. Maar wat is Schilthouwer (schilddrager?), Mesteker, Slijp (slijper? als in: scharensliep?) (1), wat Mickenschrijver (2) of Cantevisser?

Ook de diverse -mans ontbreken in de Naamwyzers niet: Baggerman, Boelman (uitdrager?); Huiman (synoniem van Huydecoper, Vellekooper); Notemans; Oliman; Schepman (3), schipper; Taelman, voorspraak, advocaat; Tonneman, kuiper of koopman in vaatjes?; Doeleman en Halleman heeten mogelijk naar hun woonplaats in of bij de Doelen of de Hal. Geheel of gedeeltelijk onverklaarbaar blijven Dorreman, Gilzemans (4), Glavimans, Kestelman, Sikman, (nog bestaat Ziekman (5), maar 't kan kwalijk hetzelfde zijn!) en Wichtmans, Vloesman, Suderman. Is, eindelijk, Marijn een zeeman of samentrekking van den voornaam Mathurin? Den Danser, De Gever, De Laver (die laaft?), De Vrijer kunnen wel geen bedrijven heeten, maar behooren om hun vorm tot deze groep; doch wederom, wat beteekenen De Leun, De Leur (die leurt, met koopwaar langs de huizen loopt?) (6) en De Loosie (de loods?).

Eigenschappen, goede en kwade, worden in familie-

(1) Vgl. Bäck, Böckh, Beck, De Bak = bakker.

(2) Den vorm Wickenschreiber vond ik onlangs bij Andresen in Steinthal's Zs. f. deutsches Alterthum u. d. Litt. 31. p. 348. — Keukenschrijver, Winkler 319.

(3) Schipman; meerv. schiplieden, schippers, schepelingen: Handel. der Apost. XXVII. 27. Stat. Overz.

(4) Vgl. Van Gilze, Van Gils, Van Gilse van der Pals: Gilze, gem. Gilze en Ryen, Brabant.

(5) Winkler, 291. 't Zelfde als Siegman; sieg, sieck «laag, vochtig oord», versiegen «opdroogen».

(6) Dan in vorming met Slijp, Beck, De Bak, p. 277 te vergelijken.

namen op verschillende wijzen door adjectieven aangeduid. Onder de Rotterdamsche burgerij trof ik Blonk, «de domme, stomme, plompe» (1), Coel, Dapper, Dol van Ourijk (Aurich in Oostfriesland?), Dubbelt (in toepassing op corpulentie, een «dubbele?»), Gram, Grel «verbolgen» (2), Kek (stoutmoedig) (3), Kloek, Konstant, Slecht (wij hopen in den zin van «recht en slecht»), Vrolyk en Vroeg. En met het lidwoord, De Grijs, De Vaal, De Vet naar hun haar, kleeding of uiterlijk; daarbij De Pril «de beminnelijke» (4). Ook in verbogen vorm De Goede, De Kromme, die met Bonnet, dat geenszins «hoed» of «muts» beduidt, maar hetzelfde is als Lebon (5), den overgang vormen tot de zelfstandige naamwoorden. Hier vinden Goetbloet, Woordhouwer en Bokkel (bochel of heuvel?) eene, misschien vreemde, plaats.

Lichaamsbouw, huizen, gevelsteenen, uithangborden, dieren, planten, mineralen, natuurverschijnselen, lichaamsdeelen, spijs, drank, geldswaarden, alles vindt men onder familienamen, ook in 't oude Rotterdam. Zoowel De Reus van Regenmorter komt er voor als De Neyn (dwerg, nain); zoowel De Fraat (immers «vraat»?) als De Gilde (doorbrenger), zoo goed een Praelder als een Kalis (schooier). Waar echter Jan de Fouw zijn naam naar draagt blijft verborgen. Aan gevel- en uithangteekens, maar, zonderling, vaak in den onjuisten vrouwelijken vorm,

---

(1) Verdam, Mnl. Wb. op blonc (eng. blunt). Blonk, thans een geslacht te Houten.

(2) Teuthonista; Oudemans, Midd. en Oudnederlandsch Woordenboek.

(3) Kecke, «stoutmoedige daad», Goudsch Kroniekje.

(4) Pril (nu alleen in «prille jeugd» dat als «zeer vroege jeugd» wordt verstaan) is eigenlijk «lief, aanvallig, vroolijk, aardig», (venustus, bellus, festivus, hilaris bij Kiliaan).

(5) Lorédan-Larchey.

hebben Van den Haring, Van der Wolf en Van der Vark (?) hun namen te danken; minder zekerheid bestaat er bij Van's als Van der Heft, Van der Helk, Van der Leven, Van der Nat, Van der Vring (vringe «paal») en Van der Verve. Zij doen aan «gemaakte» namen denken, bijna aan «Van der Hummes».

Aan diersoorten heeft het ook te dezer stede niet ontbroken. Voor de Ark — immers voor een «diergaarde» zijn ze te alledaagsch — slechts De Buk (bok), De Haese, De Rot, Den Hengst en Ros; voor 't aquarium komen Paling, Spiering en Weytingh in aanmerking, voor de vogelvlucht Cockuyt (Koekoek), De Exter, De Gier, Lepelaar, De Lepelaer en — wat hetzelfde is — Repelaer (1), Papegaai, Slobbe (eene eendensoort), Specht, Cau, Partridge en Valk. De insectenverzamelaar vond er Motte en Bye (bij). Ook de vrije lucht (2), waarzonder toch geen dier kan tieren was er, althans in den naam Vogelenzank, te vinden.

Land- en Tuinbouw — met wat zij opleveren — vonden vertegenwoordigers in Braam, Brem, Gerst, Noot (met Note, Noten), Radijs, 't Riet, Rijs, Rogge, Terwe, Venkel en Wicke, met De Heef (gest), Van Meel (een vreemde van!), Oly en Zoetbrood. De Bries, Doom, «damp, stoom», Heath en Zonne besluiten het rijk der Natuur.

Verwantschapsnamen, familiebetrekkingen door namen aangeduid (3) (als De Neve, Vader, Den Broeder, Ooms) heb ik slechts een tweetal aangetroffen: Breur en Papet, welk laatste in de langue d'oc — gelijk Papaut — zoo-

(1) Zie het wapen dier familie in Rietstap's Handboek.

(2) «Beter in den vogelenzank als in den ijzeren klank», («beter in de vrije lucht, dan in metalen boeien») is een oud hollandsch spreekwoord. De Vogelenzang, naam van meer dan eene plaats in ons land.

(3) Zoogenaamde: sociativa.

veel als «grootvader» beteekent (1). Grooter was weder het getal der namen, die met Kerk en Kerkdienst verband houden, als daar waren Bisdom, Van Convent, Karthuyser, Labée (l'Abbé), Imchoor, De Munnik, Smunniks, Smunks, De Pape (pastoor), Quispel (wijwaterkwast), Van den Tempel en De Zanger.

De eigenaardigste — en in haren oorsprong de minst verklaarbare namensoort — vormen misschien de Abstracte begrippen, die in de Heerenboekjes vertegenwoordigers vinden in Aalmis, Kracht, Leening, Noodt, Hazart; Pais, Peis, De Vrede; Taal; De Reuk en — Redelykheit!

Maar in aantal spannen onder de namen, mogelijk ook in 't algemeen, maar zeker in onze Naamwyzers, de Zaken en Voorwerpen de kroon. Ziehier een gansche lijst van 't ongemeenste. Baken, of Bake (zijde spek, of schippersmerk?), Bessem (bezem), Banheining (rasterwerk), Ben, Boei, Caillou, Codde (knots), Fiool, Gansnep (genaamt Tengnagel tot Boukenhaven), Hammevel, Houthaak, Kog (schip), Kelk, Knipschaar, Karnier (deurhengsel, knier), Kudde, Kien (dennenhout?) (2), Letael (letalle «siège de bois» (3), Lont, Mik (houten gaffel, bifurcatie), Martschuyt, Pikfatt (diaken der Eng. Episcop. gemeente in 1716), Planck, Portaal. Voorts Roskam, Schrap, Stelt, Step (steppe, of stip?) Top, Vishoek, Vingerhoet en Vlok. Voor ieder ambacht wat, maar het best vindt de kashouder zijn gading met Kleinoot, Juweel, Robijn, Rink en De Ring. — De Brauw kan «wenkbrauw, zoom, rand, kroonlijst» beteekenen (4); en Kornelis de Boot'Er be-

---

(1) Lorédan-Larchey.

(2) Kien «bois résineux», Lorédan-Larchey. Waarom en vanwaar? Kienboomhout, pijn-, dennenhout. (Pinus, taeda, Kiliaan).

(3) Lorédan-Larchey.

(4) Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek op brauwe.

hoort (1), hoe zonderling de spelling zij, toch wel in den koomenijwinkel thuis. Is het voorts wonder, dat ons waterland namen als Polder, Sas (schutkolk), Scheurwater (vgl. Het Scheur) en Schordijk (schaardijk, oeverdijk), heeft opgeleverd?

De lust om simpele alledaagsche namen door vreemde uitgangen te verfraaien heeft ook te Rotterdam geheerscht; getuigen Blokkerus, Brustus, Hovius, Koxius (van den Abeelen), Meysterus, Sappius, Stumphius, Texelius en Torrenius. Van anderen aard zijn Carolinus, Henricus, Henritius, Luiscius, Quirinus, voornamen of afleidsels daarvan; (ook Pitius?); hiervan verschillend en vrij onverklaarbaar Castarus, Naeranus en Sismus. Bakkus is zeker een andere spelwijze voor Bakkes, Bakx, Bax en consorten, tweede-naamvalsvormen van den ouden voornaam Bakke (2), en — ofschoon óók een Johan Fenix voorkomt — ik ben zoo vrij van bij Michiel Genius noch aan «genie», noch aan «beschermgeest», maar aan een naam als Van der Geen of Van 't Gein te denken.

Ik kom tot de Curiosa, en allereerst tot namen, voor of na in historie, anecdote, wetenschap of kunst beroemd of bekend, en ook door Rotterdamsche ingezetenen der 18e eeuw gedragen. Het zijn De Brahée, naamgenoot van Tycho Brahé, den sterrenkundige (3); Daendels, Elgin, «Brandspeuitmeester in 1762» (4); Elsevier, Francklyn, diaken der episcopaalsche gemeente in 1725; Dr. Gomar; Havart, als Elgin brandmeester; Holaert en Hollaer die «Hollaere en Roest» uit Bogaers' Gibraltar voor den geest roepen; eindelijk, en hier is «last not least» gepast, ook

---

(1) Naamwyzer voor 1721, blz. 32.
(2) Winkler, 96.
(3) 16e Eeuw.
(4) Hij doet aan de Elgin-marbles op het Britsch Museum denken.

een (James) Washington. Een «Grave van Nassau La Leck, Heer van Beverweert» resideerde in 1762 te dezer stede en in 1755 komt waarlijk een »Baron von Münchhausen, tot Oldemole» als lid der Admiraliteit voor, «wegens de provincie Overyssel».

Om andere reden en in anderen zin «curieus» mogen namen heeten als Boitout (1), Goudentak, Grootestraat, Haesverbergh, Hardewil, Hoogenhoet, Houniet (thans nog te Naaldwijk), Koelentroever, Koertpenning (kortpenning; court d'argent?), Langereys, Luchthart, Mari (echtgenoot?), Sydrechtop (2), Van Velen (met variatie op het amerikaansche devies: *e pluribus unus*, en met Der Kinderen, Der Weduwen, Van Eenige, Van Achten te vergelijken?) (3), Voor de Wind, Warbol en Withein. Dan komt naast Leeflang ook Sterven voor, gelijk thans nog Langleven en Kortleeve (4) bestaan.

Het zijn evenwel niet alleen Geslachtsnamen waaronder vele in de Heerenboekjes de aandacht trekken, ook onder de Voor- of Doopnamen komt daarin wel wat ongemeens en zonderlings voor. Ten slotte ook daarvan nog eene reeks (5). Wat dunkt u van Alebos Provoost, Benjohan Furly, Beukel den Danser, Doenardus Hage,

(1) Vgl. Zuipetuit, Winkler, 468, 469.

(2) «Weesoprecht». Eenig representant van de zoogenaamde imperatieve namen (Winkler, 467) als: Lachniet, Kijk in de Vegt, Scheiuit, Schafraad, Bietenduffel (Bijt-den-duivel, Andresen, Zachers Zeitschrift: 20, 227 e. v.)

(3) Winkler, 168.

(4) N. Rott. Ct. 18 Dec. '87, 1e Blad. Bij Winkler: Langleven en Kortleven.

(5) In de Naamwyzers zijn alle voornamen voluit vermeld, of anders door punten vervangen. Soms wil het schijnen, dat men niet met een «voornaam» maar met een «van» te doen heeft, doch ik ben, om het gezegde, geneigd den eersten naam altijd voor den «christennaem» te houden.

Doe Schim? Voorts van Gelyn van Spaen, Hartman de Kuster, Hartger van Raa (1), Leunis den Harder, en Luyer Egbert Daendels; Marmeduke Peakock, Manta van der Loef, of Melt Leeflang? Vreemder nog zijn Paschier van der Maes, Jean Rabo Montguion, Schalkius van Beeftingh (2), Tousyn van Beynen. Dammas, Dammis (— wie kent onzen Damas niet? —) komt herhaaldelijk voor; ook Herbert, Hessel, Lieve (Lebuinus, Livijn), Kommer (ook Kammer), Pleun (Apollonius), Rijn, Reimpje (Rembrechte?), Timon (Thymon); Waling en Witte zijn, met Dingeman en Tieleman, nog heden niet geheel uitgestorven, schoon zeldzaam. Jorgen Biorn Smidt doet scandinavische afkomst onderstellen, en Hannibal Henrik Frits, Livius van Haersma, Pompejus Hooglander verheugen zich in klassieke doopnamen. Aulus van Haersma, W. Cidonius van Coevorden, J. L. Haganus Baron van Wassenaar, Havitius Bordels, Michael Onuphrius (3) Baron thoe Zwartsenberg, Regnerus van Overschuur en Wendilius van Berckel steken hen naar de kroon, of — pogen het te doen.

Ziehier wat ik gewaagd heb, waarde Lezer, uwer aandacht niet onwaardig te rekenen. De stof in de «Heerenboekjes» ter verwerking geboden, is oneindig rijker dan het verhandelde, maar van uw welwillend geduld is reeds te veel gevraagd. Mocht maar de gedane keuze eenigermate strooken met uwen smaak of verwachting en althans de overtuiging bij u gevestigd hebben, dat Julia, in zekeren zin, ongelijk had met hare vraag aan Romeo «What's in a name?»

Rotterdam, Dec. 1887.

---

(1) Vandaar de geslachtsnaam Hartgerink.

(2) Bepaald 's mans voornaam, daar ook Hendrik en Nicolaes Van B. voorkomen.

(3) Deze naam wordt door Pott, Personennamen p. 45.** afgeleid van eene aegyptische godheid Onophris!

LICHT EN DICHT

DOOR

J. B. KAN.

> Schryft (Pieter) al te met een veers,
>   't Is dobbel waerd in 't licht te komen,
> Werdt maer myn seggen wel genomen:
>   Ik meen in 't vier, of in de keers.
>
> HUYGENS.

HET EPIGRAM.

Elke eigenschap, die 't bijtje heeft,
  Ligt ook in 's puntdichts aard:
Het kleine lijf zij tevens lief,
  Een angel in zijn staart.

(Uit het Engelsch).

MOLEN BIJ HET «SLAGVELD».

Een rij van Spaansche molens, zwaaiend lange wieken,
Sloeg eens in 't veld de wijdbefaamde Don Quichot:
Eén molen, lang gekortwiekt, naast het Slagveld staande
Trotseert gansch Rotterdam — wien past de naam van zot?

PHOTOGRAFIE-GYMNASIUM.

Hoezeer ik dezen lichtdruk prijs,
  Blijft mij één twijfel drukken:

«Moet niet voor 't hooger onderwijs
Dees hooge mastboom bukken?»

Juni 1884.

OPSCHRIFT ZIEKENHUIS.

(In plaats van: Intrate aegri, exite grati, d. i. Komt ziek hierbinnen, weest dankbaar als gij er uit komt).

Wilt voor dit Ziekenhuis, mijn vrienden, toch niet beven!
Hoe noemt ge kwaad een onwaardeerbaar goed?
Reeds menig lijder dankt aan deze stichting 't leven,
Vond hier een vriendlijk thuis: geeft dat geen moed?

(Gevraagd, maar niet geplaatst).

OP SCHOOLJUFFROUW.

Haar leven lang heeft zij gevraagd
De meisjes, die zij wijsheid moest doceeren,
Doch wat haar 't meeste heeft geplaagd,
Is, dat zij nooit een vragend man
met *ja* mocht respondeeren.

Den Heere G. I. de Jongh, Directeur der Gemeentewerken, met een exemplaar van de «Geschiedenis» en van het Programma der Erasmiaansche school, hem op zijn verzoek toegezonden.

Neen de oudheid is nog niet gestorven,
Nog leeft zij voort met jonghe kracht,
Nu onzer Schole kund'ge bouwer —
Die Griek en Romer diep veracht
En om die pruikrige geleerden,
Die nimmer een plan-C formeerden,
Met zijne vrienden hartlijk lacht —
Om zijne kennis te vermeerdren,
Nog deze boeken noodig acht.

24 Maart 1884.

SAMENSPRAAK.

(Inhoud historisch).

De knaap.

Moet ik ook eenmaal sterven, o liefste moeder mijn?
Zoo graag wil 'k blijven leven — ik wil onsterflijk zijn.

De moeder.

Mijn jongen, sinds het zonlicht de menschen hier bescheen,
Vergat de dood geen hunner — onsterflijk was niet één.

De knaap.

Ik kan, ik wil niet sterven, o liefste moeder mijn,
Eén bleef toch zeker leven, de dood, — die wil 'k dan zijn.

EDE (in Gelderland),
onverlicht.

«Dat ze ons verlicht,
Is maneplicht»,
Zoo sprak de Raad van Ede(n).
Decembernacht
Helsch duister bracht:
De Raad bleef zeer tevreden,
Want, dacht hij, dekk' de maan 't gezicht,
In 't hemelsch Ede(n) is 't altijd licht.

OP WELDADIGHEIDSFEEST.

Storm en vuur en watervloed
Scheppen tal van feesten:
Andren helpen — en zich zelf,
Dat behaagt de meesten.

Storm en vuur en watervloed
Scheppen tal van dichten:
Voor de stem der ijdelheid
Moet de sterkste zwichten.

Is elk middel even goed
  Om wat geld te schrapen:
Schept dan immer feest en vers —
  En scheert zoo de schapen.

DE MACHT DER LIEFDE.

A. Wie wrocht dit Erosbeeld en plaatste 't bij een bron,
Als of men ooit dit vuur met water blusschen kon?

—

B. Verbaasd staart gij den sterrenhemel aan,
  O liefste Stella mijn;
Om duizend blikken zoo op U te slaan,
  Wat zou 'k graag hemel zijn!

(Uit het Grieksch.)

OP EEN TE VROEG GESTORVEN KIND.

O lieve morgenster, wier dood wij nu beweenen;
  Helaas, te vroeg voor ons zijt gij van de aarde weggegaan:
Uw licht heeft echter niet voor altijd uitgeschenen,
  Als avondster zijt gij in 't doodenrijk weer opgestaan.

of:

Als Lucifer,
Schoone morgenster,
Waart ge in 't leven vol luister en pracht;
Nu ons zoo ver,
Lieflijke avondster,
Licht ge op nieuw in het rijk van den nacht.

(Uit het Grieksch.)

GELUKKIGE OUDERDOM.

Reeds telt Antonius een reeks van tachtig jaren,
  Die hij in rust en vreê zoo recht gelukkig sleet;
Steeds heeft hij 't oog op zijn vervlogen maanden, dagen,
  Geen Lethe baart hem angst, schoon hij niet ver haar weet.

De heugnis van geen dag veroorzaakt hem ooit kommer,
  Geen uur, dat hij niet graag herroept voor zijnen geest,
Een braaf man 't leven rekt. Of is 't niet tweemaal leven,
  Als hij den tijd herleeft, die eenmaal is geweest?

(Naar het Latijn).

OP HUYGENS' UITGAVE GESTAAKT.

(Impromptu.)

A. Na lang, vervelend gapen,
Is Huygens thans gaan slapen:
Wordt hij wel ooit weer wakker
Die zoo geplaagde stakker?

B. Na alles wat hij hoorde en zag,
Zegt hij: Goed dat ik slapen mag.

Amsterdam.

(Vergad. der Holl. M. v. F. K. en W.)

J. P. COEN.

Het koene woord van hem, die Java's hoofdstad stichtte,
  Zij steeds de leus van Bato's nageslacht:
Welk leed het volk ook treff', wat barste of buige of zwichte,
  In 't «Wanhoop nooit!» zoek' Nederland zijn kracht.

AAN NIJMEGEN,

toen, na vele vergeefsche pogingen, eindelijk het voorstel om van Staatswege den spoorweg Arnhem—Nijmegen aan te leggen, was goedgekeurd.

Snel langs de nieuwe baan een nieuwe toekomst tegen,
  Mijn heuvlenstad, die stout den breeden Waalstroom kroont,
Uw ligging werd uw vloek, nu wordt ze U weer ten zegen,
  Het bleek weer als voorheen, hoe 't werk zijn meester loont!

Omhoog het grijze hoofd zoo lang ter neer gebogen,
Rep thans met dubble vlijt de lang geboeide hand:
Voel jonge kracht, toon moed, maak elk verwijt tot logen,
En word op nieuw de kroon van 't schoone Gelderland!

19 Mei 1873.

NA EEN BEZOEK TE DOESBURG

16 Juli 1883.

(Aan Mevrouw C. geb. v. D.)

Onverganklijk is enkel 't verganklijke!
Luttele jaren verstrijken en
Weggevaagd is een geslacht:
Zijne gedachtenis zelfs
Zinkt in het graf.

Rampzalig de man die, de vlucht van de tijden
Niet achtend, de plaats van zijn vroegere woning bezoekt.

Enkel warende schimmen meent hij
Langs de bekende straten te aanschouwen:
In haar ziet hij op nieuw het weê en het wel,
Dat hij voor jaren daar smaakte
Met hen die er leefden, als hij,
En liefden en lachten — en leden.

Hier zat de vrouw, die
't Eerste dochtertje hem schonk,
Dat ook reeds rust in de groeve,
Geveld door de vreeslijke kwaal,
Die hem heur moeder ontrukte.

Daar woonde eens de vriend,
Wiens prettige lach hem nog heugt,
Als in zijn vriendlijke woning —
Dicht bij het kerkhof —
Hij zijne vrienden ontving.

Eenzaam wandelt hij voort, wijlend nu hier en dan ginds —
Niemand kent hem, noch kent hij 't nu levend geslacht.
Slechts de dooden leven voor hem.
Eenzaam verlaat hij de stad, die vol van zijn lieven,
Leeft door den dood.

DANAË.

[Koning Acrisius hield zijne dochter Danaë gevangen, op grond van eene voorspelling, dat haar zoon hem zou dooden. Zij werd echter bij Zeus, den hoogsten der Goden, die de gedaante van een gouden regen had aangenomen, moeder van Perseus. De hardvochtige vader en grootvader gaf haar met haar zoontje in een kist (arkje of scheepje) aan de golven der zee prijs].

Toen 't geloei van den storm en het bruisen der golven
Schier het kunstig vervaardigde scheepje bedolven,
Zat ze weenend ter neer met den dood in het hart,
Sloeg om Perseus den arm en gaf lucht aan haar smart:

«Mijn kind, welk een naamlooze ellende!
Gij slaapt en uw borstjen het ademt zoo zacht,
Zoo kalm drijft ge voort in den somberen nacht,
Mij is 't donker, waarheen ik mij wende.

Uw hoofdje, door weeldrige lokken bedekt,
Wordt niet door den dreigenden golfslag gewekt:
U deert het geloei van den storremwind niet,
Op die purperen sprei daar kent gij geen verdriet».

—

«O, ware 't gevaar een gevaar ook voor U
En luisterdet gij naar mijn stem, gij die nu.....
Maar neen, slaap, mijn kind, doch slape ook de zee,
En — slape ook het eindlooze, het duldlooze wee!

Geef, Vader Zeus, een ommekeer, o, schenk ons 't leven,
En klinkt dees beê te stout, wil mij om 't kind vergeven!»

(Uit het Grieksch).

Rotterdam, Nov. 1887.

INHOUD.